

Доситејев врт
Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић”

Издавач
Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Главни уредник
Драгана Грбић

Уредништво
Исидора Бјелаковић
Душан Иванић
Ненад Нинковић
Стефан Здравинац (секретар Уредништва)

Персида Лазаревић Ди Ђакомо
(Persida Lazarević Di Giacomo),
Марија Рита Лето (Maria Rita Leto)
Моника Фин (Monica Fin)
Роберт Ходел (Robert Hodel)

Рецензенти
Милан Ајџановић
Горан Васин
Драгана Вукићевић
Јасмина Дражић
Јелена Илић Мандић
Татјана Јовићевић
Огњен Крешић
Ана Маџановић
Мирослав Павловић
Марина Шафер

Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Досићејев ври*
се издаје уз финансијску подршку Министарства културе
Републике Србије.

Задужбина „Доситеј Обрадовић”

Доситејев врт

Годишњак

Задужбине „Доситеј Обрадовић”

Година XIII

Број 13

Београд 2025

The “Dositej Obradović” Endowment

Dositej’s Garden

Annual
of The “Dositej Obradović”
Endowment

Vol. XIII

N° 13

Belgrade 2025

САДРЖАЈ

ВЕК СВЕЛОСТИ

Студије и огледи

Радослав Ераковић ЛИК МОНАХА-ПУСТОЛОВА У МЕМОАРСКИМ РЕСЕНТИМАНИМА СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА	15
Жарко Војновић КАКО СУ ДОСАД ИЗДАВАНЕ ЗБИРКЕ ПОЕЗИЈЕ ЛУКИЈАНА МУШИЦКОГ	33
Илија Марић СТОЈКОВИЋ И ЦРЊАНСКИ О ПЛОВИДБИ ПИТЕЈЕ НА СЕВЕР ЕВРОПЕ	59
Марко Кричка ЗАВЛАДИЧЕЊЕ ДИОНИСИЈА НОВАКОВИЋА: СПОРОВИ И КОНТРОВЕРЗЕ	75
Драгана Лазевић Стојковић КАПЕТАНИ ТВРЂАВА У ЗВОРНИЧКОМ САНЦАКУ ПРЕМА ИЗВОРИМА И ТРАДИЦИЈИ.	95
Бранислав Веселиновић О ДИСТРИБУЦИЈИ СУФИКСА МЕЂУ АПСТРАКТНИМ ИМЕНИЦАМА У ДОСИТЕЈЕВОМ ЈЕЗИКУ	113
Павле Зељевић ЈЕЗИЧКА И КУЛТУРНА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ОСОБА МУШКОГ И ЖЕНСКОГ ПОЛА У ДЕЛУ СОВЋТИ ЗДРАВАГО РАЗУМА, ПРВА ЧАСТЬ (1784) ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.	145

РИЗНИЦА

Прилози

Сандра Трифковић, Стефан Здравинац БИБЛИОГРАФИЈА ГОДИШЊАКА ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ДОСИТЕЈЕВ ВРТ	165
--	-----

КЊИЖЕВНИ САЛОН „КОД ДОСИТЕЈА”

Никола Грдинић О ДОСИТЕАНИ	193
Сања Париповић Крчмар ЗАПАЖАЊА О ПРВОЈ ПЕРСОНАЛНОЈ ЕНЦИКЛОПЕДИЈИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ	199
Душан Иванић ИЗАЗОВИ И ГРАНИЦЕ ДОСИТЕАНЕ	205

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ

Прикази

Исидора Бјелаковић О ЛЕКСИЦИ ТЕФТЕРА ИЗ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ XVIII И XIX ВЕКА (Јелена Стошић, <i>Тештери са југоисточне Србије као извори за језичка истраживања (XVIII и XIX век)</i> , Ниш: Филозофски факултет, 2025, стр. 200)	213
Исидора Точанац Радовић МЕСЕЦОСЛОВ ИЗ 1719. ГОДИНЕ (<i>Месеџослов 1719</i> , приредио Жарко Војновић, Београд : Народна библиотека Србије, 2023. стр. 30)	217

НАГРАДА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЖИРИЈА	224
Радослав Зеленовић О ДЕЛУ ЂОРЂА КАДИЈЕВИЋА	227
Иван Велисављевић О ДЕЛУ ЂОРЂА КАДИЈЕВИЋА	231
Ђорђе Кадијевић ЛАУРЕАТСКА БЕСЕДА	239

**ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ
„ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”**

Вероника Станић, Марија Вучетић ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА 2024. ГОДИНУ	249
Мирјана Драгаш ДОСИТЕЈУ И ДАНАС И УВЕК – О ДОСИТЕЈУ И ЊЕГОВОЈ ЗАДУЖБИНИ.	261
Славко Гордић УМ И СЛОБОДА – ДОСИТЕЈЕВЕ КЉУЧНЕ РЕЧИ (Поздравна реч на свечаности поводом три јубилеја Задужбине „Доситеј Обрадовић”).	265
Мирјана Драгаш ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ „САЗВЕЖЂЕ ДОСИТЕЈ”	269
УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА.	273

ANNUAL OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT CONTENT

Age of Enlightenment STUDIES

Radoslav Eraković THE CHARACTER OF AN ADVENTUROUS MONK IN SIMEON PIŠČEVIĆ'S MEMOIR RESENTMENTS	15
Žarko Vojnović FOREGOING WORK ON PUBLISHING POETRY COLLECTIONS BY LUKIAN MUŠICKI	33
Ilija Marić STOJKOVIĆ AND CRNJANSKI ON PYTHEAS' VOYAGE TO THE NORTH OF EUROPE	59
Marko Krička THE EPISCOPACY OF DIONISIJE NOVAKOVIĆ: DISPUTES AND CONTROVERSIES	75
Dragana Lazić Stojković FORTRESS CAPTAINS OF THE SANCAK OF ZVORNIK ACCORDING TO SOURCES AND TRADITION	95
Branislav Veselinović ON THE SUFFIXAL DISTRIBUTION IN ABSTRACT NOUN FORMATION IN DOSITEJ'S LANGUAGE	113
Pavle Zeljić LINGUISTIC AND CULTURAL CONCEPTUALISATION OF PERSONS OF THE MALE AND FEMALE GENDER IN <i>THE COUNSELS ON COMMON SENSE AND GOOD REASON, PART ONE</i> (1784) BY DOSITEJ OBRADOVIĆ	145

Treasury CONTRIBUTIONS

Sandra Trifković, Stefan Zdravinac BIBLIOGRAPHY OF <i>DOSITEJ'S GARDEN</i> – THE ANNUAL OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT	165
--	-----

LITERARY SALON „AT DOSITEJ”

Nikola Grdinić ON <i>ENCYCLOPEDIA DOSITHEANA</i>	193
Sanja Paripović Krčmar OBSERVATIONS ON THE FIRST PERSONAL ENCYCLOPEDIA IN SERBIAN LITERATURE AND CULTURE	199
Dušan Ivanić CHALLENGES AND LIMITS OF <i>ENCYCLOPEDIA DOSITHEANA</i>	205

REVIEWS

Dositej's Readers

Isidora Bjelaković ON LEXICA OF NOTEBOOKS FROM SOUTHEASTERN SERBIA IN THE 18 TH AND 19 TH CENTURIES	213
Isidora Točanac Radović THE CALENDAR FROM 1719	217

“DOSITEJ OBRADOVIĆ” LIFETIME ACHIEVEMENT AWARD

THE JURY'S DECISION	224
Radoslav Zelenović ON OEUVRE OF ĐORĐE KADIJEVIĆ	227
Ivan Velisavljević ON OEUVRE OF ĐORĐE KADIJEVIĆ	231
Đorđe Kadijević LAUREATE SPEECH	239

CHRONICLE OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT

Veronika Stanić, Marija Vučetić CHRONICLE OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT FOR 2024	249
Mirjana Dragaš TO DOSITEJ TODAY AND ALWAYS – ON DOSITEJ AND HIS ENDOWMENT	261
Slavko Gordić <i>MIND AND FREEDOM</i> – DOSITEJ'S KEY WORDS (OPENING REMARKS AT THE CEREMONY CELEBRATING THREE ANNIVERSARIES OF THE “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT)	265

Mirjana Dragaš

WELCOME ADDRESS AT THE OPENING OF THE EXHIBITION

“CONSTELLATION DOSITEJ” 269

INSTRUCTIONS TO AUTHORS 273

ВЕК СВЕЛОСТИ
Студије и чланци

УДК 821.163.41.09-94 Пишчевић С.
271.2-722.51:929 Петровић В.

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 5. 2025.
Прихваћен: 9. 10. 2025.

Радослав Љ. Ераковић*
Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду
ORCID: 0000-0001-7793-7852

ЛИК МОНАХА-ПУСТОЛОВА У МЕМОАРСКИМ РЕСЕНТИМАНИМА СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА

Митрополит Василије Петровић (1709–1766) припада кругу најистакнутијих историјских личности, чија је пикарски живописна биографија литерарно уобличена у мемоарским записима генерала Симеона Пишчевића (1731–1797). Међутим, управо митрополит Василије Петровић, *spiritus movens* амбициозно замишљеног плана исељавања (војно способног) становништва из Црне Горе у Русију (1756–1759), заслужује да буде означен као једна од најмрачнијих фигура у мемоарском делу руско-српског официра, књижевника и историчара. Управо због тога је у Пишчевићевим, рецепцијски изузетно привлачним, описима етичких трансгресија интелектуално свестраног монаха-пустолова врло тешко „препознати” пастирски брижног црквеног великодостојника, који је на Ускрс 1764. године рукоположио за свештеника Доситеја Обрадовића (1739/1740–1811). У овом раду, представићемо резултате потраге за узроцима (драматичног) преображаја историјски аутентичног прототипа, у једног од главних негативних јунака Пишчевићевих *Мемоара*.

Кључне речи: Симеон Пишчевић, Василије Петровић, српска књижевност XVIII века, документарно-уметничка проза, негативни јунак, сеобе, смрт.

* rasha@ff.uns.ac.rs

Приликом балазаковски исцрпног описивања својег разочаравајућег сусрета са митрополитом Василијем Петровићем и црногорским исељеницима у Бердичеву, крајем 1757. године, Симеон Пишчевић није пропустио да истакне како га је током вечере (наводно организоване у његову част) служила „прилично млада и лепа, али припроста” сестра губернатора Стана [Станислав Радоњић], која се након мужевљеве смрти преудала за владичиног рођака, руског официра Стевана Петровића [Шаровића] (Пишчевић 2013: 196). Срећом по српску књижевност, горштакчи подругљиве примедбе интоксигираних домаћина (Пишчевић 2013: 197), упућене углађеном госту из Санкт Петербурга, нису изазвале физички сукоб због којег би у тамној украјинској ноћи „нестао” један од наших најдаровитијих осамнаестовековних књижевника.

Ипак, не бисмо желели да се стекне утисак како смо се, већ у иницијалној фази нашег истраживачког подухвата, упустили у потрагу за скривеним наративима, која се у савременим (књижевнотеоријски оријентисаним) проучавањима литерарне баштине најчешће манифестује као последица алхемичарски заводљиве тежње за „иновативном” хомогенизацијом значења анализираног текста. Стога ћемо у форми ванлитерарног екскурса само подсетити на чињеницу да се импулсивни Василије Петровић, нехришћански осветољубиво, обрачунавао са својим политичким неистомишљеницима и личним непријатељима попут јеромонаха Теодосија Мркојевића, који није желео да буде митрополитов саучесник у прикривању трагикомичног исхода црногорске сеобе у Русију.¹

¹ „Василије тражи од Црногораца да се најсвирепије освете Теодосију и његовима: „Зато вас живим богом заклињем, ако вам је мила част и поштење, и да се овамо огласи, скупите се на Цетиње и књиге прочитајте и у Махине пођите и кућу им раскопајте, или је женско или је мушко побите, а њему невернику, који се тамо справља да дође, не дајте му закона него га убите како (је) достојно, на смрти нека се онамо огласи да је све неистинито што је против мене говорио”. Сурова света, која да би се извршила, Василије уцењује своје Црногорце на тај начин што им обећава да ће и даље говорити за њих, ако му испуне захтев” (Томић 1914: 12).

Унаточ томе што је везилићевски озлојеђено интерпретирао упорна настојања Црногораца да га опију и тако изложе великој непријатности, омиљеном писцу младог Милоша Црњанског (1893–1977) очигледно није промакла лепота *истоже* мајоровице. Због тога желимо да истакнемо како су нас управо фактографски (не)поуздане криптоеротске реминисценције приповедачког субјекта подстакле на додатно проучавање тематске структуре приватног писма [Катарине] Радоњић, које је она послала из Санкт Петербурга својим рођацима у Црној Гори 24. јула 1758. године (Драгићевић 1949: 76–94). Наиме, ожалостљена адресанткиња је у својој концизној епистоларној исповести истакла да је за злехуду исељеничку судбину њеног изненада преминулог брата Стана одговоран „злосретњи и несрећни владика Василије” (Драгићевић 1949: 80–81). Инкриминишући исказ огорчене Црногорке не би требало да изненади ниједног пажљивог читаоца мемоарских записа руско-српског аутора, који је црногорског архијереја представио као фалстафовски самољубивог интриганта, чије су геополитичке маштарије неславно окончане протеривањем са територије руске државе, почетком пролећа 1759. године (Пишчевић 2013: 252–253).²

Издвојимо ли само неколико најпознатијих догађаја из живота Василија Петровића, попут таљерановски самоувереног обављања дипломатске мисије у Венецији (1744), хиротонисања за митрополита у Београду и аудијенције код царице Марије Терезије (1750), сукоба са архиепископом Павлом Ненадовићем и интернирања у манастир Крушедол (1751), објављивања *Историје о Црној Гори* у Санкт Петербургу (1754) и, наравно, организовања злосрећне сеобе војно способног становништва из Црне Горе у Русију (1756–1759),

² „По руским званичним изворима Василије је протјеран на захтјев Синода. Сверуски Синод није признао Владимиру Буковинском архијерејски чин, сматрајући да је његово посвећење супротно канонским правилима [Сава и Василије Петровић рукоположили су руског архимандрита за епископа на Цетињу, крајем октобра 1756. године, оп. а.]. Синод је наредио да се Василије из Петрограда преда кијевском губернатору, који је 27. марта 1759. (по старом) извијестио Московску синодску канцеларију да је њено наређење извршено. Према томе, Василије је протјеран из Русије као духовно лице” (Станојевић 1978: 157).

веома је тешко оспорити претпоставку да пикарски колоритна биографија црногорског митрополита поседује изузетан романескни потенцијал. Међутим, чак ни наредба царице Катарине II (1729–1796) да се Василије Петровић сахрани, уз државне почести, у санктпетербуршкој Благовештенској цркви (Станојевић 1978: 183), није навела митрополитовог паштровићевског „земљака” (Пишчевић 2013: 134) да прибегне вергилијевски пригодном ретуширању покојниковог животописа.

Због тога је у Пишчевићевим – рецепцијски изузетно привлачним – дескрипцијама етичких трансгресија интелектуално свестраног монаха-пустолова врло тешко „препознати” пастирски брижног црквеног великодостојника, који је на Ускрс 1764. године рукоположио за свештеника Доситеја Обрадовића (Обрадовић 2007: 92). Ауторов епистемолошки ауторитет (De Man 1988: 121) нису угрозили чак ни његови иронични коментари, попут оног у којем је изразио сумњу у канонску аутентичност митрополитске титуле својег бердичевског домаћина (Пишчевић 2013: 196). Посматрано из савремене књижевноисторијске перспективе, нема сумње да је Симеон Пишчевић лику „црногорског владике” (Пишчевић 2013: 194) доделио улогу идентичну оној која је припала „славохлепљивом” (Игњатовић 1989 [1]: 227) патријарху Јосифу Рајачићу (1785–1861) у рапсодичним мемоарским известима Јакова Игњатовића (1822–1889), што нас је довело до закључка како је неопходно разјаснити због чега је угледна историјска личност с неподношљивом лакоћом преображена у једног од првих модерних негативних јунака у српској прози XVIII и XIX века.

За разлику од терзитовски дрског Јакова Игњатовића, који је имао врло јасну представу о томе шта може да очекује од адорновски ауторитарног Јосифа Рајачића (нарочито након што га је патријарх „наградио” службом народног секретара), генерал *Семјон Сшејанович* у својим литерарно уобличеним сећањима нерадо преиспитује личну одговорност због лаковерног прихватања обећања утицајних особа, од којих зависило његово напредовање у ћесарској (аустријској), а затим и у руској војној служби. Прецизније,

Пишчевић је уложио (пре)велики труд, како би својег *бла-тонаклоној чишайшеља* уверио у то да 1754. године није могао ни наслутити колико ће му се живот изменити због познанства са благоглагољивим цетињским архијерејем, који га је током њиховог првог сусрета у старој руској престоници почастио не само шампањцем, него и титулом српског војводе (Пишчевић 2013: 136).

Приликом разматрања главних узрока сопствене младачке непромишљености, односно приповедачки сугестивног оправдавања кандидовски наивне вере у истинитост московских козерија Василија Петровића, резигнирани руско-српски *emeriti militis* је велики део кривице пребацио на своје „пријатеље” попут мајора [Стевана] Петровића. Према тумачењу дипломатски уздржаног новомиргородског мемоаристе, нико од његових земљака није ни покушао да га упозори на бескрупулозност особе која му је галантно понудила чин пуковника (Пишчевић 2013: 135). Ипак, детаљнија анализа фабулативно-сигејне структуре једног од најзначајнијих остварења српске осамнаестовековне нефикционалне прозе, открива присуство енигматичних апорија у ауторовом тумачењима сопственог војно-обавештајног ангажмана у такозваној „црногорској комисији” (Пишчевић 2013: 142–143). Пажљива реконструкција одређених „семантички замагљених” епизода из ране младости Симеона Пишчевића, наводи на претпоставку да је брзомислећи хусарски официр имао сасвим довољно времена да провери гласине о амбициозном митрополиту, нарочито ако се узме у обзир чињеница да су сви значајни протагонисти његових *Мемоара* припадали релативно малој заједници досељеника из Бесарске, Црне Горе и јужнословенских територија под османском окупацијом.

На пример, прецизно одређени хронолошки оквир његових многобројних невоља са Василијем Петровићем (1754–1759), буди сумњу у чињеничну поузданост ауторове (емотивне) изјаве да је превише касно открио мрачну страну карактера својег цетињског покровитеља, односно да се то догодило након што му је пуковник [Стефан Јустинович] Пучков разоткрио детаље плана скованог у Трсту, који је мајору Петровићу и митрополиту Василију омогућио да

себи припишу све заслуге за врбовање и пресељавање „црногорских” колониста у Русију 1757. и 1758. године (Пишчевић 2013: 187). Забринути Стефан Пишчевић је упозорио својег сина – приликом њиховог неочекиваног сусрета недалеко од пољско-угарске границе – како дубоко сумња у успех митрополитовог (мегаломанског) подухвата, што је сасвим разумљиво јер је искусни граничарски официр имао јасну представу о томе да је немогуће, копненим путем, безбедно спровести неколико хиљада Црногораца, од Цетиња до реке Саве (Пишчевић 2013: 159). Поред тога, лик Стевана Петровића не може бити перципиран као црногорски прототип фаустовског хомункулуса, који је ишчезао са главне позорнице догађаја непосредно након што је својем „господару” помогао да стекне наклоност наивног хусарског капетана. Пишчевићеви дневнички педантни записи о робинзоновским пустоловинама српских колониста (Пишчевић 2013: 140–142), недвосмислено потврђују да се он – нарочито после окончања прве мисије Василија Петровића у Русији (1752–1754) – често сусретао у бахмутској области са ануптафобичним мајором, чија је (прва) жена била „врло лепа” ћерка генерала Шевића (Пишчевић 2013: 143).

Потенцијална претпоставка да је приповедачки субјект био изложен донкихотовском онтолошком стресу (Pavel 1997: 113), услед неспособности да уочи разлику између стварности и фикције у исказима својих меркантилно прагматичних брђанских земљака, мора бити одбачена као неоснована. На основу тога што *Мемоари* садрже лексиконски прецизне податке о првим годинама поручничке службе Симеона Пишчевића у Хабзбуршкој монархији, врло је лако уочити његову напомену да се – након што је прекомандован у Славонски хусарски пук – упознао и спријатељио са капетаном Иваном (Јованом) Подгоричаном (Пишчевић 2013: 137), црногорским сродником мајора Петровића чије топономастичко презиме отклања недоумице у вези са географским подручјем с којег је потицао.

Ако бисмо били приморани да издвојимо само један конкретан доказ о блискости двојице ћесарских хусара, онда бисмо се определили за ауторову концизну белешку анегдот-

ског карактера, посвећену томе како је његов пријатељ 1759. године постао руски пуковник. Након што се Иван Подгоричанин доселио у Русију, Симеон Пишчевић је искористио своју привилеговану позицију у Колегији иностраних дела да би му организовао аудијенцију код грофа Михаила Иларионовича Воронцова (Пишчевић 2013: 271), зјело утицајног царичиног вицекацелара којем је Василије Петровић, као што је познато, посветио своју *Историју о Черној Гори* (Петровић 1754). Шест дана касније, вицекацелар Воронцов је представио Ивана Подгоричанина царици Јелисавети I Петровој, на коју је „огромна фигура” простосрдачног хусара оставила веома повољан утисак, тако да је одмах био унапређен у пуковника и послат у рат против Пруса (Пишчевић 2013: 271–272). Према томе, резултати пажљивог ишчитавања *Мемоара* не оправдавају никакав покушај претенциозног аксиолошког експеримента имаготипског карактера, заснованог на тези да главни јунак није имао довољно личних сазнања о менталитету становника теократски уређене јужнословенске Спарте.

Када се почетком 1754. године, после много перипетија, коначно доселио у Русију, Симеон Пишчевић је ступио у војну службу под командом генерала Ивана Шевића. Аутор *Мемоара* је са породицом Шевић био родбински повезан јер је генералов син, мајор Петар Шевић, био његов пашеног. Прва супруга Симеона Пишчевића била је ћерка пуковника Атанасија Рашковића (1697–1753), а њена мајка Ангелина била је сестра патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте (1698–1748). Неразјашњено убиство пуковника Атанасија Рашковића представља изузетно важно тематско чвориште у фабулативно-сижејној структури *Мемоара* због тога што су насилне смрти изненађујуће ретке у ратним успоменама руско-српског хусара (в. Ераковић 2024: 17–29). Изузмемо ли детаљне описе првих војничких искустава која је као тринаестогодишњи ађутант стекао у лето 1744. године ратујући против Француза на Рајни (Пишчевић 2013: 34–53), кључни актери његових *Мемоара* не умиру од рана задобијених на бојном пољу, већ услед старости, болести или несрећног случаја. На пример, ауторова супруга Дафина је настрадала 18.

јула 1758. године, у поплави, приликом повратка породице Пишчевић у Русију (Пишчевић 2013: 222–232). Међутим, изненадна смрт Атанасија Рашковића 19. маја 1753. не може бити сврстана ни у једну од претходно наведених категорија, зато што отров никада не доспева у кафу жртве услед нечијег нехотичног пропуста (Пишчевић 2013: 91). Претпостављамо да би се са овом проницљивом „форензичком” опсервацијом Симеона Пишчевића потпуно сложио митрополит Василије Петровић, којег су Млечани због његовог нескривеног русофилства покушали да отрују 1756. године (Томић 1912: 114–174).

Писац *Мемоара* био је чврсто убеђен да су убиство његовог таста наручили припадници мађарске аристократије (Пишчевић 2013: 90–91). Према његовој интерпретацији тада актуелних политичких превирања на простору Хабзбуршке монархије, анонимни завереници одлучили су да ликвидирају Атанасија Рашковића јер је постао превише утицајан на Двору, посебно након што је царица Марија Терезија у августу 1751. године – током одржавања војних маневара у близини Пеште – јавно исказала своју наклоност према српском пуковнику (Пишчевић 2013: 90). Трагично преминули Атанасије Рашковић је у Пишчевићевој *Историји српског народа* (Пишчевић 2018) представљен као ауторов поуздани саговорник и истакнути учесник Аустријско-турског рата (1737–1739). Поред тога, Друга велика сеоба Срба је у историјској студији осамнаестовековног руско-српског полихистора описана на основу података које је *сочиниџел* прикупио од својег таста (коначна верзија овог рукописа је, према наводу Симеона Пишчевића, настала у Русији 1795. године). Кнез Атанасије Рашковић детаљно је описао трагичне догађаје из 1739. године, тако да је Пишчевић у својој *Историји српског народа* навео како је „често разговарао с њим и више пута слушао причу о томе шта се све и како тада десило” (Пишчевић 2018: 316–317).

Двадесеттворогодишњи хусарски капетан је стигао у Кијев управо у тренутку када је двогодишња свађа између генерала Ивана (Јована) Хорвата и генерала Ивана (Јована) Шевића достигла врхунац (в. Ераковић 2019: 33–44). Мрњавчевићев-

ски охоло понашање српских „велможа” није дозвољавало било какав разуман договор око тога ко ће бити главни заповедник новоформираних српских пукова, чиме је унет велики раздор међу колонисте из Потисја, Поморишја и Срема. Домишљатији и свакако бескрупулознији Иван Хорват слао је своје потчињене из Нове Србије у Кијев, како би подмитили и преузели што већи број официра и војника из јединица под заповедништвом генерала Шевића (Пишчевић 2013: 131–133). Дакле, компромисна одлука о оснивању и насељавању две засебне области (Нова Србија и Славеносрбија), није била донета зато што је такво војно-административно устројство обезбеђивало успешнију одбрану јужне границе руског царства, већ због тога што су непријатно изненађени чланови Војне колегије схватили како је немогуће измирити сујетне генерале. Иако је новопридошли сремског Петра Шевића очигледно био свестан да српске (аристофански карикатуралне) размирице остављају изузетно неповољан утисак на Русе, заиста није могуће занемарити присуство нехотичне комике у опасци зачуђеног Пишчевића, којем наводно није био схватљив крајње неверљив однос „охолог” генерала Василија Ивановича Суворова према странцима у служби царства (Пишчевић 2013: 151).

Дужни смо да истакнемо како је историјат сукоба двојице најугледнијих предводника српске осамнаестовековне сеобе у Русију значајан за тему нашег рада првенствено стога што Пишчевићеви *Мемоари* садрже, тематски веома хомогену, целину посвећену „лову у мутном” Ивана Хорвата, отпочетом непосредно након што је Василије Петровић протеран из Русије (Пишчевић 2013: 255–256). Током „случајног” боравака у Москви, лукави генерал је врло лако заврбовао Црногорце који су остали без митрополитове заштите, нудећи им вино, новац, нове униформе и официрске чинове, уверавајући их при томе да ће очински брижно поступати с њима. Како бисмо потенцијалном модерном читаоцу *Мемоара* разјаснили због чега је управо Милорад Павић био толико заинтригиран мефистофеловском природом Ивана Хорвата (Павић 1966: 346), скренућемо пажњу на чињеницу да анализирано дело садржи (натуралистички прецизна)

запажања хомодијегетичког приповедача о генераловом суровом поступању са официрима и војницима, настањеним у Новој Србији (Пишчевић 2013: 290–291). Због тога можемо претпоставити да је судбина црногорских исељеника била ништа мање суморна од оне која је задесила њихове једноплеменике током турског харачлијског упада у Црну Гору, који је Василију Петровићу 1756. године драстично отежао организацију црногорске сеобе у Русију (Микавица и др. 2017: 101–103).

У сваком случају, племићки рафинирани *сочинишељ* није успео да у потпуности затоми своје огорчење због неправди које су му биле нанете током ангажмана у црногорској комисији, тако да су старог генерала сећања на неиспуњена обећања Василија Петровића чинила ништа мање раздраженим од извештаја о новчаним дуговима његовог – литерарно подједнако даровитог – сина Александра Пишчевића (1764–[1820]). Колико год да је аутор *Мемоара* био неспреман да препусти заборау етичке калкулације творца плана о великој црногорској сеоби на исток, његово обећање *блаџонаклонном чиџаишељу* да ће догађаје из својег живота описати „онако како је било и како ми је познато” (Пишчевић 2013: 328) наводи на закључак да је он (не)вољно пристао на склапање такозваног аутобиографског споразума (Ležen 2009: 44–54), односно на доследно поштовање императива истинитости као парадигматског жанровског обележја документарно-уметничке прозе. Сматрамо да се он управо стога определио за суптилну приповедачку стратегију, захваљујући којој је неколицини епизодних актера припала функција кредибилних сабеседника „зачуђеног” главног јунака. Једноставно, експлицитно дефамирање Василија Петровића могло је врло лако угрозити *сочинишељев* епистемолошки ауторитет (De Man 1988: 121), тако да су улоге (не)пожељних сведока интенционално додељене ликовима из непосредног окружења црногорског митрополита и његових ништа мање пустоловних сатрапа.

На пример, током дугог и тегобног спровођења недисциплинованих „црногорских” регрута, од Петроварадинског шанца (Нови Сад) до Кијева, Симеон Пишчевић је об-

новио старо пријатељство са Алексијем Калиновићем, који је након три године проведене у служби Василија Петровића одлучио, крајем 1756. године, да се одсели у Русију (Пишчевић 2013: 185). Веома је интересантно да је бивши митрополитов секретар представљен читаоцима *Мемоара* као интелектуално свестрани „Човек Књиге” (Carlyle 1906: 155), који наводно није имао апсолутно ништа заједничко са свим осталим – пијанству и лоповлуку веома склоним – сапутницима главног јунака (Пишчевић 2013: 184). Према нашем мишљењу, поступак конзистентне позитивне карактеризације лика славонски питомог ерудите, отклонио је опасност од потенцијалне сумње у истинитост његових „чосеровских” приповести, заснованих на описима властодржачких ескапада Василија Петровића.

На основу пажљивијег увида у садржај њихових разговора (свакодневно вођених током тегобног путовања у Кијев), читалац *Мемоара* може закључити да је ова емигрантска „комедија” (Пишчевић 2013: 267) отпочела много пре него што је германски дисциплиновани руски наредник Фишер (sic!) предао Пишчевићу, у Кечкемету, на старање двадесет и седам тршћанских „Црногораца” међу којима је било „правих шумских разбојника” (Пишчевић 2013: 184). Алексије Калиновић је својем знатижељном сапутнику објаснио да је забринути митрополит – услед чињенице да су племенске заваде драстично умањиле бројно стање (деморалисаних) војних добровољаца – дао благослов обудовелим свештеницима под његовом јурисдикцијом да се обрију, припашу оружје и тако постану официри у, минхаузеновски имагинарном, црногорском пуку руске војске (Пишчевић 2013: 186). Како ни ова „ингениозна” војно-клерикална административна реформа није пружила задовољавајуће резултате, Василије Петровић је најутицајнијем противнику иселјавања, Стану [Радоњићу], дарежљиво понудио не само чин губернатора, него и ојачавање родбинских веза кроз брак Станове сестре и својег рођака Стевана Петровића, чија се прва *јосиожа* разболела и умрла убрзо након одласка из Русије (Пишчевић 2013: 159, 186). На велико митрополитово незадовољство, чак ни уговарање „морганатског” брака између сестре гу-

бернаторског превасходства и скромног руског мајора није импресионијала неповерљиве и самовољне Црногорце, забринуте због извештаја о предстојећој турској војној интервенцији (Пишчевић 2013: 186–187).

Доситејевски безазленом Алексију Калиновићу је статус митрополитовог секретара омогућио да у Трсту присуствује „рођачким” састанцима Василија и Стевана Петровића, тако да се његово сведочење подударило са свим оним што је „изненађени” Пишчевић сазнао од – митрополитовим интригама ништа мање разочараног – руског пуковника [Стефан Јустиновича] Пучкова. Наизглед нелогична наредба о његовом упућивању из Новог Сада у Кијев била је последица дангларовски бескрупулозног плана, захваљујући којем су двојица завереника успели да преузму заслуге за регрутовање српских исељеника из Босне, Мачве и Шумадије, прикупљених у ћесарским контумацима дуж реке Саве (Пишчевић 2013: 187). Срећом по српску књижевност, Симеон Пишчевић се – у претходно поменутој тамној бердичевској ноћи – није упустио у физички обрачун са учесницима тршћанске завере и њиховим припитим саучесницима, пошто би катилски исход сукоба у провинцијској крчми остао упамћен једино због „необичних” ванлитерарних подударности са никада разјашњеном смрћу његовог таста, Атанасија Рашковића. За разлику од плаховитог хусарског поручника Александра Пишчевића (Пишчевич 1885; Пишчевић 2003), који би се надменом митрополиту осветио тако што би му завео снаху, односно супругу мајора Стевана Петровића, његов отац Симеон је у наведеној ситуацији остао потпуно прибран. Уместо аутодеструктивног супротстављања политички утицајној особи, која је у том моменту и даље уживала поверење на руском Двору, аутор *Мемоара* се определио за улогу дискретног хроничара пропасти митрополитовог најамбициознијег државничког подухвата, у чему му је драгоцену помоћ пружио „спонтано” сведочење корумпираног [сремско]карловачког синдикуса, Ивана (Јована) Баљевића.

Полакомивши се на новчану награду коју му је понудио мајор Петровић, синдикус Баљевић је искористио своја чиновничка овлашћења како би извео поступак маркесов-

ски фантазмагоричне етничке трансупстанцијације, која је сремске надничаре претворила у руске солдате (Пишчевић 2013: 177). Пишчевићевог гогољевски поткупљивог бирократу због тога никако не можемо сврстати међу (епизодне) позитивне јунаке, попут Алексија Калиновића. Међутим, када је у питању чињенична поузданост његовог исказа, не би требало изгубити из вида да је преплашени синдикус био уверен да ће га његов жаверовски упорни саговорник-иследник – под условом да све призна – заштити од потере војних власти. Новој отаџбини искрено одани мајор Пишчевић је то и учинио, како би спречио дипломатски инцидент за чије би изазивање били окривљени не само чланови црногорске комисије, него и руско посланство у Бечу (Пишчевић 2013: 180). Мада митрополит Василије Петровић није био непосредно укључен у ову чичиковљевску куповину регрутских душа (након понижавајућег исхода личног сукоба са архиепископом Павлом Ненадовићем у марту 1751. године, црногорски митрополит је мудро избегавао [Сремске] Карловце), цео овај незаконити подухват није могао бити изведен без његовог сазнања и, макар накнадног, одобрења.

Као што смо већ навестили у једном од претходних сегмената нашег рада, главни јунак *Мемоара* није исказао никакав интерес за даљу судбину Василија Петровића, након што је сазнао да су га руске власти 1759. прогнале из земље. Његова последња напомена о раду „луде комисије” (Пишчевић 2013: 256) била је инспирисана гласинама да је Василије Петровић оптужио својег „драгог” младог рођака за крађу идентитета.³ Замршене рођачко-земљачке везе међу српским колонистима и емигрантима очигледно су представљале велику енигму за руске званичнике. Ипак, ниједан

³ „Као што је било незадовољства против Василија код простих Црногораца, тако га је било и код главара и старешина, који су с њим били отишли у Русију. Прво се још у путу била породила распра између Василија и Стевана Шаровића. Они су један другом пребацивали за неуспех. Потом је распра легла за неко време да би после тога постала још жешћа. Кад су стигли у Русију, Василије је искључио Шаровића из црногорске комисије и оптужио га је Правитељственом савету називајући га варалицом и фалсификатором, одричући га се и тужећи га за ношење презимена које му је, уосталом, сâм он дао” (Томић 1914: 5).

од јунака *Мемоара* није показао већу умешност у генеалогским претеривањима од цетињског митрополита. Он је Стевана Петровића представио Русима као свог синовца, само на основу тога што су имали исто презиме (Пишчевић 2013: 134–135). Истина је избила на видело тек када су се „стриц” и „синовац” посвађали, након чега су руске власти оптужиле мајора Петровића за лажно представљање (Пишчевић 2013: 252–253). Морамо нагласити да у завршном исказу приповедачког субјекта – посвећеном нушићевски комичној свађи лажних сродника – не можемо уочити трагове било какве малициозности, иако је служба у црногорској комисији за руско-српског хусара представљала горе животном искуство од учешћа у рату против Француза (1744). Уместо ликована због невоља које су мајора Петровића задесиле након митрополитових јавно обнародованих оптужби да је „подгорички циганин” (Томић 1914: 64), мајор Пишчевић је официрски солидарно закључио како је „синовац” успео да докаже своју невиност пред Војном колегијом (Пишчевић 2013: 253).

Упркос томе што је наш истраживачки подухват првенствено био заснован на анализи узрока драматичног преображаја историјски аутентичног прототипа у једног од главних негативних јунака *Мемоара*, одлучили смо да компликовани лични однос цетињског митрополита и руско-српског хусара сагледамо, на крају овог текста, из шире културно-историјске перспективе. Колико год то деловало необично, управо је јачање духовних, просветних и дипломатских веза између руског и српског народа – посебно током владавине царице Јелисавете I Петровне – учинило могућим сусрет двојице (озлојеђених) осамнаестовековних полихистора у Русији. Надамо да ће резултати нашег скромног херменевтичког подухвата пружити задовољавајући допринос процесу савремене ревалоризације и реафирмације статуса лика монаха-пустолова у (волтеровски ироничним) мемоарским ресентиманима Симеона Пишчевића.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- ВУКСАН 1938: Д. Вуксан „Преписка митрополита Василија, митрополита Саве и црногорских глаvara 1752–1759”, у: *Сѣоменик*, Београд, 88/69, [1]–94.
- ДРАГИЋЕВИЋ 1949: Р. Драгићевић „Неколико нових докумената од 1748. до 1834. године”, у: *Истѣориски записи*, Цетиње, III/1–2, 76–94.
- ДРАГОВИЋ 1884: М. Драговић „Митрополит црногорски Василије Петровић”, у: *Црногорка: листи за књижевности и забаву*, Цетиње, I/10, 80–82.
- ЂУРИЋ 2018: Ђ. Ђурић „Од сеобе народа до Сеоба”, у: С. Пишчевић, *Истѣорија срѣпског народа*, Нови Сад; Шид: Академска књига; Народна библиотека „Симеон Пишчевић”, 7–33.
- ЕРАКОВИЋ 2019: Р. Ераковић, *Дневник чисталачких искушења*, Нови Сад: Матица српска.
- ЕРАКОВИЋ 2024: Р. Ераковић, *Осећајности и разум: есеји о срѣпској књижевности XVIII и XIX века*, Нови Сад: Матица српска.
- ИГЊАТОВИЋ 1989: Ј. Игњатовић, *Одабрана дела (XI–XII): Мемоари (1–2)* [прир. Ж. Бошков], Нови Сад; Приштина: Матица српска; Јединство.
- КОСТИЋ 2001: М. Костић, *Нова Србија и Славеносрбија*, Нови Сад: Српско-украјинско друштво.
- ЛАЛИЋ 2001: С. Лалић „Срби, штаб-официри и генерали у руској војсци у XVIII веку”, у: *Зборник Матице срѣпске за истѣорију*, Нови Сад, 63–64, 157–171.
- ЛОТМАН 2024: Ю. М. Лотман, *Беседы о русской культуре: быти и традицији руског дворянства (XVIII – начало XIX века)*, Москва: АСТ.
- МАРИНКОВИЋ 1972: Б. Маринковић „Литература о српским писцима XVIII столећа – Симеон Степанович Пишчевић (1731–1797) и његови Мемоари”, у: *Зборник за истѣорију* [Матице српске], Нови Сад, 6, 195–198.
- МАТИЋ 1960: С. Матић „О мемоарима Симеона Пишчевића”, у: *Зборник Матице срѣпске за књижевности и језик*, Нови Сад, VIII, 66–69.
- МИКАВИЦА; ВАСИН; НИНКОВИЋ 2017: Д. Микавица; Г. Васин; Н. Нинковић, *Срби у Црној Гори: 1496–1918* [2. измијењено и допуњено изд.], Никшић: Институт за српску културу.

- НИНКОВИЋ 2017: Н. Нинковић, *Мишројолић Павле Ненадовић*, Нови Сад; Сремска Митровица: Филозофски факултет; Историјски архив „Срем”.
- ОБРАДОВИЋ 2007: Д. Обрадовић, *Писмо Хараламиџу; Живој и ѿриклученија* [прир. М. Д. Стефановић], Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић.
- ПАВИЋ 1963: М. Павић „Симеон Пишчевић”, у: *Књижевност*, Београд, XVIII/7–8; 9, 111–151; 256–283.
- ПАВИЋ 1966: [М. Павић], *Од барока до класицизма*, Београд: Нолит.
- ПЕТРОВИЋ 1971: Б. Петровић „Симеон Пишчевић и његови мемоари”, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад, CXLVII/407, 123–146.
- ПЕТРОВИЋ 1754: [В. Петровић], *Историја о Черной Горы* [Митрополитъ Черногорскій, Скендерискій и Приморскій, и Орона Сербскаго Эксархъ Василій Петровичъ], Санктпетербургъ: при Императорской Академіи наукъ.
- ПИШЧЕВИЧ 1885: А. Пишчевич, *Жизнь Александра С. Пишчевича, им самим описанная. 1764–1805* (с предисл. и примеч. д. чл. Нила Попова), Москва: Изданіе Императорскаго Общества Истории и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ.
- ПИШЧЕВИЋ 2003: А. Пишчевић, *Мој живоји (1764–1805)* [прир. М. Фундуруља], Нови Сад: Матица српска; Српско-украјинско друштво.
- ПИШЧЕВИЧ 1884: С. Пишчевич, *Извѣстіе о ѿхожденіи Симеона Сѣејановича Пишчевича: 1731–1785* (под редакціей Нила Попова), Москва: Изданіе Императорскаго Общества Истории и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ.
- ПИШЧЕВИЋ 2013: [С. Пишчевић], *Симеон Пишчевић* [прир. М. Д. Стефановић], Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- ПИШЧЕВИЋ 2018: С. Пишчевић, *Историја српској народа* [прир. Ђ. Ђурић]. Нови Сад; Шид: Академска књига; Народна библиотека „Симеон Пишчевић”.
- ПОПОВ 1884: Н. Попов, „Предисловіе”, у: С. Пишчевич, *Извѣстіе о ѿхожденіи Симеона Сѣејановича Пишчевича: 1731–1785*, Москва: Изданіе Императорскаго Общества Истории и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ, I–IV.

- Руварац 1898: Д. Руварац „Василије Петровић: владика црногорски и помоћник патријарха пећског Атанасија II Гавриловића, у Бесарији због ствари и утвари Пећске цркве, изнесених овамо патријархом Арсенијем IV Јовановићем Шакабентом: исторично-критична црта”, у: *Сјоменик*, Београд, 33/30, [23]–47.
- Станојевић 1978: Г. Станојевић, *Миштројолић Василије Пејровић и његово доба (1740–1766)*, Београд: Историјски институт; Народна књига.
- Томић 1912: Ј. Н. Томић „Млетачки покушај тровања митрополита Василија Петровића 1756[.] године”, у: *Глас Српске краљевске академије*, Београд, 90/53, 114–174.
- Томић 1914: Ј. Н. Томић „Митрополит Василије Петровић и мисија Пучкова у Црној Гори 1759. год.”, у: *Глас Српске краљевске академије*, Београд, 94/55, 5; 7–8; 11–12.
- Томић 1920: Ј. Н. Томић „Црногорски митрополит Василије Петровић и покушаји емиграције Црногораца у Русију 1754–1757 год.” *Глас Српске краљевске академије*, Београд, 96/56, 209–267.
- Црњански 1924: М. Црњански „Записи ђенерала Пишчевића”, у: *Полиџика*, Београд XXI/5767 [четвртак 15. мај], 1–2.
- Црњански 1929: М. Црњански, *Сеобе*, Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.
- Црњански 1966: М. Црњански, *Есеји*, Београд; Нови Сад: Просвета; Матица српска, 9–13.
- Carlyle 1906, Т. Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*, New York: Longmans, Green and Co.
- De Man 1988: Р. De Man „Autobografija kao raz-obličjenje”, у: *Književna kritika: časopis za estetiku književnosti*, Београд, XIX/2, 119–127.
- Ležen 2009: F. Ležen „Autobiografski sporazum, dvadeset pet godina kasnije”, у: *Polja*, Novi Sad, LIV/459, 44–54.
- Pavel 1997: Т. Pavel „Фикционални светови и економична имажинарност”, у: *Рећ: часопис за књижевност и културу*, Београд, IV/30, 111–115.

RADOSLAV ERAKOVIĆ

THE CHARACTER OF AN ADVENTUROUS MONK
IN SIMEON PIŠČEVIĆ'S MEMOIR RESENTMENTS

SUMMARY

Metropolitan Vasilije Petrović (1709–1766) is one of the most eminent historical figures whose picaresque biography was literary described in the memoirs of General Simeon Piščević (173 –1797). However, Metropolitan Vasilije Petrović himself, the *spiritus movens* behind the ambitious plan of migration of (military capable) population from Montenegro to Russia (1756–1759), turned out to be identified as one of the darkest figures in the memoirs of a Russian-Serbian officer, writer and historian. Therefore, it is very difficult to "recognise" a paternally caring church official, especially the one who ordained Dositej Obradović (1739/1740–1811) as a priest on Easter of 1764, in Piščević's descriptions of ethic transgressions of an (intellectually versatile) adventurous monk. This study presents the results of an inquiry into the causes behind the dramatic transformation of a historical figure into one of the principal villainous protagonists of Piščević's *Memoirs*.

Key words: Simeon Piščević, Vasilije Petrović, Serbian literature of XVIII century, non-fictional prose, villain protagonist, migration, death.

УДК 821.163.41.09-1 Мушицки Л.
821.163.41.09

Оригинални научни рад
Примљен: 17. 6. 2025.
Прихваћен: 3. 10. 2025.

Жарко Д. Војновић*
Народна библиотека Србије
ORCID: 0009-0009-7611-2694

КАКО СУ ДОСАД ИЗДАВАНЕ ЗБИРКЕ ПОЕЗИЈЕ ЛУКИЈАНА МУШИЦКОГ

Лукијан Мушицки, некада давно најпоштованији српски песник, прво издање сабраних песама добио је посмртно, у четири тома (Мушицки 1838; 1840; 1844; 1847). Упркос томе, готово цело столеће је потом био заборављен као поета. Следеће издање било је намењено школској употреби (Мушицки 1938). Тек у наше време обнавља се занимање за његову поезију, па се појављују и нова издања изабраних песама (Мушицки 2006; 2010). У раду се пореде приређивачки поступци првог приређивача Георгија Мушицког, који у историји српске књижевности има место пионира ове делатности, са радом Васе Стајића и Мирјане Стефановић. Проматрају се приређивачке поетике, начин груписања песама, као и принципи њиховог изабарања и језичког прилагођавања савременој српској језичкој стварности.

Кључне речи: Лукијан Мушицки, поезија, приређивање, фонетизација, Георгије Мушицки, Васа Стајић, Мирјана Стефановић.

Лукијан Мушицки († 1837) није имао довољно умећа нити среће да за живота изда сопствену песничку збирку. Све до рукоположења за епископа постојале су извесне прилике за то, док се после одласка у Горњу крајину природно више није могао тиме занимати. Уосталом, све до те треће

* stevlovi@gmail.com

деценије 19. века српске песничке збирке биле су пре инциденти, него стална пракса. Уместо тога, често се збивало да се издају појединачне песме у виду брошурица од по неколико страна. Тај се обичај нагло раширио са појавом Давидовић–Фрушићевих *Новина сербских*, које су, како је време пролазило, све редовније добијале књижевни додатак, често називан „Смесице књижевне”, у оквиру којих није било реткост да се објављује оригинална или преведена поезија. Мушицки је здушно учествовао у том обичају, па су његове најпознатије и најутицајније у оно доба песме (*Глас народољубца*, *Глас арфе шишатовачке*) управо на тај начин објављиване.¹ Ипак, пут до целовите збирке био је исувише дуг за њега, иако је веома често о томе мислио. Међутим, ствар је отежавала чињеница да је тај планирани подухват био не толико књижевне, но економске инспирације: наиме, намеравао је да се издавањем збирке својих песама, користећи своју општу популарност у свим српским културним круговима, заради толико да би се могао коначно избавити од великог дуга који је направио у Шишатовцу. Сачуван је његов оригинални план издавања, који је данас важан пре свега као основ и параметар за поређење каснијих, посмртних издања његових збирки.

Њих, нажалост, има свега неколико, а између зјапе велике временске раселине, што нам свакако нешто говори. То су:

- I. *Лукијана Мушицкој Стиховоренија*, у четири тома, издата од 1838. до 1847. у Пешти и Новом Саду (прир. Георгије Мушицки);
- II. *Целокуйна дела Лукијана Мушицкој*, Београд 1869. (прир. Александар Андрић);
- III. *Одабрани стихови Лукијана Мушицкој*, Београд 1938. (прир. Васа Стајић);
- IV. *Песме*, Београд 2006. (прир. Мирјана Д. Стефановић);
- V. *Моје стихуне*, Београд 2010. (прир. Мирјана Д. Стефановић).

¹ Библиографска грађа сведочи да је тако угледало светлост тридесетак песама Мушицког, рачунајући и преводе. Нешто песама објављено је и у тадашњој нејакој српској периодици, убрајајући ту и календаре (Војновић 2019а; Војновић 2019б: 557 (ауторски регистар)).

Уочава се одмах следеће: прве три збирке, дакле све до најновијег доба, нису приређивали они којима је бављење књижевношћу била професија, нити су имали формалног језичког/књижевног образовања, нити су се и иначе стручно – у данашњем смислу – бавили таквим пословима, што се на први поглед чини као несретна околност у судбини песничтва Мушицког. Првим правим српским песником бавили су се лекар, официр и правник-историчар. Осим тога, библиографске празнине од готово седам деценија (у 20. веку само једна збирка!) сведоче још нешто: Мушицки се, већ у другој половини свог столећа, једва читао.

Рецимо узгред да, бавећи се приређивачком концепцијом песничких збирки, коју неминовно морамо пратити при оцењивању квалитета приређених дела, треба имати на уму пре свега њен експлицитни и имплицитни израз. Експлицитни део концепције приређивач износи у својим текстовима који претходе или следе приређеном тексту (у односу на којег су секундарног карактера), у виду предговора, поговора, коментара, напомена уз песме итд. Имплицитно се, напротив, његова концепција открива у самим приређеним текстовима песама (нпр. у правописним решењима, изабрању релевантне верзије песме и сл., као огледалу приређивачког рада), при чему треба знати да је експлицитним читавањем веома тешко дати рачуна о сваком детаљу или ситуацији на које се при оваквом приметном послу мора обраћати пажња. Оба ова момента налазимо и у горепобројаним збиркама Мушицког, што нам омогућује да њиховом оцењивању можемо прићи из оба правца.

Први и најзначајнији подухват издавања његове поезије припада др Георгију (Ђорђу) Мушицком, песниковом синовцу. Осећајући не само родбински, него пре свега општенационални дуг према већ легендарном поети, он се прихватио да уз велики труд обави посао за који, будући лекар, није био квалификован. Ипак, лепо опште хуманистичко образовање, карактеристично за интелектуалца те епохе, омогућило му је да се квалитетно упусти у посао. Нагласимо одмах да је др Мушицки, тада тек у 27. години, био и пионир у овом послу у српској култури. У оскудној пракси нове српске књижев-

ности (рачунајући од 18. века) немамо пре њега нити један пример приређивања целокупног туђег, у највећој мери неиздатог, као што смо видели, песничког дела.² Ту се он као приређивач сучио с великим потешкоћама. Иако је песник, како је већ речено, оставио сопствени издавачки план, он се није њиме могао користити.³ Осим тога, рукописи које је за текао нису у потпуности били у стању које би му дозвољавало да их без интервенција припреми за штампање. То значи да је приређивачка ситуација била мање-више чиста само у случају издатих песама, које чине мали део укупног корпуса, док се свима осталима морао посебно позабавити. О томе сам каже следеће:

Као издатељ принужден сам обзнанити да рукописи од блаженопочившег самог, за изданије и печатњу преправљени, пречишћени и у ред стављени нису; штета, која се никако накнадити не може. Тешко цело бремене достојног изданија његови рукописа јест со тим на мене спало и зато, ако се у чему год какова погрешка увукла, та нека се мени као издатељу, а не сочинитељу припише (Мушицки 1838: [7]).

Другим речима, Георгије Мушицки нашао се усред незахвалног посла издавања рукописа, при чему, поновимо, није могао у српској култури имати узора, а камоли макар

² Осим тога, српска књижевност је сиротовала уопште у личним песничким књигама, а све дотад познате приређивали су сами песници за живота (нпр. Везилић, Дошеновић, Пачић). На пољу прозе стање је ипак било боље што се тиче објављивања нечије заоставштине. Павле Соларић је на крају свог историјски заснованог, али и славословно интонираног предговора Доситејевом *Мезимцу* (1818) дао рачуна о својим приређивачким начелима. По узору на његов рад, како сам каже, Севастијан Илић објавио је и Доситејев *Првенац (Ижица или Доситејева Буквица, 1830)*. Вук Карацић приступио је овом послу далеко темељније, приређујући *Луке Милованова Ошћаш наставлења к србској сличноречности и слојомјерју или просодији* (1833). Занимљиво је да се Георгије Мушицки као „II. године медицине слушател” у Бечу беше претплатио на ову књигу.

³ План је био следећи: „1. Оде 2. Елегије 3. Еклоге 4. Епиграми 5. Наравоучителни стихови 6. Писма.” Додатак: „1. Преводи немецки мојих од (=ода) 2. Примечанија на моја сочињенија 3. Хронологически рјад всех сочињених (1801-1820) 4. Образи мојих стопосложениј” (Ђоровић 1999: 183).

каког солидног примера.⁴ Очекивало би се да их у таквој ситуацији приређивач просто препише начисто, како би словослагачи имали лакши посао. Ипак, он је приметио проблеме које је пре тога морао решити. Тачније, морао је сачинити приређивачка начела. О томе се приређивачи традиционално изјашњавају у својим додатним текстовима, а негде на почетку те традиције код нас стоји баш он. Данас се пишу дугачки, подробни уводни или пратећи текстови који објашњавају начин издавања неиздатих дела, а др Мушицки је написао, у првој књизи *Стихошворенија*, онолико колико је сматрао за неопходно како би се читаоцу изнео пут којим су планиране четири књиге настале – укупно шест страна. Овде је значајно нагласити да се он, на четири од тих шест, веома изненађујуће за данашње појмове, подухватио теорије стиха, износећи пред читаоца списак античких строфа које је песник користио, дајући чак и метрички образац, као и листу песама које су састављене према конкретном метру (у томе је свакако пратио издавачки наум самог песника) (Мушицки 1838: [9–12]). Данас то знају само добро потковани и класично настројени универзитетски професори књижевности.⁵ Осим овог предговора, дао је др Мушицки читаоцу још један на почетку друге књиге, из пера Јована Хаџића, панегирички, са интелектуалним портретом песника (Мушицки 1840: [3–8]).

⁴ Додатна невоља, због које још више морамо поштовати труд др Мушицког, јест околност да иза његовог сваке хвале достојног подухвата није стајала никаква институција, што значи да је сам морао решити и онај најважнији део посла, финансијски. Ту се ослонио на уходани систем пренумерације, који је дао плода, судећи по 35 страна пренумераната који долазе на крају прве свеске *Стихошворенија*. Осим тога, околност да је она посвећена књазу Милошу сведочи нам да је имао и његову подршку, вероватно финансијску.

⁵ „Успјешан текстолошки рад укључује основне књижевнотеоријске појмове и књижевноисторијска знања. Од савременог издања књижевних дјела тражи се да поред ваљаног, поузданог текста да и књижевноисторијску студију, да коментарише реалије, растумачи језичке недоумице, те да опише утицај и пријем у оквирима књижевноисторијских процеса; тражи се такође жанровско, или неко друго, научно засновано, груписање текстова” (Иванић 2001: 13).

Први од проблема свакако се тицао распореда затечене грађе. Распоред самог песника, тематско-формалног карактера, није му одговарао, па се декларативно определио за хронолошки, како би читалац могао пратити његов уметнички развој. „Ред хронолошески Стихотворенија нашао сам у многим приренију за најбољи и тај сам строго набљудавао. По реду том лакше ће душевни испитатељ у внуртрено временем напредујуће морално и књижевствено изображеније Стихотворца проникнути моћи” (Мушицки 1838: [8]). Тешко је рећи је ли приређивач имао у виду, рецимо, немачку праксу издавања целокупног поетског корпуса, али се може рећи да је изабрао један од чешћих основних принципа тог посла, и да је код нас био први у томе. Ова пракса ће се потом често виђати у нашој традицији. Ипак, мора се рећи да је се сам није чврсто држао. Сама чињеница да је песнички опус Мушицког формално поделио на српски и „славенски” део говори о томе да је своје начело одмах темељно нарушио. Овде подвучимо оно што сам приређивач није експлицитно изнео, и што је основна формална карактеристика *Стихотворенија*: пратећи песникову теорију поетске диглосије, он је начинио поделу коју је сам Мушицки сматрао суштинском. Прва књига, иако нема конкретне назнаке тога ни на насловној страни нити игде у приређивачевом тексту, доноси песме испеване српски (у ширем значењу појма); друга и трећа књига *Стихотворенија* као поднаслов имају натпис „Славенска”, док четврта, мешовитог садржаја, поново нема никакву ознаку у поднаслову. Стога се као закључак може истаћи следеће: основни принцип издавачке концепције др Мушицког није онај који је програмски, експлицитно истакнут – хронолошки, него онај којег утврђујемо имплицитно: језички. Рекло би се, осим тога, да овај распоред није само плод песникових теоретских схватања о језику, него и последица преовлађујуће климе тог времена, која има све мање интересовања и разумевања за поезију испевану на „славенском” (рускословенском/црквенословенском, и славеносрпском). Индикативно је да је прва књига *Стихотворенија* цела састављена од песама на српском: чини се да је др Мушицки као ударни део збирке желео истаћи њен најчитљивији део.

Извесно да је било све мање заинтересованих за песме испеване језиком који се још увек учио у школама, али се њиме више није писало. Уосталом, најцењеније песме Мушицког и за његовог живота биле су српске.

Вратимо се хронолошком принципу, декларативно основном. Иако га се није држао на нивоу све четири књиге *Стихотворенија*, др Мушицки се трудио да га колико-толико очува на нивоу појединачних књига, не водећи притом рачуна о томе је ли песма била већ раније објављена или је он сад по први пут објављује. Прва књига, српска, у томе је доследно сложена, али се већ у другој књизи тај редослед нарушава. Наиме, хронолошко начело је у њој контаминирано жанровским. Приређивач је нашао за сходно да пред крај књиге даде две засебне целине: „Еклоге” (три песме) и „Елегије и епистолије” (такође три песме), чиме је хронологија потпуно нарушена – временски распон „славенских” песама је 1801–1824, док су „Еклоге” датиране између 1802. и 1803, а „Елегије и епистолије” 1816–1819. Трећа књига (такође „славенска”) још мање чува хронолошки редослед, који је далеко више нарушен другачијим критеријумима. Основни део песама има распон 1819–1836. (пет песама из 1819, које су логички требало да дођу у претходни том, као да су касније пронађене, па због тога уврштене на почетак трећег), док су као засебне целине одвојене „Оде јерархијске” (хронолошки распоређене), „Оде духовне” (у питању су преводи псалама у античком метру), затим поново једна епистола, која стоји потпуно усамљено, потом песникови „Преводи” Хорација, Анакреонта и Катона, и на крају „Преводи Мушицкови ода од Милоша Светића” (са славенског на српски, укупно шест ода). У четвртој књизи влада велико шаренило, са једва ухватљивим принципом. У првом делу књиге распоређени су у четири дела „Натписи на сербско књижество”, такође у хроношком следу, док иза њих долази врло разнородна грађа, под општим насловом „Оде и песме”. У овај одељак дошли су текстови са којима приређивач или није знао шта ће (нпр. разни фрагменти у пододељку „Одломци”) или они који су вероватно касније пронађени (подсетимо да *Стихотворенија* имају издавачку амплитуду од девет година, колико

дели први и четврти том, за које време је морало доћи до нових библиографских открића). Хронолошко начело је стога овом четвртом књигом – посматрајући *Стихопворенија* као целину – најозбиљније повређено, јер тек у њој, у оквиру овог одељка, налазимо најстарију песму Мушицког (*Ога Стефану Авакумовићу*, 1798). Додуше, и грађу овог дела четврте књиге др Мушицки је давао колико је могао хронолошки (тамо где је имао датирање у рукопису), имајући на уму своје основно начело. За сам крај је оставио, ко зна зашто, „Љубовне песме”, готово најранији, и то на српском, предмонашки слој песништва Мушицког (1801), који је тако, иако је требао да буде на самом почетку прве, доспео на конач четврте књиге, а потом и преостали део превода (Хорације и хабзбуршка химна). Можда се приређивачу чинило незгодним или недостојним да кад читалац отвори прве стране прве књиге поезије православног владике, најпре наиђе на песме „љубовне”?

Следећи проблем којим се Георгије Мушицки морао позабавити јесте онај текстуални, суштински. Оно што њега као првог приређивача песништва Лукијана Мушицког одваја од каснијих, јесте исто оно што раздваја различите генерације српских интелектуалаца, а то је питање правописа. Одсуство потребе фонетизације, која ће већ за три деценије постати неписано правило при издавању старијих текстова, учинило је да напетост око ортографије буде много мања. Иако сам Мушицки није имао монолитан правопис (у време кад га, уосталом, вероватно нико није имао), није се доводила у питање чињеница да једини правопис који се тад у ту сврху имао употребити јесте онај традиционални, који данас погрешно зовемо „предвуковски”. Иако се чини да се то само по себи подразумевало, ипак је приређивач у свом кратком предговору и о томе морао дати макар мало рачуна:

Правопис старији(х) рукописа био је сходан повременом (= оновременом; прим. Ж. В.) начину писања и његовом (Мушицковом; прим. Ж. В.) сопственом колебању и размишљенију. Желећи ја и саме високе мисли и дубока чувствованија у сопственом, од самог Стихотворца скројеном и употребљеном оделу на свет издати, нашао сам за добро у одама од старији времена правопис онај задржати с којим је

у последња два десетолетија сам Стихотворац писао. Тај је правопис после многог размиш(љ)енија и колебања сам Покојни точно набљудавао (Мушицки 1838: [8]).

Ово значи да приређивач није издавачки посао схватио као преписивачки. Имајући свест о правописном „волнованију”, у доба кад се оно већ било претворило у рат, знао је да мора доћи, на нивоу читаве збирке, до његовог уједначавања. То се најпре тичало песама на српском, јер су оне славенске долазиле из ортографски уређеног миљеа.⁶ То је нарочит допринос др Мушицког у приређивачкој историји српске књижевности, најпре због свести о потреби правописне стандардизације (о којој су многи тад опсесивно говорили и писали, али није било исувише узорних решења) на разини корпуса једног песника, и то на поприлично великом његовом делу. Како је протекао тај рад могло би се оценити само на основу минуциозног проучавања „стих по стих”, мада „преддуковска” пракса одавно за нас више није толико битна.

И још је једна важна ствар коју треба подвући износећи текстолошки део рада др Мушицког. Као и сваки озбиљан песник, Лукијан Мушицки је знао да дуго ради на појединим песмама, због чега су настајале различите верзије. Приређивач је имао решити класично текстолошко питање релевантности верзија, тј. која ће се од њих узети као репрезентативна. Узимајући у обзир да је удео за песниковог живота објављених песама, које би се имале узети као основно мерило и параметар за даље објављивање, релативно мали у односу на поетску целину, одређивање коначних верзија је морало бити сложено. О томе је др Мушицки дао само једну, али важну опаску, и то са становишта језика (горућег питања датог тренутка, због којег су настајали велики сукоби и расколи): „Језик нигди нисам мењао, осим на гдикојима местима, гди га је сам он (Мушицки; прим. Ж. В.) у рукопису

⁶ Славенске оде су у овом издању уредно акцентоване, онако како је сам песник одредио. Један од разлога зашто нам данас не иде читање тих песама у античком размеру јесте чињеница да не обраћамо пажњу на оригиналну акцентуацију, због чега се губи мелодија песме, те нам ионако недовољно одомаћен метар, уз заборављени језик, постаје још више стран.

друкчије пре ил после печатања променуо” (Мушицки 1838: [8]). Дакле, осим свести о ортографској стандардизацији, др Мушицки је испољио и ону која се тиче избора стандардног текста. Радећи над рукописима, он је очигледно поредио штампана издања песама са онима нађеним у рукопису, покушавајући да установи, полазећи највероватније од питања старости докумената, до којих је промена у међувремену могло доћи и која је последња песникова воља. Ово се могло постићи само уз напоран текстолошки рад којим се проверава свака реч. Чини се да је и овде др Мушицки међу пионирима српске текстологије.

Оно што, међутим, у оквиру овог замашног подухвата представља можда највећи допринос др Мушицког јесу коментари самих песама тј. „примечанија”, како их сам зове, која је давао на самом крају као свој ауторски додатак. Идући најпре за поетиком иманентном самом песнику – да је поезија у великој мери одраз вантекстуалне стварности, не само на нивоу појединачних песама, него и на нивоу целине – приређивач је вредно, песму за песмом (осим у четвртој књизи, где није дао коментаре), читаоцу тумачио њено значење у односу на околности у којима су настајале, а прва напомена је увек текстолошка – да ли је песма раније издата и где. Радећи на рукописима песама, он је приметио да су многе од њих снабдевене напоменама самог песника, те их је преносио у целини, не дозвољавајући да читалац остане макар и без једног песниковог словца. Често се сам надовезивао на њих и својим коментарима, нарочито тамо где је требало разјашњавати „ванпоетске” факте, нпр. идентитет личности које се у песмама помињу (рецимо, коментар уз песму упућену Копитару, у којој тумачи имена лексикографа које песник набраја; уз понека од имена знао је саставити и праву биографију, као у случају Петра Текелије), или зашто је у песми евоциран неки топоним; статистички гледано, апсолутна већина коментара је његова. Чини се да би нам многи стихови остали прилично тамни да их у своје време није разјаснио већ др Мушицки. Нарочито му је у томе била од помоћи непесничка заоставштина песника, архивска грађа коју је очигледно марљиво проучио, на првом месту

писма, која су често умела открити позадину настајања неких песама, као и њихова скривена значења. Било једно или стотину каснијих издања поезије Мушицког, сва се неминовно морају ослањати, или најозбиљније имати у виду, издање др Мушицког.

Двадесет и две године по четвртој књизи *Стихопворенија* појавила се још једна збирка поезије Мушицког. Њу је, под помпезним насловом *Целокуйна дела Лукијана Мушицког*, издао 1869. Александар Андрић, у то време познати наш издавач периодике и календара, и сам помало песник, власник штампарија, иначе официр. Да ли је стварно намеравао да изда све што је Мушицки икад написао (што би из разумљивих разлога било немогуће), или само сву поезију, не можемо знати; успео је дати само једну књигу, која није ништа друго до прештампавање прве књиге *Стихопворенија* (без предговора Г. Мушицког), и то старим правописом. Очигледно да је Андрић сматрао да још увек има интересовања за песништво Мушицког, али чињеница да није даље одмакао од ове књиге говори да се у рачуну преварио. Пошто ово издање не носи печат приређивачког рада, о њему нема потребе посебно ни говорити.

*

Коренита промена српског књижевног – што значи читалачког – сензибилитета увелико се одвијала још у време док је др Мушицки припремао последњу књигу *Стихопворенија*. Тај прелом је био толико дубок да је у српској културној свести добио изглед револуционарног преврата. Резултат је био да су у своје доба цењени српски писци који су стварали у прве три-четири деценије 19. века до његовог краја престали да се читају. Та судбина није мимоишла ни Мушицког; штавише, рекло би се да је према њему, због његове прометејске улоге у новијој српској поезији, била нарочито груба: остао је упамћен као значајна појава историје српске културе, али као песник једног поетички потонулог доба – непрочитан. Зато је тешко рећи откуд се пред Други светски рат

могао наћи у школским програмима. Наиме, књига његових стихова коју је под насловом *Одабрани стихови 1938.* приредио Васа Стајић изашла је у оквиру Геца Конове едиције „Школски писци”, са коричном напоменом да је одобрена за школску употребу од Министарског савета, што је за такве књиге била као каква обавезна пропусница. Још је већа тајна како је тај посао васкрсавања Мушицког као поете припао раднику нефилолошке спреме, Васи Стајићу, човеку који се сјајно сналазио у историјској грађи, али је морало бити неизвесно да ли ће се снаћи и у песничкој.

Поменути естетски и културни преврат наметнуо му је многе проблеме које је морао решити. Пошто је у питању била школска књига, пут др Мушицког, а он му је могао бити једини извор, није се могао следити. Четири дебеле књиге из претходног века морале су се због намене свести на разумну меру: ако је први приређивач морао императивно приказати песништво Мушицког у његовој целини, због чега су *Стиховоренија* творевина монументалног типа, Стајић је морао начинити антологијски избор, тј. донети песме које се могу узети као најквалитетније или најзначајније.⁷ При том је и он морао решити питање распореда грађе, од чега, наравно, у једној мери зависи и њен избор, и обрнуто. Њему се хронолошки критеријум није учинио zgodним, и стога се одлучио за формално-тематски. Експлицитни део Стајићевог приређивачког рада о томе вели следеће:

Песме смо поделили у четири групе. Прва садржи песникове првенце, полазну тачку његову. Код првенаца, који у исто време показују стање у ком је Лукијан затекао лирику учених Срба, зауставили смо се нешто дуже, да се тим боље види и осети напредак који је тој лирици донео Лукијан.

⁷ Разлика између најквалитетнијег и најзначајнијег је важна за разумевање датог поетског тренутка у чијем контексту функционише нечија поезија, при чему квалитет не мора бити најпретежнији. Рецимо, *Глас народољубца* свакако да не спада међу десет најуспелијих песама Мушицког, али је у своје време био веома важан за развој једног песничког поколења.

Друга група би могла носити наслов *Српски Панџеон*. То су песме на које Лукијан мисли кад каже да је његова лира навикла бити „участница у случајех рода”; песме у којима пева знамените догађаје у животу народа; и песме у којима пева знамените личности (...).

Трећа група би могла носити наслов једне Лукијанове песме: *К самом себи*. Овде је јунак сам песник, сам, или окружен пријатељима. Као што се види, Лукијан није радо певао своја расположења нити згоде из приватног живота.

Напоследку, четвртој групи овде даних текстова дао је посебан наслов сам песник: *Напийиси на сербско књижество*. Своје епиграме је Лукијан, по садржају им, поделио на четири књиге. Овде су одабрани натписи који би и данас могли интересовати радознала читаоца (Мушицки 1938: 134–135).

Васа Стајић је, као што се види, желео начинити посебну конструкцију која ће јаче истаћи песничку физиономију Мушицког, стављајући га најпре, што је сретна идеја (друга је ствар колико је тиме и остварена), у историјски књижевни контекст. Потпуно свестан улоге Мушицког у развоју српске књижевности, њега који је „постао песник оних школованих наших нараштаја који су, у другој половини XVIII и у првој половини XIX столећа, знали Хорација напамет, па желели видети и „србског Хорација”, оних нараштаја који су много учинили за европеизовање нашег народа, и за његово национално ослобођење” (Мушицки 1938: VII)⁸, Стајић је, избором и композицијом грађе, решио дати портрет привлачан својим савременицима, акцентујући почетке и врхове стваралаштва, покушавајући да реконструише основне поетичке намере песникове, што је очигледно главна идеја другог сегмента. Међутим, схватајући да та монументална „пантеонска” поезија не кореспондира са укусом образованог читаоца који иза себе већ има надреализам (без обзира што је књига по настанку школског типа, њена је инспирација очито општекултурна), додао је, у трећем сегменту и исповедну лирику, која је и данас најпријемчивија у целом корпусу Мушицког, како би је везао за модерни сензибилитет. У ту сврху

⁸ Повезивањем културне еманципације и политичког националног напредовања Стајић је одлично уочио основна усмерења ове поезије.

је сачинио и кроки портрет Мушицког у предговору, апострофирајући, чини се намерно, необичност његове личности, не пропуштајући да опише и „претераности” карактера.

Уопште, осим напомена о језику, о чему ћемо укратко проговорити, обим секундарних текстова у овој је књизи изузетно мален, непуних осам страна. С једне стране, то је очигледно био захтев „књижног жанра”, јер школска књига је све пре само не научно издање; са друге стране, зрео дискурс о поезији Мушицког могао је дати само образован и стручан историчар књижевности, којих су Срби итекако имали у то доба, али се нико од њих није нашао да се тог посла прими.⁹ Међутим, Стајић је морао то надокнадити на други начин, а то су, као и у случају др Мушицког, напомене уз основни текст. Пратећи првог приређивача, Стајић је одлично схватао да поезија Мушицког, густо насељена одјецима и предметима, строго гледано, ванпоетске реалности, неизоставно мора бити тумачена, пре свега у свом спољашњем, појавном виду: као *poeta doctus*, уједно и „јежедневно” културно ангажован, Мушицки захтева подробно коментарисање тог песничког нивоа. Др Мушицки је своја „примечанија”, како не би нарушавао поетско ткиво, остављао за крај својих томова; Стајић је, међутим, како би читалац у сваком тренутку при руци имао помоћни апарат, своје коментаре смештао на истим странама, испод самих песама. Но, отишао је и корак даље. Др Мушицки није улазио у семантику песама, тумачећи најпре и пре свега спољашње моменте; он усталом и није морао то чинити јер је та поезија његовом добу била сама по себи разумљива, пре свега – тај језик, који је убрзо постао необичан, још увек је читаоцу био присан. Али су се језичка ситуација, и читалачки сензибилитет везан, између осталог, за језик, за непун век толико променили, да је Мушицки умногоме постао исувише таман Стајићевим савременицима. То је значило најпре да су славенске песме искључене из најуже издавачке конкуренције; тај језик се сматрао очигледно преживелим, ненародним – осетљивост за његову

⁹ „Шта ћемо са тим Лукијаном када га, сто година после смрти, један Јаша Продановић уређује и један Васа Стајић приређује” (Секулић 2002: 30).

мелодију давно је већ била ишчилела. Потом, на другом месту, ако би се и морала уврстити у антологију песма на том језику, она се морала – превести. Уосталом, и Јован Хаџић је као млад преводио славенске оде Мушицког на српски, у ваљаном метру, како би оствариле потпунији уплив на публику; та пракса, дакле, била је већ старија од века. Стајић је урадио слично. Иако је декларативно из избора искључио славенске песме из друге и треће књиге *Стихошворенија*, ипак је, како би испунио своју приређивачку композицију, у којој прво место заузимају првенци Мушицког, морао унети најстарију песму, испевану управо славенски, посвећену Стефану Авакумовићу. Међутим, да би умањио поразни ефекат „страности”, он је ту песму, на доњим половинама листова, прозно пренео на савремени српски! То је урадио са још четири ране песме Мушицког, како би задата концепција остала очувана, а читалац колико-толико семантички потпомогнут. Већ схватамо да ни то није могло бити довољно. Српски језик Мушицког, његова за нас данас необична синтакса, веома чудно ломљена апаратом античких строфа (овај, с нашег становишта, зачудни моменат поезије Мушицког могао би данас имати неочекивано позитиван ефекат!), додатно су морали отежавати читалачки приступ тој поезији. Стога се Стајић приређивач одважио на даља тумачења: не само да је објашњавао све оне старе, заборављене речи, него је преводио и читаве фразе и песничке конструкције, дајући коментаре свуда где би се уплашио да ће Мушицки остати предалек. И, иако није филолог, тај је посао обавио углавном задовољавајуће; нема нити једне странице *Огабраних стихова* без његових коментара.

Уже текстолошки део посла који је имао обавити Стајићу је уједно задао, што је очекивано, највише муке. Пре свега, он није желео улазити у питање релевантности верзија, тј. питање стандардног облика сваке поједине песме. С једне стране, школска намена књиге ослобађала га је од тог рударског посла; с друге стране – питање је колико би био способан да се избори са проблемима и питањима која би неминовно искрсла, и која је покушао решити његов претходник др Мушицки. Исприку је нашао у суду Влади-

мира Ђоровића у његовој дисертацији о Мушицком, тачније његовом ћутању о *Стихопворенијима*: он, вели Стајић, „не чини никакву примедбу на тачност овог издања” (Мушицки 1938: 133), због чега је сматрао та четири тома узорним. Ипак, ако је избегао ову врсту истраживања, никако није могао избећи да први учини оно што др Мушицки, наравно, нити је смео нити му је пало на памет. Реформисани правопис, који је био у употреби код појединих писаца више од столећа, а међу Србима и званичан већ седам деценија, нагнао је Стајића да се лати посла који неупућенима изгледа најлакши, а у ствари је међу најтежима – то је фонетизација. У тренутку кад је та врста праксе била мање развијена но данас, једном нефилологу то је морао бити превелики залог. Свестан тога да први српској јавности представља класичног песника „предвуковске” ортографске оријентације, морао је дати макар какав експлицитан исказ о свом језичком приређивачком поступку, и то је укратко учинио у предговору, не наводећи међутим изворе својих одлука. Несналажење је одмах показао тврдњом да је правопис оставио као што је у издању др Мушицког (!?) (Мушицки 1938: 134), да би потом говорио о правописним изменама које је морао учинити, помињући свако нестандартно слово које му је ваљало фонетски изразити, али на тек нешто више од пола стране, на много шта при том заборављајући (Мушицки 1938: 135). Принципи које је покушао изнети сувише су слабо оцртани да би се о њима могло подробније говорити, а утисак је да је најпре желео, у ствари, постићи ефекат приближавања читаоцу. О томе сведочи његова имплицитна приређивачка пракса коју ћемо укратко изнети.

Неколико је класичних проблема са фонетизацијом које Стајић није успео нити задовољавајуће нити доследно решити.¹⁰ Највећи промашај, уједно и најчуднији, у време

¹⁰ „Са оваквим изворима у процесу приређивања је важно знати, прво, каква је њихова језичка садржина. Зависно од те садржине биће примијењени и различити поступци успостављања основног текста на правописној равни. У свим случајевима [...] од прворазредне је важности да се установи фонетски и морфолошки састав ријечи и да се одреди природа односа између графема и гласова. Тек послје тога је могуће

кад је правописна норма већ била добро разрађена, јесте непоштовање једначења по звучности и месту изговора, као и сугласничких контракција. Таквих места у овом издању има толико да се чини да је овај прекршај у ствари Стајићева намера: „тихосћу”, „мегшега”, „кадкад”, „дружство”, „отцев”, „разсеја”, „низко”, „лагко”, „безсмртије”, „собствено”... и још барем стотину сличних примера: има их толико, од прве до последње песме, да се чини да је Стајић на овај начин, упркос неколико пута помињаној намери осавремењавања, желео сачувати извесну архаичност. Остављао је и етимолошки и графему „т” у позицијама где се губи у изговору, и где се већ у то време према правописној норми није писала: „радостно”, „безлистне”... Нарочит проблем му је стварало интервокално „ј”, у позицији између „о” и „и”. Стајић га готово нигде не пише, иако је то већ одавно било ортографски регулисано: „своим”, „који”, „твоји”, „покоишта”... Насупрот томе, групу „иј” (иј, њј, њј), не само у партиципима, него и у придевима, па чак и у несрпским именима, редовно доноси као „иј”: „Волниј” (да би потом у коментару испод песме написао „Волни”), „милиј”, „видевшиј”, „срећниј”, „деветиј”... Ако се овакво рашчитавање и могло применити на славенски текст, у српском је одраз слабе теоретске поткованости. Нарочито је био недоследан у рефлексу „јата” (ѣ), којег је, како сам каже, желео доносити у (и)јекавској вредности (мислим да је то одјек црквене праксе која траје у том виду до данас), али га је, да би избегао отуђење већине читалачке публике, понегде, ваљда према осећају, доносио као „е”, при чему је био недоследан („леп”, али и „њежан”), осећајући ипак да има разлике у рефлексу сходно језику („човек”, али „человјечество”). Осим тога, није се могао теоретски снаћи са другим употребама јата, као што је умекшавање. Дифтонг „щ” доследно је покушао српски читати као „шт” (мада је напоменуо да је сигуран како га је Мушицки изговарао као „шч”?!), такође ради смањивања дистанце у односу на читаоца (дакле, поново утилитарни, а не научни разлог), али

почети успостављати / приређивати текст, заправо – његов реални језички слој преносити графијом познатом савременом читаоцу” (Иванић 2001: 113).

у овом случају исувише доследно, па је руску реч „шастіе” доносио као „штастије”, „штастлив”, што ће се поновити и у издању Мирјане Стефановић из 2005. Нарочито је чудна Стајићева пракса етимологизације у случају речи које се у славенском пишу са удвојеним консонантима: остављао је облике „странно”, „ранно”, „грамматика”, „корабленник”, „надменну”, „изгнанниј”... Исто је радио и са страним именима, која се по славенском правопису доносе готово непромењено: Хорације му је, као и Мушицком, „Флакк”. Овим се невољама придружује и она стандардна, а то је писање знака „х”, с којим ни сам Мушицки често није знао шта ће, а муче се с њим и сви каснији приређивачи старијих текстова.

Избор Васе Стајића једина је антологија песништва Мушицког у 20. веку.

*

Ново столеће, нови миленијум, као да је донео више наде за заборављени, класични период српске поезије. Већ у првој деценији, од истог приређивача, јављају се два избора поезије Мушицког, од којих онај први, издан 2005. у Српској књижевној задрузи под једноставним насловом *Песме*, има претензију да буде научно издање. Требало је да прође скоро 170 година од песникове смрти да би се њиме позабавио стручњак. Разлике у приступу, најпре у конструкцији критичког апарата, видљиве су већ на први поглед. То, међутим, није само последица научне спреме, него и наслеђене домаће праксе приређивања поезије која се за тих осам деценија од издања Васе Стајића веома развила, што значи да су се коначно могли наћи добри узори.

Пратећи труд својих предшаственика у појединим захватима, Мирјана Стефановић је морала, природно, коначно дати и нешто другачије и више.¹¹ Пре свега, експлицитни део приређивачке поетике немерљиво је већи него што је било у претходним случајевима. Предговор, много опширнији, сле-

¹¹ У међувремену су се појавила и детаљна приређивачка упутства, као што су нпр. *Начела за критичка издања* САНУ (1967), која је могуће комбиновати са појединим примерима добре праксе.

ди развијену традицију уводних текстова, не претендујући на опширну анализу песништва. Уместо ње, представљен је положај Мушицког у свом времену, читалачка рецепција тада и касније, основни мотиви поезије, назначена поетика и аутопоетика, смернице за даље читање, чиме приступ песнику, којег је било потребно поново готово од почетка откривати, бива знатно олакшан. Другачији текстови, донекле сличне намене, закључују ову збирку. Оно што је заједничко свим приређивачима јесте потреба разјашњавања сопственог приређивачког подухвата. Код др Мушицког и Стајића оно је остало на основном нивоу; у случају *Песама* то је објашњење, у односу на остварења из прошлог и претпрошлог века, знатно добило на теоретској тежини.

Следећи прво издање, Мирјана Стефановић се одлучила за хронолошко разврставање грађе (такође, уз карактеристично избегавање славенских песама, као и код Стајића¹²). Такав приступ је, ако се жели пратити настајање песника и његов развој, немогуће заобићи. Ту, међутим, неминовно долази до напетости између два схватања тог развоја: једно се тиче пре свега самог песника, теоријски донекле изолованог од своје историјске културне средине, а друго у виду има читалачку публику, тј. практичан положај песника унутар те историјске и културне заједнице. Ради се, наравно, о томе, да нису ни издалека све песме Мушицког издате за његовог живота, због чега се неминовно намеће питање: треба ли на било који начин раздвајати објављене и необјављене песме? Наиме, ако их не одељујемо по том критеријуму, него их приказујемо и потом читамо у једном заједничком хронолошком следу, утисак који добијамо о деловању песника

¹² То је сигуран знак њихове „страности“: оне се несумњиво одавна доживљавају као творевине на туђем језику. Вероватно ниједан приређивач данас не би био сигуран како да се с њима опходи ако би их било потребно подвргнути фонетској транскрипцији. Неизбежно би се јавила напетост између претпостављеног руског изговарања, немогућности његовог дословног преношења на савремени српски изговор – као у случају наше богослужбене праксе коју одликује посрбљавање руске фонетике – и неизбежне потребе да се дође до природне српске еуфоније. На крају, све то не би допринело да данашњи, чак и језички обавештен читалац, разуме ову поезију онако како би Мушицки очекивао.

на читалачку јавност нужно бива недовољно истинит. На тај начин губимо реално историјско осећање постојања песничког корпуса у свом истинитом миљеу, и чини нам се да је његово присуство, барем квантитативно, много веће него што је заиста било; то је уједно последица садашње праксе (која је овладала код нас дефинитивно већ у доба романтизма) да се песме објављују у континуитету, недуго после настајања, коју несвесно учитавамо у време кад она још није била владајућа. Другим речима, Мушицки данас на нас делује песмама којим није могао утицати на своје савременике, јер их није објавио; пишући о таквим песмама, ми их поново вештачки враћамо у њихов историјски контекст у којем се оне никада и нису појавиле, кривотворећи тако донекле и реконструкцију песникове рецепције у његовом времену. Управо зато хронолошко начело у оваквим случајевима колико открива толико и скрива. Осим тога, велики проблем се јавља код песама са великим временским размаком између настајања и објављивања. У случају Мушицког, то се види са оним песмама које је Георгије Мушицки назвао „љубовним”, датиравши их у 1801. годину, а које су објављене тек 1815. у Вуковој *Народној српској њеснарици*. Ако је др Мушицки чудно поступио што је те најраније песме метнуо на сам крај четврте књиге, окренувши тако свој хронолошки принцип наглавце, Мирјана Стефановић их је покушала вратити у њихов „друштвени” контекст, смештајући их међу песме које су око 1815. тек биле настале, али нису биле објављене. Тако је дошло до парадокса да је поетски жанр, којим се Мушицки бавио као млад и којег је брзо напустио, доспео у најтешње временско суседство жанровски потпуно другачијих, класицистичких остварења, због чега долази до знатног нарушавања поетичког јединства ове поезије, без обзира што се коначно у напоменама даје рачуна о томе шта је за песниковог живота објављено, а шта није. Наравно, и овде је временски след морао бити нарушен тематско-формалним, јер су „Натписи на српско књижество” издвојени на крај књиге као посебна целина, баш као код Стајића, и слично др Мушицком.

Суштински напредак у односу на претходну збирку учињен је архивским текстолошким радом. Код необјавље-

них песама сачуваних у само једној верзији приређивач нема куд до да ту верзији узме као релевантну. Међутим, у случају сачуваних рукописа песама објављених за песниковог живота посао постаје сложенији. Овде је ваљало утврдити да ли је рукопис млађи или старији од датума објављивања, те сходно томе одлучивати хоће ли се објављена верзија сматрати стандардном. При том је ваљало разликовати два нивоа: први је објављивање од стране песника, а други посмртно објављивање, и то најпре од стране др Мушицког; рукописе је потом требало сравњивати са оба ова публиковања, у случају да оба постоје. Међутим, није јасно зашто је у неким случајевима давана предност рукопису у односу на верзију објављену у *Стихошворенијима*, ако нема доказа да је управо рукописна верзија уједно последња, што је у овом случају немогуће, јер је збирка др Мушицког, у којем је већина песама први пут објављена, у ствари посмртна. Приређивач је изгледа пошао од претпоставке да је др Мушицки својевољно мењао поједине стихове (иако он, како смо видели, изричито тврди супротно), не узимајући у обзир да је овај могао имати макар две верзије једне песме, при чему се свакако одлучивао за млађу (и то он сам каже), те су у новом приређивању враћане на претпостављено „исправно” стање.

Мирјана Стефановић је морала поновити и принцип коментарисања, којег су се чврсто држала два претходна приређивача, из гореописаних разлога; у ствари, нити једно будуће издање Мушицког неће моћи без конкретних опсежних напомена о великој већини песама. Значајна и разумљива разлика у односу на Стајићево школско издање јесте што су у коментару, сваки пут на почетак, уврштаване напомене о издавању, тј. доноси ли се песма према рукопису или према претходном издању, као и постоје ли различите верзије рукописа, понекад и уз њихово поређење. Стајићева тумачења појединих речи и израза М. Стефановић је претворила у речник који доноси на крају збирке, свакако неопходан, јер је старинска лексика¹³ Мушицког и у српским песмама често далеко од данашњег разумевања.

¹³ Често се говори искључиво о русификацији лексике, мада се заборавља да је језичко образовање Мушицког (а то је уједно било и

Проблем фонетизације се, наравно, морао решити много другачије, солидније и научније, него у издању из 1938. На располагању је, на срећу, стајао извџстан број теоретских текстова о томе, као и замашна пракса, без обзира на неједначеност. Ваљало је стога обавџстити читаоца о судбини појединих, у међувремену несталих знакова, тј. о начину њихове транскрипције на савремену норму. На пример, рефлекс „јата” је доследно преношен екавски, а дифтонг „щ” као „шт” (у српскословенској, а не рускословенској традицији, мада понегде и сувишне доследно, као и код Васе Стајића, у случају писања „штастљив”). Међутим, као да приређивач није био сигуран у неке своје одлуке, што се одразило и на релативну оскудност ових напомена. То се види и по изјави да, како стоји у једној од њих, „јат” може имати вредност „њ”, нпр. у речи „његово” = „нђгово”, иако се ради о простој пракси славеносрпског правописног периода да се овај знак користи за јотујуће сврхе, као што се у српскословенском користило прејотовано „е”. Неочекивано, проблем се јавио и код интервокалног „ј”: њега је Стајић, као што смо видели, изостављао, а Мирјана Стефановић, без обзира на устаљену праксу фонетизовања, стављала у обле заграде, због чега су настали чудни графички облици „стру(ј)и”, „досто(ј)инство”, „возмезди(ј)е”, „чи(ј)е”, „ко(ј)им” итд., који се јављају дуж читавог текста, па ни то доследно (наравно, требало је писати „ј” просто, без заграда)¹⁴. На крају, „ј” је консеквентно писано само тамо где су били знакови „ј” и „ј”, као и „е” на почетку речи. Посебно је било муке са гласовима „л” и „н” кад њихове графеме долазе испред вокала првог реда („и” и

практично знање сваког иоле образованијег Србина) било засновано на богослужбеној поезији, која је и пре и после тога дуго улазила у темељ школских програма. Боље би било стога говорити најпре о русификацији морфологије и потом фонетике, а не тек лексике, која је код нас старија од прихватања рускословенског као богослужбеног језика у 18. веку.

¹⁴ Извесну збуњеност показује и следећа реченица у напоменама о писању јоте: „Гласовна група у склопу самогласник+и или самогласник+иј није имала писање ј међу њима (таити), што је овде донесено са знаком ј (тајити; добри)” (Мушицки 2006: 203). Овде су не само спојене две ствари које немају везе једна с другом, него је састављена и реченица веома несигурног значења, иако је из голе праксе јасно како треба чинити.

е”): ту је шематски прихваћено правило неумекшавања, иако се оно мора користити према конкретним случајевима, као и макар минимално саображавати данашњем еуфонијском сензибилитету (нпр. ако може и треба „објавленије”, тешко да може у ген. једн. „добродетели”, ако је ном. једн. писан „добродетел”).¹⁵ Класичан проблем српског 19. века, писање нестабилног „х”, које се у народним говорима у неким карактеристичним позицијама није чуло (у славенским га је одама Мушицки нормално писао, ту није било никакве дилеме због правописне устаљености тог језичког система) одразио се неминовно и на рад приређивача. Идући за рукописима, установио је да је Мушицки тај знак писао чешће него што се могло помислити према ранијим издањима, у неким српским песмама чак и доследно, тако да је „х” убацивано, али такође у заградама, тамо где би га захтевао савремени правопис. О томе се, кад је било потребе, говорило и у напоменама.

Друго издање истог приређивача, *Моје стилуне* (2010), у суштини представља извод из првог. Популарно сачињено, што значи и да је мањег обима, као и да има нешто скромније секундарне текстове, оно почива на сличним принципима, тако да о њему нема потребе посебно говорити, тим пре што су делови текста који припадају приређивачу, а тичу се текстолошког рада, дословно пренесени из претходног издања. Ипак, написан је посебан, нови поговор, који представља посебну вредност ове књиге, јер сведочи о озбиљном, континуираном бављењу Мушицким. Напомене су, међутим, премештене иза самих песама, по чему се ово издање приближава Стајићевом, а дата је и хронологија песниковог живота. Исправљена је једна важна грешка из претходног издања: у ово ново, мање, уврштена је коначно једна од најважнијих, антологијских песама *Вуку Стефановићу, Србљину од Србљина*. Промене у тексту самих песама ипак су означиле у нечему корак напред, јер се интервокално „ј” више не налази у заградама; коначно је и „штастљив” постало „шчастљив”. С друге стране, остали су извесни недостаци, који се, рецимо,

¹⁵ Уп.: Ђорђић 1961: 303–305; Младеновић 1979: 99–112, 118–124.

огледају у скраћеном писању неких речи које сам Мушицки није скраћивао, него их употребљавао нормално, у складу са ондашњим начином изговарања и писања: нпр. реч „бол’ма” приређивач преписује као „бољ’ма” у оба издања; изворно „дверма” као „двер’ма”, „међ’ браћомъ” као „међ’ браћом”, итд. Назадак је неочекивано учињен одлуком да се редукује вокално „р”, чиме је језички колорит и идентитет Мушицког изгубио једну важну нијансу, која га везује за језичке обичаје времена и карактеристично књишко образовање: тако су *Љубиџељи србске лире* постали *Љубиџељи српске лире*. Тиме је Мушицки додатно посрбљен, али је постао мање онај који је сте. Уосталом, ако је једну несрпску одлику језика овог песника требало прилагодити, зашто то онда не учинити и са свима осталима, па од лавра направити ловор, а од спутника сапутника?¹⁶

Овим последњим двама збиркама начињен је солидан темељ евентуалном будућем издавању Мушицког: имајући у виду и прво издање из 19. века, ту су, у том великом временском распону, постављени проблеми, дата нека композициона решења, мање или више успешна, као и језичка. У евентуалном поновном издавању целокупног песништва Мушицког већа пажња имала би се посветити славенским одама, односу црквене ћирилице према реформисаној, као и принципима транскрипције славенског језика, који би донекле били друкчији од принципа преношења које су приређивачи досад бирали. То је, међутим, питање које би изазвало,

¹⁶ Посебно је питање како се односити према гласовним једначењима у случају да се променом у корену затамњује значење речи: у песми *Сочиненија Державина* (која су у новом издању из 2010. постала *Сочињенија*) реч „рабска” (= ропска) постала је „рапска”. Такође, нека шематска решења не могу се одржати без посебних коментара. Рецимо, ако смо склони да Стајићево читање стиха „Твој, **пјетиј** мноју, родитељ...” (из песме Михаилу Витковићу) оценимо као погрешно, иако га потпуно разумемо, долазимо у парадоксалну ситуацију да читање Мирјане Стефановић – „Твој, **пети** мноју родитељ...” – иако је формално тачно, доведемо под знак питања, јер се губи оригинално значење: читалац ће најпре помислити да се ради о некаквом „петом родитељу”, а не о „опеваном родитељу”, јер не мора знати да је ту стајао „јат”. Овде би било потребно у коментару песме дати оригинално написану реч, са објашњењем, што се досад није радило. Таквих места има доста.

чини се, више проблема од оних које смо овде покушали побројати. Ипак, дужни смо то не само Мушицком него и себи: поновни сусрет са песником и једном од најколоритнијих личности прве половине 19. столећа, на чије је дело несретно и неоправдано пала тама услед парадигматског прелома који нам се у то време збио, свакако ће значити и истинитији сусрет са самима собом, заборављенима, онаквима какви смо некада били.

ЛИТЕРАТУРА

- ВОЈНОВИЋ 2019а: Ж. Војновић (прир.), *Српска библиографија. Књије: 1801–1867. Том 1, 1801–1850*, Београд: Народна библиотека Србије.
- ВОЈНОВИЋ 2019а: Ж. Војновић (прир.), *Српска библиографија. Књије: 1801–1867. Том 2, 1851–1867*. Београд: Народна библиотека Србије, 2019.
- ЂОРЂИЋ 1961: П. Ђорђић, „Осавремењавање предвуковске графике [!] и ортографије”, у: *Библиошекар*, 4 (1961), 301–306.
- ИВАНИЋ 2001: Д. Иванић, *Основи шекстологије*, Београд: Народна књига – Алфа.
- МЛАДЕНОВИЋ 1979: А. Младеновић, „Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века”, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 32/2 (1979), 95–129.
- МУШИЦКИ 1838: Л. Мушицки (прир. Г. Мушицки), *Стихошворенія*, 1, Пешта: Ј. Бајмел.
- МУШИЦКИ 1840: Л. Мушицки (прир. Г. Мушицки), *Стихошворенія*, 2, Нови Сад: Матица српска.
- МУШИЦКИ 1844: Л. Мушицки (прир. Г. Мушицки), *Стихошворенія*, 3, Нови Сад: Ј. Каулици.
- МУШИЦКИ 1847: Л. Мушицки (прир. Г. Мушицки), *Стихошворенія*, 4, Нови Сад: П. Стојановић.
- МУШИЦКИ 1938: Л. Мушицки (прир. В. Стајић), *Одабрани стихови*, Београд, 1938.
- МУШИЦКИ 2006: Л. Мушицки (прир. М. Стефановић), *Песме*, Београд: Српска књижевна задруга.

- Мушицки 2010: Л. Мушицки (прир. М. Стефановић), *Моје стируне*, Београд: Службени гласник.
- Секулић 2002: И. Секулић, „Одабрани стихови Лукијана Мушицког”, у: *Домаћа књижевност*, 1, Нови Сад: Stylos, 30–34.
- Ђоровић 1999: В. Ђоровић, *Лукијан Мушицки*, Нови Сад: Матица српска.

ŽARKO VOJNOVIĆ

FOREGOING WORK ON PUBLISHING POETRY
COLLECTIONS BY LUKIAN MUŠICKI

SUMMARY

Lukijan Mušicki, the most respected Serbian poet in first half of 19th century, received the first edition of his collected poems posthumously, in four volumes (edited by Georgije Mušicki, 1838–1847). Despite this, he was forgotten as a poet for nearly a century. The next edition, prepared by Vasa Stajić in 1938, was intended for school use, but afterward Mušicki fade into oblivion again. Recently, there has been renewed interest in his poetry, and new editions of selected poems have been published (Mirjana Stefanović, 2006, 2010). The paper compares the editorial procedures of the first editor, Georgije Mušicki – who occupies a pioneering place in the history of Serbian literary editing – with the work of Vasa Stajić and Mirjana Stefanović. This paper examines their editorial poetics, the methods used to group the poems, and the principles guiding the selection and linguistic adaptation of the texts to contemporary Serbian language standards.

Keywords: Lukijan Mušicki, poetry, editing, phonetization, Georgije Mušicki, Vasa Stajić, Mirjana Stefanović.

УДК 821.163.41.09-992 Црњански М.
53:929 Стојковић А.

Оригинални научни рад
Примљен: 9. 6. 2025.
Прихваћен: 21. 10. 2025.

Илија Марић*
ORCID: 0009-0006-4143-9548

СТОЈКОВИЋ И ЦРЊАНСКИ О ПЛОВИДБИ ПИТЕЈЕ НА СЕВЕР ЕВРОПЕ

Питеја из Масалије (IV век пре н. е.) први је Грк који је „открио” Британију и још северније пределе које је именовао Туле. Видео је поларни лед, предео у којем сунце непрекидно сија, о чему је раније говорио мит о Хиперборејцима. Срби су о овим северним пределима наше планете могли најпре да читају из књига *Ново тражданско землеописаніе* (1804) Павла Соларића (1779/81–1821) и *Начальныя основанія физической географіи* (1813) Атанасија Стојковића (1773–1832). Стојковић је веровао да је Питеја открио Исланд и назвао га Туле. У роману *Код Хиперборејаца* (1966) и есеју *Књига о Микеланђелу* (1998) Милош Црњански (1893–1977) тумачи да је Питеја трагао за Хиперборејом. Предео који је Питеја именовао са Туле, а Вергилије звао *ultima Thule* Црњански изједначава са митском Хиперборејом.

Кључне речи: Питеја из Масалије, Туле, Хипербореја, Исланд, Британија, Атанасије Стојковић, Павле Соларић, Милош Црњански.

* info@dositejeva-zaduzbina.rs

1.

Антички Грк Питеја из грчке колоније Масалије (Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης),¹ на месту на којем се налази данашња француска лука Марсељ, живео је у IV веку пре н. е. (Модерни становници Марсеља поставили су његову статуу на предњој страни Палате берзе у свом граду.) Изгледа да је овај морепловац, астроном и истраживач Земље успео да бродом прође кроз Хераклове стубове, данашњи Гибралтар, и уђе у воде Атлантског океана.² Кажем „изгледа”, јер то није сасвим извесно, пошто су становници феничанске колоније Картагине у северној Африци чували тај пролаз и ономогућавали другима да га користе, како би једино њима тај морски пут служио за уносну трговину. У то време су трговци из Масалије ступили у жестоку битку са Феничанима из Картагине за превласт у трговини калајем и ћилибаром. Ако неком варком није успео да умакне чуварима Хераклових стубова из Картагине, онда је Питеја морао до Атлантског океана доспети неким копненим путем кроз данашњу Француску, рецимо тако што је дошао до трговачке насеобине Корбилон на ушћу реке Лоаре, где се налази данашњи град Сен Назер, како нагађају неки истраживачи.

Било како било, пловећи уз француску обалу на север, Питеја је доспео до обала Велике Британије, тамо где је век раније први стигао Картагињанин Химилкон (Himilco, прва половина V века пре н. е.). Питеја је водио белешке на свом путу, на који је кренуо између 330. и 300. године пре н. е. (по свој прилици око 325. године пре н. е.), и тако сачинио спис којег астроном Геминус са Родоса (Γεμίνος ὁ Ῥόδιος, I век пре н. е.) насловљава *Сџвари о океану* (Τὰ περὶ τοῦ Ὠκεανοῦ), а географ Маркијан из Хераклеје (Μαρκιανὸς Ἡρακλεώτης, IV век н. е.) помиње као „пут око Земље” (περίοδος γῆς) или пак

¹ Латинска транскрипција његовог имена гласи *Pytheas Massiliensis*, па га хрватски аутори називају Питеј из Масилије. Иначе, Питеја је, колико се зна, први сугерисао да је Месец одговоран за појаву плиме и осеке.

² Кажу да је пре њега једини Грк који је доспео до Атлантског океана био извесни Колеус из VII века пре н. е., чији је брод велико невреме, праћено јаким ветром, бацило кроз Хераклове стубове у воде Атлантика.

„опловљавање морем” (περίπλους). У литератури се овај спис обично наводи под насловом *О океану*. Питеја је био први Грк који је доспео у подручје данашње Енглеске и Шкотске па неки стога кажу да је он „открио” Британију (Πρεττανική). Нажалост, спис *О океану* је изгубљен, али су га срећом читали неки антички писци и делимично нам пренели њен садржај који су успут и коментарисали (в. Мартин 2005: 28–29).

Изгледа да је Питеја пловио поред Опорта (на северозападу Португала), наставио кроз Бискајски залив до острва Ушант (испред северозападног дела Француске), потом препловио Ламанш и доспео до Рта Лендсенд (југозапад Корнвола, у Енглеској). Корнволска обала је богата калајем и до тада су једино Картагињани ту долазили због трговине овим металом. Питеја је описао како се руда калаја вади, топи, пречишћава и лије у полуге. Није поуздано да се искрцао на обале Ирске, али је дао њен доста прецизан опис, што је касније омогућило Ератостену (Ερατοσθένης, 276–194 пре н. е.) да на мапи тачно одреди место овог острва.

Питеја је опловио читаво британско острво и проценио да има облик троугла. Три истакнуте тачке овог троугла су – према грчком истраживачу, али речено данашњим називима тих места – Рт Лендсенд (југозапад Енглеске), Северни рт у Кенту (југоисток Енглеске) и Данкансбихел (североисточни врх у Шкотској). Проценио је, међутим, да је обим британског острва двоструко већи од стварне дужине морске обале, а да је ширина канала Ламанш двоструко мања од стварне. Ове погрешне процене, уз још неке Грцима непознате и чудне чињенице о Британији, а нарочито о још севернијим острвима и земљама – поноћно сунце (и пре Питеје био је познат грчки мит о Хиперборејцима, према којем су они живели у земљи где сунце никад не залази), поларни лед – доводиле су у сумњу веродостојност његових извештаја са овог важног пионирског путовања.

Тако је Полибије (Πολύβιος, око 203 – 118 пре н. е.) – аутор чувене *Историје* у 40 књига, од којих је сачувано само првих четири, док за садржину преосталих књига знамо једино преко потоњих аутора који су их читали и препричавали или цитирали – у 34. књизи (посвећеној географији) свог

главног дела говорио о Питеји. То нам делимично преноси Страбон (Στράβων, 63/64 пре н. е. – око 24 н. е.) у својој *Географији* (Страбон 1964). Тако Страбон за Питеју вели да је „многе завео својом изјавом да је пешице прешао целу британску обалу и који поменутом острву даје обим од преко 40000 стадија” (Полибије 1988: 485). Иначе, стварни обим је, као што је већ речено, двоструко мањи. Приметио је да је у овој земљи доста хладно и да су људи врло сиромашни и да оскудно живе. Користили су гумно за вршидбу жита, чија су зрна потом чували у покривеним зградама како би га заштитили од кише и влаге. Становали су у колибама саграђеним од стабала и шаши, јели су једноставну храну и пили *cirri* (нека врста пива) (Баркер, Баркер 1979: 95–100).

У Питејино време још се веровало да је копно на Земљи опкољено реком Океан и постављало се питање које је копно најсеверније, односно које је то место на којем се спајају копно и река Океан. Страбон опет парафразира Полибија и каже:

Такође, Питеја говори и о Тули и о тамошњим областима у којима не постоји ни земља сама за себе, ни море, ни ваздух, него нека њихова мешавина, слична 'морским плућима', на којој, како каже, лебде и земља и море и све остало, и које као оков све држи на окупу, а не може се ни пешице прећи ни препловити. Материју, сличну 'морским плућима' видео је сам, а остало говори по чувењу (Полибије 1988: 485).

Није јасно шта Питеја означава именом Туле ни да ли је то место лично посетио. Туле је била „најудаљенија од свих земаља” и каже како је чуо да се тако зове острво удаљено шест дана пловидбе северно од Британије. Он каже да тамо сунце непрекидно сија тако да нема ноћи. Ово би упућивало да би Туле могло бити острво Исланд или пак острвље Шетланд или можда обала Норвешке. Питеја је сведочио да море северно од Туле почиње да се леди, само што се не може ходати по њему, али се може пловити лађом. То је оно што поларни истраживачи називају леденом покорицом. Зато је вероватније да је ту реч о острву Исланд. „Морска плућа”, о којима грчки морепловац сведочи, заправо су медузе.

С друге стране, грчки истраживач каже како се житељи острва Туле хране неким бобицама и да од меда које им дају пчеле праве неко пиће (медовину). Међутим, нема пчела на тако далеком северу, али их има у Норвешкој. То би онда могла бити Норвешка, али она није острво. Отуда недоумице модерних коментатора о томе који је географски ентитет денотиран називом Туле.

Питејини описи далеких земаља на северу били су тако невероватни да му Грци нису много веровали. Зато Страбон каже:

Полибије примећује да не може поверовати ни у то да приватно лице без посебних средстава може да пређе и преплови толику раздаљину, и да ни Ератостен не зна да ли да верује Питеји или не, али да не сумња у његов извештај о Британији, Гадесу и Иберији (Полибије 1988: 485).

Полибије држи да није много паметно веровати Питеји који каже „да је лично видео читаву северну обалу Европе, све до краја света, у што не бисмо поверовали ни да стиже из Хермесових уста” (Полибије 1988: 486). Полибије се чуди Ератостену који „верује Питеји, коме ни Дикеарх није поверовао” (Полибије 1988: 486). Философ Дикеарх из Месине (Δικαίαρχος, око 350 – око 285. пре н. е.) иначе је био Аристотелов ученик и писао је и о географији. Зато Страбон преноси како Полибије држи да Питеја „толико измишља” и лаже (Полибије 1988: 492).

После Питејиног повратка у Масалију, Грци нису више путовали на север, јер су Картагињани успешно чували пролаз на Атлантук код Хераклових стубова све до пада Картагине 146. године пре н. е. под власт Рима. Тако нико није могао да провери тачност овог Питејиног извештаја о далеким северним земљама Европе, а грчком извештачу су се подсмевали као лажову. Једино је грчки прозни писац Антоније Диоген (Ἀντώνιος Διογένης, I–II век н. е.) написао фантастични авантуристички роман *Неверовајна чуда иза Туле* (Τὰ ὑπὲρ Θούλην ἄπιστα) у 24 књиге, од којих су сачувани само синопсис у спису *Библиотјека* патријарха Фотија и три фрагмента на папирусима (Диоген 1986: 297–300).

2.

Срби су о Питеји могли да се обавесте, колико сада знамо, најпре из књига *Ново тџажданско землеописаніе* (1804) Павла Соларића (1779/81–1821) и *Начальныя основанія физическој теоџрафїи* (1813) Атанасија Стојковића (1773–1832).

Павле Соларић је писац прве књиге о географији код Срба и он у само једној реченици помиње Питеју: „Пвџеа изъ Марсилїе, современникъ Александра Македонскогъ, естъ најпре Звездевежество у всеобщемъ онда познате землџ описанїю употребїо” (Соларић 1804: XIX).

Соларићу је, дакле, у контексту историје географије с разлогом била важна Питејина примена астрономије у географији, док, с друге стране, његово откривање предела на далеком северу Европе уопште није ни поменуо.

Атанасије Стојковић, српски филозоф, научник и књижевник, у периоду 1803–1813. предавао је физику и друге природне науке (у оквиру физике) на Универзитету у Харкову, у Русији. За потребе наставе написао је неколико универзитетских уџбеника, као што су: *Начальные основания умозришельной и ойыџной физики 1–2*, Университетская типографїа, Харков 1809; *Систџема физики*, часть 1–2, Университетская типографїа, Харьков 1813; *Начальные основания физической асџрономии*, Университетская типографїа, Харьков 1813; *Начальныя основанія физической теоџрафїи*, Университетская типографїа, Харьков 1813. И српски научник у свом уџбенику из физичке географије, којим је завршио свој курс физике, пише:

Житељи Масалије (данашњи Марсељ) отпремили су свог суграђанина *Пиџеју* ради нових открића на север. *Пиџеја*, који је дошао до *Туле* (Исланд), донео је како за највећег дана сунце тамо није зашло: та чињеница доказује истинитост његове приповести (Стојковић 1813: 5).

Стојковић овде користи језик преузет из миљеа модерне науке па каже како су житељи Масалије опремили Питеју на далеки север зарад „нових открића”. Међутим, остаје нејасно да ли је Питеја за свој рачун кренуо на пут како би за-

довољно научну радозналост (*θαυμάζειν*) у аристотеловском смислу, због чега би Стојковићев говор о новим открићима у смислу научних открића имао оправдања, или је била реч о задатку који су му дали трговци из Масалије због надметања са Картагињанима око трговине калајем и ћилибаром. У овом другом случају, упознавање нових земаља и нова научна сазнања о њима били су на неки начин успутни добитак, пошто та путовања, по својој основној мотивацији, нису била предузимана из научних него из трговачких побуда и открића. Ни сам Стојковић не искључује ову другу могућност, јер напомиње: „*Каршаињани*, колонија Феничана и слично житељима Масалије посвећена трговини, такође су поспешивали откриће делова земљине лопте” (Стојковић 1813: 5).

Надаље, Стојковић је био мишљења, прво, да је Питеја доспео до Туле и, друго, да се ово острво може идентификовати са данашњим Исландом. Данашња наука, међутим, доводи у питање оба ова става утолико што из сачуваних фрагмената о Питејиној експедицији није јасно да ли је грчки морепловац лично доспео до Туле или је о њој само слушао од других, с једне стране, нити које место или област земљине површине денотира ова именица, с друге стране.

Напокон долази оно што је за нас посебно важно: реч је о истинитости Питејиног извештаја, у шта се у антици углавном сумњало а извештач је називан лажовом. Стојковић, међутим, живи на крају философског (XVIII) века, када је читава планета била релативно добро упозната и када се одавно знало за Исланд, за појаву бореалне светлости (*aurora borealis*), за арктичке пределе вечног леда итд. Ови налази истраживача новијих времена, који су недостајали античким критичарима и оптужитељима морепловца Питеје, омогућили су Стојковићу да зна оно што Ератостен, Полибије, Страбон и други нису знали, те је могао да каже како је некада чудно тврђење да ни дању ни ноћу сунце не залази заправо тачно. Из емпиријске потврде тог става Стојковић је уопштио закључак да су и остали Питејини описи предела далеког севера Европе такође ваљани. Сем тога, пре путовања, Питеја се користио гномоном и веома тачно је одредио географску ширину Масалије (43° 05' северне ширине, док

савремена мерења показују незнатно већу цифру: 43° 18'). Наведене појединости су, насупрот уверењима његових античких критичара, биле убедљиве модерним научницима.

Иначе, Стојковић је мишљења да је Исланд острво вулканског порекла, то јест острво настало радом ватре, насупрот оним острвима која су настала радом воде па се називају нептунска. Наиме, многа острва своје постојање дугују раду вулкана који су их издигли изнад површине мора. „Најновији пример имамо са такозваним *Новим острвом* код Исланда, које се појавило из морске воде 1783” (Стојковић 1813: 5). Наш физички географ затим наставља: „Вероватно је и сам *Исланд*, који се састоји из једног јединог камена и подвргнут је непрекидним преображајима, имао исто такво порекло” (Стојковић 1813: 16). У уџбенику физичке географије, где је о Исланду писао само као о примеру острва вулканског порекла, више ништа и није могао да каже.

Други је случај са Павлом Соларићем, који пише књигу која обухвата и политичку географију, па је могао Исланду да посвети готово читаву једну страницу (Соларић 1804: 390). Он наводи да се острво Исланд налази далеко на западу Норвешке, близу обала Северне Америке, на 63–68° географске ширине и 353–2° дужине и има 1405 m² (према Тарупу, вели Соларић, има 2650 m², од којих су насељена само 102 m²).³ Веома је брдовит, са више вулкана на леденим и снежним брдима (аутор наводи називе пет брда на којима се налазе вулкани). Унутрашњост острва је ненастањена. На нижим обалама има паше на којима се могу узгајати говеда и овце, а море је богато рибом. Након 1777. има овде и северних јелена. Становници, којих има између 40000 и 50000, од вуне праве чарапе, капе и другу одећу.⁴ Топли извори се користе за кухињску со. Соларић каже да на Исланду нема засебних градова и села. Постоје само засебне куће, а понегде 10–20 кућа. Постоје две епископије, једна је у Холуму

³ Укупна површина садашње државе Исланд износи 103125 km², а нисам пронашао тачан податак о површини самог острва.

⁴ Процењује се да сада држава Исланд има око 400000 становника (десет пута више него крајем XVIII века).

а друга у Рејкјавику. То је било оно што су српски читаоци могли почетком XIX века да прочитају о Исланду.

3.

Преци великог српског писца Милоша Црњанског (1893–1977) били су пренумеранти прве физике на нашем језику, чији је аутор био Атанасије Стојковић. Тако је поп Димитрије Мита Црњански, предак по оцу српског песника, био претплаћен на Стојковићеву *Физику* (Раичевић 2021: 34), али је пренумерант био и „Чест. Г. Сумеонъ Путникъ, Пар. Иланчаскiй” (мајка Црњанског је пореклом од Путника) (Стојковић 1802: 334). Сам писац је у личној библиотеци имао примерак Стојковићеве *Физике* (Јанчић 1995: 131).

У овом контексту занимљив нам је готово непознати напис Милоша Црњанског – насловљен „Стогодишњица смрти Атанасија Стојковича писца прве наше 'физике'”, а са поднасловом „Судбина човека кога је Доситеј назвао 'рода свога просветитељ'” – објављен у листу *Време* од 26. јула 1932. године (стр. 6).⁵ Текст почиње следећом констатацијом: „Пре сто година, 2 јуна по старом умро је у Харкову, у Русији, знаменити Србин свог времена, професор физике на универзитету и писац руских научних дела.” Већ у првој реченици, дакле, Црњански наглашава да је Стојковић писац научних дела на руском језику. Поред у претходном одељку већ наведених Стојковићевих руских уџбеника за поједине дисциплине физике, додајмо овде још и његове три научне расправе: *О воздушныхъ камняхъ и ихъ произхожденiи* (Въ Харковѣ, 1807), *О предохраненiи себя ошъ ударовъ молнiи во всѣхъ случаяхъ жизни* (Въ Харковѣ, 1810), *О причинахъ дѣлающихъ воздухъ неспособнымъ для дыханiя, и о средсѣвахъ, предохраняющихъ еѳо ошъ совершенной ѳорчи* (Харковѣ, 1811). Морамо, нажалост, рећи како ова Стојковићева руска научна дела

⁵ Овај чланак Милоша Црњанског до сада није прештампаван. Нема га не само у његовим *Сабраним делима I–X* из 1966. нити у *Изабраним делима I–XIV* из 1983, него се до сада није појавио ни у једном од томова критичког издања целокупних његових *Дела*, која су почела да излазе на стогодишњицу рођења (1993).

код нас не само у време писања чланка него практично ни до данас нису почела да се проучавају.

Умесно стога звуче речи Црњанског: „Нема сумње, и не треба ни понављати, да би у других, 'срећнијих' народа, катедре универзитетске, семинари и институти сматрали за част да тај дан обележе и видније с пијететом.” И при томе подсећа да се Стојковић читавог живота сећао родног краја и свог народа, да је радио и писао за њега, због чега је Доситеј и написао да је био „рода свога просветитељ”. У наставку сарадник листа *Време* подсећа да га је као мецена у школовању помагао митрополит Стратимировић и да је „постао доктор филозофије и члан ученог друштва у Гетингену и у Јени”, како је иначе и стајало на насловним странама његових научних књига које је аутор написа очито имао у рукама.

Надаље, каже се како је био просвећен делима немачке и француске филозофије као и радовима из природних наука, и да је био деиста, који је своје пантеистичке и моралне идеје стављао и у стихове, мада не прећуткује да је „у животу изгледа [...] био пун охолости и среброљубља”. Црњански има у виду опањкавања Вука Карацића, који је иначе био у спору са Стојковићем, како је наш научник као ректор универзитета у Харкову „за паре, издавао ђацима лажна сведочанства”. Али аутор написа упозорава да би овакве животне појединости требало оставити по страни и усредсредити се на оно што је много важније, као што је проучавање његове тротомне *Фисике*, која је, вели, и филолошки занимљива.

Кад је о анегдотама реч, Црњански наводи познато место из *Мемоара* проте Матеје Ненадовића, где се приповеда како је наша делегација (Чардаклија, Протић и Ненадовић), која је ишла на преговоре у Петроград, свратила у Харков да поведу са собом као експерта једног од двојице у Русији познатих Срба, универзитетских професора (Теодор Филиповић и Атанасије Стојковић). Суви и немирни дугајлија Стојковић им се чинио „сасма ватрен и пла'овит” (Ненадовић 2005: 120) па су одабрали Филиповића. Разуме се, аутор чланка истиче у првом реду заслуге нашег књижевника, научника и филозофа, како је и ред у слављеничком слову, а ове анегдоте које упућују на мане, а преносе их прота Матеја и Вук Карацић, оставља по страни.

Посебно је занимљиво шта Црњански каже о Стојковићевим књижевним делима. Он вели да је Стојковић написао „један чудни диалог 'Кандор, или откровение египћанских шаин' и роман 'Арисид и Нашалија', дела ретко занимљива за своје доба, а која су заслужила збиља један нов преглед са гледишта књижевне вредности". Дакле, он се не изјашњава да ли је *Кандор* роман или научно или философско дело, него само каже да је то „један чудни диалог”, не упуштајући се у ближе карактерисање те чудности, односно у његово сврставање у неку од области духа – књижевност, философију или науку. Он је свакако знао да је током XIX века *Кандор* разумеван као роман, али је овде остао уздржан. У сваком случају, и *Кандор* и роман *Арисид и Нашалија*, према његовом мишљењу, заслужују да се изнова читају и оцене по својој књижевној вредности.

Атанасије Стојковић се, попут јунака *Сеоба*, као тридесетогодишњак већ одселио у Русију, где је остао до краја живота. И Црњански свој пригодни напис завршава баш црњанскијевски: каже, мислећи притом и на Сунце као симбол просвећености, како је Стојковић први код нас писао о „Солнцу, кое се у среди системе наше находи” (Стојковић 1801: 100) и додаје, језиком којим је писао *Сеобе*, да је писање нашег научника са размеђа XVIII и XIX века „достојно да се код њега позадржимо”.

4.

Августа 1937. године српски књижевник Милош Црњански је на путовању у поларне крајеве најпре посетио острво Исланд. Своје четири репортаже са Исланда објавио је септембра исте године у београдском листу *Време*. У првој репортажи, насловљеној „Исланд, далеко острво” (*Време*, 1. септембар 1937), у оквиру поднаслова „На крају света”, новинар *Времена* каже:

Исланд је земља која је најдоцније насељена од свих европских земаља, а у старој Грчкој о том острву причале су се само морнарске бајке. Античка Грчка сматрала је да тамо

почиње неки фантастични свет који је звала Туле. Римљани су мислили да иза Исланда ничег више нема и звали су га *Ultima Thule* (Црњански 1995: 348).

Као што смо видели, од античких Грка само је Питеја доспео до крајева на далеком северу Европе, али због необичности његових описа мало ко му је веровао и сматрало се да је реч о измишљотинама. Мада име грчког морепловца овде изричито не помиње, Црњански је очито знао за Питејин извештај о којем једноставно каже да су то „морнарске бајке”, јер је, као историчар по образовању и бивши професор историје у гимназији, такође знао и за неповољну рецепцију тог извештаја, нарочито код античких историчара.⁶ Српски писац, надаље, зна да је тај „фантастични свет” на далеком северу Питеја звао Туле, а да су га после Римљани, сматрајући да је то заправо крај света, назвали *Ultima Thule*.⁷ И то је све што је Црњански у својој репортажи написао о античком познавању места или предела званог Туле. Из његове новинске репортаже следило је да није Исланд оно што се у старини звало Туле, него да је Туле било подручје које почиње од Исланда и простира се даље на север.

Када је касније новинску репортажу са Исланда Црњански прерадио за свој роман *Ког Хијерборејаца*, цитирани текст је овако уметнички транспонован:

Исланд је далеко, велико, острво, велики као Бугарска, на путу у поларне пределе, а најдоцније насељено од свих европских земаља. Кажу да су антички Грци знали о том острву само морнарске бајке.

Мислили су да тамо почиње неки непознати свет, где живе нека чудна људска бића: Хиперборејци. Римљани су мислили да је тамо крај света и звали су га, кажу: *Thule ultima*. Туле, на крају (Црњански 1993: 39).

⁶ Црњански је на другом месту писао: „Било је много античких бродова, који су излазили у Атлантик, тражећи непознато, али је свега један, из Марсеља, стигао до *hyperborejskih* острва” (Црњански 1998: 280).

⁷ Назив „*ultima Thule*” дао је песник Публије Вергилије Марон (70–19 пре н. е.) у спеву *Георџике* (I, 30).

Видимо да је српски писац задржао своје мишљење о Питејином извештају као о измишљотини и „морнарској бајци”. Међутим, став да је античка Грчка држала како од Исланда „почиње неки фантастични свет који је звала Туле” сада је делимично измењен и битно допуњен. Израз „фантастични свет” сада постаје „непознат свет”, а нестаје Питејин назив за тај „фантастични свет” – Туле. Уместо њега сада Црњански посеже за називом из грчке митологије па каже да тај „непознати свет” настањују „нека чудна људска бића: Хиперборејци”. То ће рећи да предео који је још у новинској репортажи из 1937. називао Питејиним називом Туле сада имплицитно именовано митским називом Хипербореја. А назив Туле задржава само у оквиру Вергилијевог имена за те крајеве, *Thule ultima* (Туле, на крају).

На другом месту у свом роману Црњански коначно помиње и име грчког морепловца: „Сасвим је сигурно, међутим, да је Питеја, из Марсеља, већ 320 година пре наше ере, пошао на далеки Север у Атлантику и стигао до неког залеђеног мора. Описује и поноћно Сунце” (Црњански 1993: 427).⁸

Што се пак самих Грка тиче, вели српски песник, ваља знати да је „Антоније Диоген написао фантазију о НЕБЕ-РОВАТНИМ ЧУДИМА ИЗА ТУЛЕ” и додаје како је „у том роману описан [...] и један пут на Месец” (Црњански 1993: 324–325).

Црњански овакво транспоновање, разуме се, може да изведе јер он пише роман, а не научну студију.⁹ Хипербореја је била рајска земља, где су људи живели безбрижно и срећно, али је била недоступна. У њу се није могло стићи ни копном ми морем. Према грчкој митологији, тамо су могли dospети само богови и ретки њихови миљеници међу људима. У Хипербореји је, на пример, зими боравио бог Аполон,

⁸ Претходно је, говорећи о леденој линији вечног поларног леда што га је фотографисао приликом путовања на Север, написао: „Грку, Питеји, та линија се учинила да личи на пиктију” (Црњански 1993: 329).

⁹ „Није важно, за мене, да буде географски тачно, нити филозофски тачно. За мене је то [синтагма *Код Хиперборејаца*] наслов, згодан за мешавину мога путовања по поларним пределима, један излет, никако не мислим да је то озбиљно научно путовање или да сам неки проналазач, далеко од тога” (Црњански 1992: 86).

а од људи су тамо уз помоћ богова доспели Персеј, Херакле, Клинид и побожни Крез. Путници који су трагали за Хиперборејом нису могли тамо ни доћи без наклоности богова.

Тако је, за Црњанског, који је у роману уважавао грчки мит о Хипербореји, Питеја могао бити само један од људи „који је тражио Хипербореју” (Црњански 1993: 41). Овај Грк, у хиперборејској оптици Милоша Црњанског, није пловио на далеки север у IV веку пре н. е. зарад удољољена пукој научној радозналости, како се могло помислити из једне модерне формулације Атанасија Стојковића, нити је то чинио зарад откривања путева и налазишта калаја и ћилибара за трговину, због чега су га можда његови суграђани из Масалије и послали, него је ишао у потрагу за Хиперборејом. А та потрага траје вековима још од старине и, верује наш савремени писац, још увек се наставља.¹⁰ То стога што за њега у овом контексту трагање за Хиперборејом постаје метафора трагања за новим, непознатим,¹¹ чиме се, бар у извесној мери, приближава значењу које је имао у виду Стојковић када је говорио о Питејином открићу.

ЛИТЕРАТУРА

- БАРКЕР, БАРКЕР 1979: Ф. Баркер, А. Баркер, „Први истраживачи”, у: *Историја открића и истраживања. Почетак истраживања*, Београд: Вук Караџић, Југославијапублик.
- ДИОГЕН 1986: А. Диоген, „Острво Туле и земље иза њега”, у: М. Флашар, (прир.), *Повести из античке књижевности*, Београд: СКЗ, 297–300.
- ЈАНЧИЋ 1995: С. Јанчић, *Каталог личне библиотеке Милоша Црњанског*, Београд: Народна библиотека Србије.
- МАРТИН 2005: G. J. Martin, *All Possible Worlds: A History of Geographical Ideas*, Oxford: Oxford University Press.

¹⁰ На другом месту ће српски песник рећи да су у праву они „који траже Хипербореју, а не они који седе код куће” (Црњански 1998: 237).

¹¹ Тако ће Црњански, инсистирајући да је Микеланђело иноватор у уметности, у продужетку претходно цитираног места, написати: „Микеланђело је био Јазон” (Црњански 1998: 237–238), митски Јазон који је предводио Аргонауте у потрази за златним руном.

- НЕНАДОВИЋ 2005: Прота М. Ненадовић, *Мемоари*, Београд: Политика, Народна књига.
- ПОЛИБИЈЕ 1988: Полибије, *Историје II*, Нови Сад: Матица српска.
- РАИЧЕВИЋ 2021: Г. Раичевић, *Аџон и меланхолија. Живој и дело Милоша Црњанској*, Нови Сад: Академска књига.
- СОЛАРИЋ 1804: П. Соларић, *Ново грађанско землеописаніе, У Венецији*: У Пане Теоодосіева.
- СТОЈКОВИЋ 1801: А. Стојкович, *Фвсика*: простимъ јазыкомъ списана за родъ Славенно-Сербскій. Часть 1, Въ Будимъ: Писмени Кралевскаго Унѣверситета.
- СТОЈКОВИЋ 1802: А. Стојкович, *Фвсика*: простимъ јазыкомъ списана за родъ Славенно-Сербскій. Часть 2, Въ Будимъ: Писмени Кралевскаго Унѣверситета.
- СТОЈКОВИЋ 1813: А. Стојкович, *Начальныя основанія физической географіи*, Харьков: Университетская типографія.
- СТРАБОН 1964: Страбон, *Географія* в 17 књигах, Москва: Наука.
- ЦРЊАНСКИ 1992: М. Црњански, *Исиунио сам своју судбину*, Београд: БИГЗ, СКЗ, Народна књига.
- ЦРЊАНСКИ 1993: М. Црњански, *Код Хиѣрборѣјаца*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, СКЗ, [Lausanne]: Edition L'Age d'Homme.
- ЦРЊАНСКИ 1995: М. Црњански, *Пуѣописи II*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, СКЗ, [Lausanne]: Edition L'Age d'Homme.
- ЦРЊАНСКИ 1998: М. Црњански, *Књиѣа о Микеланђелу*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, СКЗ, [Lausanne]: Edition L'Age d'Homme.

ILIJA MARIĆ

STOJKOVIĆ AND CRNJANSKI ON PYTHEAS' VOYAGE
TO THE NORTH OF EUROPE

SUMMARY

Pytheas of Massalia (4th century BC) was the first Greek who “discovered” the British Isles (Πρετανική) and the regions even farther to the north, which he called Thule. He witnessed the polar ice and the region where the sun shines without setting – the

realm evoked in the myth of Hyperboreans. Serbian readers first encountered descriptions of these northern parts of the world in Pavle Solarićs (1779/81–1821) *New Civil Geography* (*Ново гражданско землеописанје*, 1804) and in Atanasije Stojkovićs (1773–1832) *Elementary Foundations of Physical Geography* (*Началњња основанја физическој географји*, 1813). Stojković believed that Pytheas had discovered Iceland and named it Thule. In the novel *Among the Hyperboreans* (*Ког Хиџерборејца*) (1966) and in the essay *A Book on Michelangelo* (*Књиџа о Микеланђелу*) (1998), Miloš Crnjanski (1893–1977) implies that Pytheas was searching for Hyperborea. The region which Pytheas named Thule, and Virgil called Ultima Thule, is equated by Crnjanski with the mythical Hyperborea.

Key words: Pytheas of Massalia, Thule, Hyperborea, Iceland, the British Isles, Atanasije Stojković, Pavle Solarić, Miloš Crnjanski.

УДК 271.222(497.11)-722.52 Дионисије, будимски епископ
323(436-89)

Оригинални научни рад
Примљен: 23. 7. 2025.
Прихваћен: 9. 9. 2025.

Марко И. Кричка*
Докторске студије, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
ORCID: 0009-0000-1970-2983

ЗАВЛАДИЧЕЊЕ ДИОНИСИЈА НОВАКОВИЋА: СПОРОВИ И КОНТРОВЕРЗЕ

Дионисије Новаковић је био владика будимски од 1749. до своје смрти 1767. године. Поред тога, он је био и значајан писац, теолог и просветни реформатор. Споран и специфичан процес његовог избора и хиротоније у епископски чин је послужио Двору да спроведе своју политику ограничавања Привилегија. Овом приликом је окрњено право Синода да поставља администраторе удових епархија у случају упражњености архиепископског трона, као и право првојерарха да слободно поставља епископе. Циљ ове студије је анализа завладичења Дионисија Новаковића у светлу народних тежњи, односа међу јерархијом и политике Двора.

Кључне речи: Дионисије Новаковић, Будимска епархија, Карловачка архиепископија, Срби у Хабзбуршкој монархији, Привилегије

Дионисије Новаковић је рођен 1705. или 1706. године, највероватније у околини Книна, на подручју које је улазило у састав млетачке Далмације. Монашки постриг је примио у манастиру Савина око 1720. године, где га је владика далма-

* marko.kricka00@gmail.com

у лето 1746.² уклоњен са положаја. Овове су допринели нарушени односи са бачким владиком. Он се на кратко повукао у манастир Ораховицу, где је примио позив Будимаца, уз сагласност владике Василија Димитријевића, да се прикључи тамошњим прославама организованим поводом празника Успења Пресвете Богородице (Милаш 1899: 362–363; Фин 2015: 84–94; Вукашиновић 2022: 149–159; Маринковић 1968: 224–226; Руварац 1924: 196–203; Ристовић 2020: 414–418).

Новаковић се одазвао позиву, а Будимци су га задржали као проповедника. Недуго по доласку, он је увучен у сукоб између грађанства и владике и њему подређеног свештенства. Несугласице између световњака и клера су трајале деценијама, будући да је економски снажно грађанство, позивајући се на ставропигијална права дарована од стране патријарха Арсенија III Црнојевића, настојало да стекне неуобичајено велики утицај на црквене послове. Уз то, свештенство је оптуживано да не примењује Свитац и квари те-

² У литератури се као година Новаковићевог одласка из Петроварадинског Шанца најчешће помиње 1747. Међутим, садржај преписа једног недатованог Новаковићевог писма послатог неком руском архијереју, које је у својој монографији пренео Милутин Јакшић наводи да се најкасније ради о 1746. години. У поменутом писму је истакао је да ће се о Петровдану навршити годину дана како је морао напустити Нови Сад, гоњен злбом и завишћу патријарха Арсенија, владике Висариона и неких нижих клерика који се „Бога не боје”. Навео је да га мрзе зато што је учио у Кијеву и био вољен и поштован од световњака, који су га у више наврата тражили за владика. Нагласио је да је приликом проповеди говорио против преступа архијереја, како би сачувао народ. Истакао је да је после прогона из Новог Сада неко време провео у једном манастиру у Панонији, одакле је прошлог августа, уочи празника Успења Пресвете Богородице, отишао у Будим, где је на позив тамошњих епархијана требао да проповеда и ради на оснивању словенско-латинске школе, за коју наводи да је отворена претходне зиме. Подвукао је да патријарх и владике раде против те школе, те да је заједно са Будимцима приморан да потражи заштиту од руског Двора. Из овога је јасно да је писмо написано пре патријархове смрти, 18. јануара 1748. Узевши у обзир и остале информације које су изнесене, јасно је да је писмо најкасније написано пред Петровдан 1747. На овакво датовање његовог одласка из Петроварадинског Шанца наводи и чињеница да је Новаковић био присутан у Будиму крајем 1746. или почетком 1747, када је владика затворио тамошњу цркву (в. Јакшић 2022: 219–230).

стаменте. Са друге стране, Будимцима је замерано да не поштују своје епископе и да избегавају новчана давања на која су били обавезни. Приликом доласка Дионисија Новаковића у Будим, вођен је спор против свештеника Гаврила Михајловића и Константина Белушевића, чије су уклањање са парохије тражили грађани. Поменути свештеници нису били наicloњени Новаковићу, те га је владика, који је држао њихову страну, оптужио да је инспиратор немира. Он је заиста показао непослушност владици када је Будимцима који су узели кључеве цркве читао јутрење и вечерње, искључивши из тога свештенике, због чега им је владика затворио цркву. Епископ Василије је у писму упућеном патријарху Арсенију IV истакао да Новаковић није уважио његов налог да прекине са проповедничким радом. Представио га је као харизматичног вођу тврдоглавих Будимаца, који је својим неразборитим и страним идејама и дивљим говорима потхрањивао њихове бунтовничке идеје. Судећи по отпужбама које су против њега изнете, Дионисије Новаковић је имао обичај оштро да се изражава, називајући будимске свештенике вуковима у овчијој кожи, као и да проповеда ван службе попут калвиниста. Поред тога у пресуди сентандрејске конзисторије од 23. септембра 1747, на терет му је стављено да је јавно вређао и порицао патријарха. Уз то, наведено је да уводи бројне новотарије, као и да приликом богослужења помиње руску царицу Јелисавету Петровну (1741–1762) уместо Марије Терезије (1740–1780), као и руски Синод уместо надлежних црквених власти. Са друге стране, Будимци су се жалили владарки и градском Магистрату. У Будиму је током ових догађаја боравио арадски владика Исаија Антоновић, кога је патријарх послао ради решавања спорова. Дионисија Новаковића је саслушао 6. септембра. Он је негирао да је уводи новотарије и истакао да није заповедао свештеницима, већ само давао савете. Овом приликом га је владика питао и због чега је у Русију послао писмо³ написано против јерархије Карловачке архиепископије. Новаковић је одговорио да је писао са најбољим намерама, услед жалосног стања у којем се Архиепи-

³ Највероватније се ради о писму о којем је било речи у претходној фусноти.

скопија наша. Епископ Исаија није решио спор, а догађаји који су уследили су гурнули проблеме у Будимској епархији други план и довели Дионисија Новаковића на њено чело (Витковић 1874: 89–91; Јакшић 1899: 216–238; Фин 2015: 95–133; Васин, Нинковић 2018: 22–39; Вукашиновић 2022: 159–160; Маринковић 1968: 226–230).

Први захтев за завладичењем Дионисија Новаковића јавио се у пролеће 1743. године након смрти северинско-марчанског епископа Симеона Филиповића, када су граничари из Вараждинског генералата, стационаирани у војном логору код Остерхофена у Баварској саставили једну представку за патријарха у којој су га молили да им га постави за владика. Будући да је патријарх већ поверио новоупражњену епархију на администрирање бившем нишком епископу Георгију Поповићу, ова представка није добро примљена. Вараждински граничари су укорени и стављено им је до знања да неће добити другог епископа за живота Георгија Поповића. Двор је искористио ове несугласице за сопствене интересе и бивши нишки владика није добио неопходну потврду, док је 1744. године и званично забрањено именовање новог северинско-марчанског владике. Након смрти владике Николаја Димитријевића у лето 1744, епархијани Темишварског владичанства су тражили да им се за новог епископа посвети Дионисије Новаковић или Симеон Христијан. Вољом Двора Темишварска епархија је додељена Георгију Поповићу (Грујић 1996: 103–105; Васин, Нинковић 2022: 79–80; Вукашиновић 2022: 160–161; Руварац 1905: 123–124).

Захтеви за завладичењем Дионисија Новаковића су се поново почели јављати током лета 1748. године. У ишчекивању Црквено-народног сабора, који је требао бити сазван ради избора новог архиепископа након смрти патријарха Арсенија IV 18. јануара 1748, Срби из Вараждинског генералата су 11. јула за своје депутате, поручника Филипа Радотића, кнеза Миливоја Васиљевића и лепавинског калуђера Никодима,⁴ саставили пуномоћ у којој су истакли да приликом избора архиепископа имају гласати за учитеља Дионисија

⁴ Калуђер Никодим није учествовао на Сабору. Манастирски стаљеж Северинско-марчанске епархије је представљао само протосинђел

Новаковића. Важно је напоменути да крајњи циљ овако неумереног захтева, који је архијерејима и осталим посланицима у најбољем случају могао деловати неозбиљно, није био избор Новаковића за архиепископа, већ скретање пажње на проблеме у северинско-марчанској епархији и постављање новог епископа. О томе сведоче и представке које су почетком августа упућене команданту Унутрашње Аустрије и старих Војних крајина, фелдмаршалу принцу Јозефу Фридриху фон Саксен-Хилдбургхаузену, као и Дворском ратном савету са молбом да се именује нови северинско-марчански владика. Вараждински граничари су истакли да услед недостатка епископа поред верског живота трпи и световни, те да долази до умножавања моралних прекршаја, криминала и разних злоупотреба. Стога су затражили да им се за владика постави Симеон Христијан или Дионисије Новаковић. Ова молба није услишена и Двор је остао при одлуци о укидању Северинско-марчанске епархије (АВ, ИДКД: 137/1748, 141/1749).

Сабор је требао бити отворен 26. августа, али су архијереји током припрема затражили његово одлагање за десет дана, о чему је обавештен царски комесар подмаршал барон Франц фон Енгелсхофен. Главни разлог одгађања је био сукоб између водећих кандидата за архиепископски положај, владика арадског Исаије Антоновића и горњокарловачког Павла Ненадовића. Антоновић је до 1. септембра успео да се наметне и обезбеди глас свих епископа, осим владике бачког Висариона Павловића. Комесар Енгелсхофен је 5. септембра отворио Сабор и истакао да посланици имају три дана да изврше избор, те да ће у супротном царица искористити своје владарско право и поставити архиепископа по свом нахођењу. Првог дана Сабора дошло је до сукоба присталица Исаије Антоновића и Павла Ненадовића. У једном тренутку су депутати наклоњени горњокарловачком владици, који су махом долазили из провинцијала, покушали да избаце Антоновића кроз прозор, али су их у томе спречили посланици из Војне границе, који су исукали сабље и запретили крвопролићем. Наредног дана је дошло до смиривања страсти и

Јосиф Стојановић, њен администратор и будући владика костајнички и горњокарловачки.

једногласног избора Антоновића за новог архиепископа, о чему је комесара обавестио најстарији епископ по хиротонији, будимски владика Василије Димитријевић. Овако бурне околности су морале да засене потенцијално иступање посланика из Вараждинског генералата, који су били обавезани да за новог архиепископа предложи јеромонаха Дионисија Новаковића. Податке о овоме је у свом званичном Саборском дневнику изнео царски комесар Енгелсхофен. Он је истакао да је унапред чуо за пуномоћ коју су носили посланици из Вараждинског генералата, те истакао да су и епископи и остали депутати били против њиховог предлога. Енгелсхофен је нагласио да је наредио да се поменута пуномоћ преведе на немачки како би више власти биле упознате са дрскошћу северинско-марчанских епархијана и њихових захтева и предложио да се тамошњи официри, свештеници и монаси најстроже укорне, а посебно из разлога што нису престајали да захтевају именовање новог владике за своју епископију (АВ, ИДКД: 137/1748; Васин, Нинковић 2022: 81–84; Јакшић 1902: 26–39; Нинковић 2013: 193–196).

Жељу за завладичењем Дионисија Новаковића су исказали и Срби из будимске епархије. У инструкцијама које су дали својим посланицима Ђорђу Дамјановићу, Петру Кнежевићу и Гаврилу Станковићу наглашено је да се они имају свим силама борити да нови архиепископ хиротонише њиховог проповедника и да му додели епархију. Потенцијално иступање Дамјановића, Кнежевића и Станковића у овом погледу није забележено у Енгелсхофеновом дневнику. Важно је напоменути да је комесар посебно пратио рад и понашање Дионисија Новаковића, који се током Сабора налазио у Карловцима. Тако је закључио да нема сумње да је Новаковић саставио пунктације које су поднете на потписивање Исаји Антоновићу и осталим епископима пре гласања за новог архиепископа. Комесар је нагласио да је Новаковић, уз помоћ владике Павла Ненадовића успео да убеди већину посланика из провинцијала и Границе, као и појединих из духовног staleжа, у неопходнох потписивања овог документа, те су они предочили Антоновићу да га у супротном неће избрати. Пунктације су одражавале тежњу ојачалог српског

грађанства. Тако је захтевао да се именују шесторица општенародних татора, по двојица из духовног, војног и провинцијалног сталежа, чији је задатак био да се брину о Привилегијама. Поред тога, пунктацијама је забрањено архиепископу да именује епископе без сагласности Синода, тражено је искорењивање непотизма и финансијских злоупотреба, те строго придржавање Свитка из 1744. и отварање школа, као и ограничавање права архијереја да затвара цркве, одлучује људе од светих тајни и кажњава свештенике.⁵ Енглесхофен је ове захтеве оценио као безопасне за државу и наглашено је да се у највећој мери односе на поступање архиепископа, владика и свештества. Дана 7. септембра састао се Синод, на коме је одлучивано о попуњавању упражњених епархија. Павле Ненадовић је требао да пређе у Арадску епархију, Јован Геогријевић добије Карансебешку, док је за Дионисија Новаковића била одређена једна епархија у Хрватској, али комесар није знао да ли се ради о Горњокарловачкој или Северниско-марчанској,⁶ те је опоменуо владике да је у потоњој забрањено постављање нових епископа. Такође је нагласио да Сабор није надлежан за попуну упражњених епархија, као и да им је за исто неопходна и потврда од царице (АВ, ИДКД: 137/1748; Витковић 1874: 95–96, 100–102, 106–107, 112–116; Вукашиновић 2022: 161–162).

Енглесхофен је у Саборском дневнику вишим властима предложио да се Северинско-марчанска епархија припоји Горњокарловачкој или Костајничкој или да се подели између њих, те да се за новог горњокарловачког епископа именује Дионисије Новаковић. За њега је навео да је рођен на територији млетачке Далмације, да поседује одређене врлине, да је ревносни верник и да живи примереним начином живота, те да је без сумње најобразованији православни духовник у држави. Истакао је да је Новаковић своје образовање стекао у Русији, одакле је донео значајну библиотеку у којој се налазе и дела на грчком и латинском, те да одржава кореспонденцију

⁵ Слични захтеви су први пут изнесени на Сабору из 1744. године, од стране посланика из Будимске епархије (в. Витковић 1873: 309–322).

⁶ На другом месту у Саборском дневнику Енглесхофен прецизира да је у питању била Северинско-марчанска епархија.

са осталим учењацима. Подвукао је да је најбоље решење за проблеме у Северинско-марчанској епархији њено утапање у суседне епископије, уз премештај Павла Ненадовића у Арад⁷ и долазак Дионисија Новаковића на његово место. Овим би се, додао је комесар, у довољној мери задовољили и вараждински граничари, чији предлог у погледу избора новог архиепископа није прошао. Услед непопустљивог става царског комесара, архиепископ Исаија је у писму које је 26. септембра, поводом свог избора и устоличења, послао писмо верницима из Северинско-марчанске епархије, који су тражили да им се за епископа постави Дионисије Новаковић, истакао да ће поменути јеромонах, по одлуци Сабора и Синода до будуће хиротоније остати при архиепископској резиденцији, ради држања проповеди и давања савета Синодалној конзисторији⁸ (АВ, ИДКД: 137/1748; Руварац 1905: 145–148).

Нове околности, настале смрћу владике будимског Василија Димитријевића 18. децембра 1748. године су предупредиле потенцијални одлазак Дионисија Новаковића у Горњокарловачку епархију. Наиме, будимски епископ је већ неко време био нарушеног здравља, те је услед тога и каснио на Сабор. Ово је приметио и комесар, који је у Саборском дневнику записао да Василије Димитријевић има озбиљних проблема у грудном кошу, те да ће највероватније ускоро умрети.⁹ Након упокојења владике, дана 23. децембра 1748. у Сент Андреји се састала епархијска скупштина Будимске

⁷ Енгелсхофен је сматрао да би постављање Павла Ненадовића на чело Арадске епархије олакшало њено спајање са Вршачко-карансебешком епископијом.

⁸ Ово је било у складу са заклетвом коју је митрополит дао приликом устоличења у којој је обећао да ће при резиденцији у Карловцима о свом трошку држати проповедника слова Божијег.

⁹ Енгелсхофен је ово поменуо у излагању о могућем решењу за титуларног епископа осијечког Јована Георгијевића. Како је Двор инсистирао на утапању Арадске епархије у Вршачко-карансебешку епархију, одлука Синода о постављању Јована Георгијевића у потоњу епископију комесару није била прихватљива, јер је иста намењана за Павла Ненадовића. Скором смрт Василија Димитријевића би решила овај проблем, будући да је, по речима Енгелсхофена, Павле Ненадовић, као рођени Будимац, изразио жељу да пређе у његову епархију, што би оставило простора за Јована Георгијевића. (в. АВ, ИДКД: 137/1749).

епископије. На њој је одлучено да се захтева постављање Дионисија Новаковића за новог епископа. Био је ово наставак борбе Будимаца за право избора епископа. Наиме, након смрти епископа Михаила Милошевића 1728. године, Епархијска скупштина је од архиепископа Мојсија Петровића затражила да именује три кандидата међу којима би Будимци изабрали једног. Ово је учињено након што је захтев за прелдагањем тројице кандидата првојерарх упутио њима. Из овога је као победник изашао архиепископ, будући да је владика Василије Димитријевић био његов протосинђел. Будимски епархијани су се сада позвали на привилегије, које су им давале право да предложе епископа. Нагласили су да се Новаковић истакао великом ученошћу и мудрошћу, као и да је његов дотадашњи рад у Будиму донео многе плодове. Стога су подвукли да за архијереја не желе никога другога, већ само њега. Важно је истаћи да су овај избор подржала оба сталежа, што је у записнику посебно истакнуто, те да су свој потпис на овај захтев ставили и свештеници Гаврило Михајловић и Константин Белушевић, са којима је Новаковић раније био у сукобу, те игуман манастира Грабовац Арсеније Теофановић (Витковић 1874: 116–119; Васин, Нинковић 2018: 28–29; Јакшић 1902: 243–245).

Будимци су се са овим захтевом обратили и царици Марији Терезији, поред чега су и одредили и депутацију која је требала да оде у Беч. Овакав начин избора епископа је за Двор био неприхватљив, те се Илирска дворска депутација 4. јануара 1749. обратила архиепископу Исаји Антоновићу, који се тада налазио у Бечу ради добијања потврдне дипломе и изношења одлука Сабора. Предочено му је да су Будимци тражили потврду за Дионисија Новаковића, али да ово није у складу са устаљеном праксом нити са Привилегијама, већ да право предлагања нових епископа припада искључиво архиепископу. Након тога, архиепископ је био обавезан да кандидата званично представи двору ради потврде. Двор није био противан избору Будимаца, али није био вољан да прихвати њихов захтев који је кршио устаљена правила. Смрт Исаје Антоновића 2. фебруара је онемогућила правилно предлагање Дионисија Новаковића, те су Будимци морали да саче-

кају наредни Сабор. Важно је истаћи да је Исаија Антоновић пред смрт одредио Дионисија Новаковића за администратора Будимске епархије. Упокојени архиепископ је сахрањен 17. фебруара у цркви Светог Димитрија у Будиму. Том приликом, беседу је одржао Дионисије Новаковић (АВ, ИДКД: 2285/1749; Васин, Нинковић 2018: 39–40; Јакшић 1902: 98–101; Вуковић 2024: 75; Нинковић 2013: 199–201).

Смрт првојерарха је створила потребу за избором администратора Карловачке архиепископије. Из тог разлога, дана 12. марта 1749. у Сремски Карловцима се састао Синод, на коме су учествовали архијереји и представници Војне границе. Најважнија одлука је била именовање бачког епископа Висариона Павловића за администратора Архиепископије. Уз то одређена је делегација за одлазак у Беч ради добијања дозволе за нови Сабор и именовани су администратори удових епархија. Арадска епархија је додељена на администрирање Павлу Ненадовићу, вршачко-карансебешка Георгију Поповићу, док је у погледу будимске епископије поштована одлука њених епархијана и упокојеног архиепископа, те је за администратора именован јеромонах Дионисије Новаковић (Нинковић 2017: 66–67; Васин, Нинковић 2022: 85; Јакшић 1902: 172–173; Нинковић 2012: 261–262).

Двор није благонаклоно гледао на слободу са којом је Синод одредио администратора. Стога је председник Илирске дворске депутације, гроф Фердинанд фон Коловрат, 19. априла саставио један извештај за царицу. Он је истакао да Синод нема овлашћење да именује администратора епархија, већ да у случају упражњености архиепископске катедре поменуто право припада искључиво владарки, будући да Карловачка архиепископија не зависи од папе. Он је истакао да је барон Енгелсхофен у Банату реаговао енергично и за администратора вршачко-карансебешке епархије именован Георгија Поповића, чиме је спречио дрску узурпацију православних архијереја.¹⁰ Коловрат је даље нагласио да се Илирска дворска депутација консултовала са Енгелсхофеном, као вршним познаваоцем прилика у Карловачкој архиеписко-

¹⁰ Уколико се ово десило пре заседања Синода, исти је само потврдио Енгелсхофенову одлуку.

пији, након чега је донета једногласна одлука да се Висарион Павловић, по праву старешинства, потврди за администратора архиепископије, уз важну напомену да је то учињено по вољи владарке. Поред тога, потврђене су и одлуке Синода у погледу администрирања Арадском и Будимском епархијом. Потврда у погледу Дионисија Новаковића је дошла уз значајна ограничења. Наглашено је да је она својеврсни уступак Будимцима, чија је депутација тражила његово именовање за владу. Стога је истакнута потреба да им се стави до знања да право именовања епископа припада искључиво провјерарху, који је након тога у обавези да кандидата представи Двору. Уз то, будући да је имао само чин јеромонаха, Дионисију Новаковићу су, као администратору будимске епархије, оспорене епископске надлежности. У случајевима који су изискивали употребу поменутих компетенција, предложено је да се Новаковић упути на администратора архиепископије. Царица је потврдила одлуке Илирске дворске депутације о чему је ова установа обавештена 3. маја. Посебно је истакнуто питање надлежности Дионисија Новаковић у чијем је погледу у потпуности усвојен предлог Илирске дворске депутације. Уз то наглашено је да му је именовањем за администратора дата шанса да се покаже у најбољем светлу, чиме је наговештена могућност његове хиротоније за епископа. Важно је истаћи да је, прихватањем Марије Терезије, Коловратовом предлогу дата законска снага, те је од тада право на именовање администратора Архиепископије и епархија прешло на Двор (АВ, ИДКД: 1819/1749, 2289/1749, 2291/1749; Нинковић 2017: 67).

Иако процедура није у потпуности поштована, царица је уважила молбу српске депутације, коју су чинили владика пакрачки Софроније Јовановић, потпуковник Јован Шевић и будимски ешкуч Симеон Андрејевић, те 9. маја 1749. преко Илирске дворске депутације издала дозволу за одржавање Црквено-наредног сабора. Будући да је барон Енгелсхофен био заузет уређивањем Славонско-сремске војне границе, за царског комесара је, на предлог грофа Коловрата, именован генерал барон Христијан фон Хелфрајх. У инструкцији која је издата комесару је наведено да су прихватљиви кандида-

ти за новог архиепископа владике Павле Ненадовић, Георгије Поповић и Софроније Јовановић. Уз то у осмој тачки поменуте инструкције посвећена је пажња Дионисију Новаковићу. Истакнуто је да би се и на овом Сабору могли јавити неочекивани и попутно неприхватљиви предлози као на претходном, када су посланици из Вараждинског генералата предложили проповедника Дионисија Новаковића за архиепископа. Оцењено је да се иза свега крије тежња за постављањем новог северинско-марчанског владике, те је комесару наложено да, уколико до таквих предлога дође, најоштрије укори и испита посланике из Вараждинског генералата. Поред тога, скренута му је пажња да су Будимци мимо сваког реда дрзнули да се обрате самој царици ради постављања истог Новаковића на позицију будимског владике, иако то искључиво пада у надлежност архиепископа. Хелфрајху је наложено да се побрине да новоизабрани архиепископ не хиротонише Дионисија Новаковића, као и да посланицима из будимске епархије предочи да се Сабор одржава искључиво ради избора првојерарха, те да ће се о њиховом епископу одлучивати касније (АВ, ИДКД: 141/1749, 1821/1749; Нинковић 2012: 262–264).

Како би се избегла ситуација са претходног Црквено-народног сабора, када су се архијереји пре његовог формалног отварања и без присуства комесара договорили о избору архиепископа, царица је истакла да посланици могу приступити саборној просторији тек пошто се огласе звона која су то требала да најаве. Ова наредба није уважена и посланици су се 19. јула обавезали да се за новог будимског епископа хиротонише и царици представи професор Дионисије Новаковић, без обзира ко буде изабран за архиепископа. Сабор је отворен 23. јула,¹¹ када је састављено Устројство, док је комесар два дана касније обавештен да је за новог архиепископа

¹¹ У рад Сабора је покушао да се умеша и барон Енгелсхофен. Он је 23. јула из Нуштара писао комесару Хелфрајху, коме је поручио да је за Двор од највећег интереса утврђивање тачног броја епархија. Стога је саветовао комесара да потврду новог митрополита услови обавезивањем Сабора да се број епархија сведе на седам, уз једну архијерејску, као и њиховим разграничењем.

изабран Павле Ненадовић. Сам избор је прошао без тешкоћа, будући да је горњокарловачки владика на Сабор стигао као кандидат Двора и народа. Сабор је, паралелно са Синодом, наставио са радом и после избора првојерарха. Тако су донете одлуке у погледу монаха из иностранства, радило се на уређивању финансија и учвршћивању монашке дисциплине и формиран је Одбор који је требао да се брине о црквеним и народним пословима. Поред тога, прихваћена је одлука Двора у погледу именовања администратора и одређено је да се Северинско-марчанска епископија припоји Костајничкој из које би се издвојиле Лика и Крбава и прикључиле Горњокарловачком владичанству. Сабор се дотакао и просветних прилика, те је основан Клирикални фонд, док је митрополит од Дионисија Новаковића затражио да изради план и програм наставе за Покрово-богородичну школу у Сремским Карловцима, која је ускоро требала бити отворена (Нинковић 2017: 68–74; Васин, Нинковић 2018: 40; Јакшић 1902: 245; Нинковић 2012: 267–274).

Требало је спровести и одлуку о Новаковићевој хиротонији. Ради тога је 30. јула архиепископ код комесара послао пуковника Атанасија Рашковића и потпуковнике Михаила Прерадовића, Секулу Витковића и Јована Хорвата. Комесар је дао дозволу за хиротонију, сматрајући да је то у складу са Привилегијама, али је, будући да се иста косила са инструкцијом коју је добио, оставио могућност да због тога архиепископ буде кажњен. Ради сигурности архиепископа, поменути официри су писмено посведочили своју вољу. Комесар је и раније знао за ове намере, те је о њима већ 26. јула обавестио Илирску дворску депутацију и грофа Коловрата. Дионисије Новаковић је хиротонисан за владика будимског 3. августа. Двор није благонаклоно гледао на овај чин, што се могло и наслутити будући да се она недвосмислено косила са упутствима која су предата комесару. За мишљење је, као добар познавалац српских ствари, упитан Енглесхофен. У писму које је 13. августа из Вуковара упутио грофу Коловрату, он је критиковао Хелфрахја зато што није искористио своје надлежности да осигура интересе Двора. Подвукао је да је комесар добро знао да хиротонија епископа без претходног

представљања владарки није дозвољена, али да ју је свакако допустио. Нагласио је да се на такву злоупотребу мора одговорити, те предложио да се Дионисије Новаковић позове у Беч, где би био задржан неко време и не би имао никакве епископске надлежности. После одређеног времена би му се доделила нека друга епархија, чиме би цркви и народу била послата порука да постављање владика зависи искључиво од Двора. Услед става власти и ради избегавања могућих последица архиепископ је почео да тврди да је Новаковић произведен само у чин архимандрита. Стога је царица 3. септембра наложила барону Хелфрахју да испита ствар. Истовремено га је укорила и упитала због чега је дозволио да Сабор делује противно њеним инструкцијама. Хелфрајх је 20. септембра одговорио да је Новаковић после архиепископовог увођења произведен у чин архимандрита, док је за владика будимског хиротонисан тек након што је Сабор завршио са радом. Напоменуо да је митрополит Ненадовић наложио Новаковићу да се не користи епископским надлежностима пре него што добије потврдну диплому (АВ, ИДКД: 143/1749, 148/1749, 2298/1749; Васин, Нинковић 2018: 40–41; Јакшић 1902: 245–246; Нинковић 2012: 272–273).

Новоизабрани архиепископ је у другој половини децембра 1749. стигао у Беч, како би добио потврдну диплому и представио жалбе са Сабора. У разговорима које је јануара 1750. године водио са Илирском дворском депутацијом важно је место заузело питање права хиротоније епископа, о чему је 4. фебруара гроф Коловрат известио царицу. Архиепископу је предочено да нико не жели да задире у његове надлежности, али да и да право потврде нових владика припада царици. Стога кандидат за епископа пре хиротоније мора бити прописно представљен. Наглашено је да је неопходно да се у будућности избегне случај доктора теологије Дионисија Новаковића. Подвучено је да ће сваки владика који буде хиротонисан без представљања царици остати епископ посвећења, коме неће бити додељена епархија нити приходи. Ово је представљало кршење Привилегија, које су јасно гарантовале првојерархово право да слободно поставља епископе. Архиепископ је бранио своја и народна

права позивајући се на Привилегије и примере хиротонисања и постављања владика у прошлости. Нагласио је да до тада није изабаран нити један недостојни или за државу неприхватљиви владика, те да ће се са том праксом наставити у будућности. Поред тога, Коловрат је изнео и тврдњу да му је Ненадовић рекао да су га саборски посланици присилили да хиротонише Дионисија Новаковића.¹² Како је Двор био непопустљив, архиепископу је остало само да затражи писмену одлуку у овом погледу како би могла бити представљена и усвојена на Синоду (1827/1750; Нинковић 2017: 295–296).

Царица је била вољна да потврди Дионисија Новаковића, те је 15. фебруара наложила архиепископу да јој га представи, што је и учињено у 5. маја 1750. године. Архиепископ је овом приликом изнео историју случаја и нагласио да је укорио Будимце због њихових поступака. Након тога је истакао да је Дионисије Новаковић веома учен и мудар човек, који ће код своје пастве гајити оданост према Двору и бити достојан наследник упокојеног Василија Димитријевића. Стога је замолио царицу да Новаковића потврди за епископа будимско-столнобеоградског и мохачко-сигетског. Дионисије Новаковић је крајем јуна и почетком јула 1750. године учествовао на Синоду, на чијим је актима потписан као владика будимски. Исти Синод је расправљао о наредби двора у погледу хиротоније и представљања нових владика. Одлучено је да се царици пошаље једна молба с циљем да се настави са претходном праксом, односно да се посвећење изврши пре самог представљања царици. Као аргументи су наведени случајеви из прошлости. Уколико царица не уважи молбу Синода, закључено је да се не може ићи против њене воље (АВ; ИДКД: 1832/1750; Нинковић 2017: 296–298; Руварац 1904: 65–68, 82–85, 102–105).

Будући да је коначно уважена тражена процедура, гроф Коловрат је 27. јуна саставио извештај којим је саветовао царицу да потврди Дионисија Новаковића. Истакао је да је он образован и веома поштован међу православцима, као и да га препоручује и руски посланик у Бечу Ланшин-

¹² Ово није било тачно, будући да је Новаковић био и митрополитов избор.

ски. Са друге стране, нагласио је да би се одређене резерве могле изнети због његовог порекла из млетачке Далмације и веза са Русијом, али је оценио да су могуће опасности које би произишле из ових фактора елиминисане географским положајем Будимске епархија, која обухвата средишње делове Угарске, удаљене од државних граница. Царица је прихватила мишљење Илирске дворске депутације. Са друге стране, на овај извештај је записала да је понашање Будимаца било за осуду, те да им је забрањено учешће на следећем Сабору и долазак у Беч са тужбама, о чему су 12. августа обавештени архиепископ и Дворски ратни савет.¹³ Коловрат је 5. септембра обавестио царицу да је потврдна диплома израђена и спремна за потписивање, што је она учинила 14. октобра. У њој је истакнуто да је Дионисије Новаковић стекао титулу доктора теологије, да је водио примерен и ревносан верски живот, да је приликом администрирања показао многе особине доброг владике, да је задобио наклоност своје пастве, те да је доказао да је веран и привржен престолу. Стога је потврђен за епископа будимског. Важно је напоменути да у диплому нису уписани Сигет и Мохач, због чега је она касније исправљена. Синђелија му је од стране архиепископа послата 23. септембра. Дионисије Новаковић је уведен у епископски трон 16. фебруара 1751. године. Инсталацији је у име владара присуствовао генерал гроф Ото Ернст фон Лимбуг-Штирум, док је архиепископа представљао архимандрит Синесије Живановић, будући владика арадски (АВ; ИДКД: 71/1750, 1832/1750, 1837/1750, 2316/1750; Нинковић 2017: 298–301; Васин, Нинковић 2018: 41; Руварац 1899: 119–123).

АРХИВСКА ГРАЂА

АВ, ИДКД: Архив Војводине, Фонд 5 Илирска дворска комисија и депутација.

¹³ Забрана није спроведена, јер је царица уважила молбе Будимаца и допустила њихово учешће на Сабору 1769. године (в. Витковић 1874: 292–300).

ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИН, Нинковић 2018: Г. Васин, Н. Нинковић, *Историја Будимске епархије*, Сремска Митровица: Историјски архив Срем.
- ВАСИН, Нинковић 2022: Г. Васин, Н. Нинковић, *Историја Карловачке митрополије*, Нови Сад: Прометеј.
- ВИТКОВИЋ 1873: Г. Витковић, *Сјоменици из будимској и пешћанској архива II*, Београд: Државна штампарија.
- ВИТКОВИЋ 1874: Г. Витковић, *Сјоменици из будимској и пешћанској архива III*, Београд: Државна штампарија.
- ВУКАШИНОВИЋ 2022: В. Вукашиновић, *Српска барокна теологија: библијско и свештајинско бојословље у Карловачкој митрополији XVIII века*, Београд: Православни богословски факултет.
- ВУКОВИЋ 2024: К. Вуковић, *Преображенска црква у Сенџандреји: Уметност и ђобожност у XVIII веку*, докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет.
- ГРУЈИЋ 1996: Радослав Грујић, *Сјоменица о српском православном Владичансћву Пакрачком*, Београд: Музеј СПЦ.
- ЈАКШИЋ 1899: М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- ЈАКШИЋ 1902: М. Јакшић, „Два српска Сабора (1748 и 1749)”, у: *Бојословски гласник I*, Сремски Карловци, 26–39, 92–104, 172–184, 243–251, 314–320.
- МАРИНКОВИЋ 1968: Б. Маринковић, „Скица за три портрета”, у: *Годишњак Филозофској факултетеа у Новом Саду* 11/1, Нови Сад, 221–250.
- МИЛАШ 1899: Н. Милаш, *Сјиси о историји православне цркве у Далматинско-истријском владичансћву*, Задар: Типографија С. Артале.
- НИНКОВИЋ 2012: Н. Нинковић, „Црквено-народни сабор и Архијејски синод из 1749. године” у: *Истђраживања* 23, Нови Сад, 259–280.
- НИНКОВИЋ 2013: Н. Нинковић, „Исаија Антоновић, епископ арадски и митрополит карловачки”, у: *Истђраживања* 24, Нови Сад, 179–203.
- НИНКОВИЋ 2017: Н. Нинковић, *Митрополиј Павле Ненадовић*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- РИСТОВИЋ 2020: Н. Ристовић, „Теоријски заговорници класичног образовања у Српској Православној Цркви: Дионисије Но-

- ваковић и Никодим Милаш”, у: Владислав Пузовић, Владан Татловић (ур.), *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве*, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 413–424.
- РУВАРАЦ 1899: И. Руварац, „Прилози за историју архиепископа и епископа у Митрополији карловачкој” *Лешојис Мајице српске* 199, Нови Сад, 119–134.
- РУВАРАЦ 1904: И. Руварац, „Радња Архијерејског Синода 1750.”, *Српски Сион* 14, Сремски Карловци, 65–68, 82–85, 102–105.
- РУВАРАЦ 1905: И. Руварац, „Хрватско-северинско владичанство”, у: *Српски Сион* 15, Сремски Карловци, 123–124, 137–139, 145–148, 166–169, 200–204, 225–231, 279–281.
- РУВАРАЦ 1924: И. Руварац, „Дионисије Новаковић, први учени српски богословски књижевник, професор, а потом владика будимски”, у: *Гласник СПП* 13, Београд, 196–203, 216–218, 274–277.
- Фин 2015: М. Фин, *Центри српске културе XVIII века, Кијев-Будим-Венеција*, Нови Сад: Академска књига.

МАРКО КРИЌКА

THE EPISCOPACY OF DIONISIJE NOVAKOVIĆ: DISPUTES AND CONTROVERSIES

SUMMARY

Dionisije Novaković served as the Bishop of Buda from 1749 until his death in 1767. He was also a notable writer, theologian and educational reformer. The controversial and specific process of his election and ordination was seen at the Court as an opportunity to advance its policy of limiting the *Privileges*. On this occasion, both the Synod's right to appoint administrators of empty dioceses during the vacancy of the metropolitan throne and the metropolitan's right to appoint bishops freely were curtailed.

Keywords: Dionisije Novaković, Diocese of Buda, Metropolitanate of Karlovci, Serbs in Habsburg Monarchy, Serb Privileges.

Оригинални научни рад
Примљен: 14. 9. 2025.
Прихваћен: 27. 10. 2025.

Драгана Д. Лазић Стојковић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
ORCID: 0000-0001-5572-0038

КАПЕТАНИ ТВРЂАВА У ЗВОРНИЧКОМ САНЦАКУ ПРЕМА ИЗВОРИМА И ТРАДИЦИЈИ**

У раду је приказано истраживање о служби команданта локалне (јерлијске) војске у тврђавама Зворничког санцака – капетану тврђаве. У досадашњим истраживањима дефинисано је када је успостављена служба капетана тврђаве у различитим крајевима Босанског ејалета, између осталог и Зворничког санцака. Циљ рада је да се на основу расположивих историјских извора упореде подаци о увођењу службе капетана тврђаве са постојећим знањима заснованим на ранијим истраживањима и традицији, да се установе подударна и разлике у изнетим тезама и чињеницама. Поред тога анализом до сада неиспитаних извора могуће је допунити податке о личностима које се помињу у капетанској служби током XVIII века. Резултати истраживања треба да допринесу употпуњавању знања о структури и организацији врховне команде локалне војске у утврђењима Зворничког санцака.

Кључне речи: Босански ејалет, Зворнички санцак, XVIII век, капетани тврђава.

* dragana.lazic.stojkovic@ff.uns.ac.rs

** Чланак је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 112-01-101/2018-14/2 од 1.11.2018.

Организација војне команде у Османском царству успостављена је заједно са првим одредима стајаће војске, јаничарима и спахијама. Уведена је основна хијерархија између главног заповедника, њихових помоћника и заменика који би се могли окарактерисати као официри, и заповедника мањих одреда који су унутар војске били *primus inter pares*. Врховни заповедници су били у рангу аге (*ağa*) и бега (*beğ, bey*) са различитим титулама, док су њихови помоћници именовани у различите службе задужене за надзор над војском (Сумер 1988: 451–452). Слична организација успостављена је и међу војском у утврђењима (тврђавама и паланкама) (Ујар, Ериксон 2009: 53–57; Имбер 2002: 257–258). Међутим, различитост предосманске војне организације у провинцијама утицала је на усвајање специфичних термина који су се употребљавали за војне службе и команду. У условима угрожености од стране непријатељске војске у којима би се нашла нека територија, долазило је до мењања надлежности администрације, структуре војске и војних заповедника. Такве промене уочене су у утврђењима Босанског ејалета од XVI до XVIII века, када је прво регрутована војска у јединице азапа (*azab*) и фариса (*faris*), а касније од њих формирана локална (јерлијска) војска (*yerli kulu*) и успостављена служба капетана тврђаве (*kale-i kapudan*) (Пал 2000: 230; Павловић 2023: 149–153; Лазић Стојковић 2025: 177–184).

Досадашња истраживања су указала на локални карактер и саме службе капетана тврђаве као и на порекло личности које су биле у служби. Резултати су засновани на традицији коју баштине угледне босанске породице из XIX века, чији су преци били капетани тврђава и подацима из извора који углавном говоре о самој природи службе. С обзиром да су истраживања настала на оновремено расположивим изворима, било је неопходно поново отворити питање успоставе службе и личности које су се током једног века именовале на место капетана. Као просторни оквир истраживања издвојен је Зворнички санцак. Студиозно је спроведена анализа до сада неиспитаних извора и добијени резултати су упоређени са постојећим знањима о успостави службе капетана тврђаве, о именовану личности у службу и њиховим дужностима

у рату и миру. Прво је испитано порекло службе капетана тврђаве за које је установљено да представља посебну карактеристику западне границе царства и утврђења на Црном мору, потом је приказано када долази до успостављања службе у тврђавама Зворничког санџака и на крају су допуњена знања о капетанима у XVIII веку.

Истраживање се заснива на изворима османске провинцијске администрације. Испитана су документа настала радом централне администрације, углавном канцеларија за финансије, што је допринело да се дефинише статус капетанске службе посматрајући из перспективе престонице. Међутим, скроман опус докумената насталих у провинцији није могао да допринесе допуни ранијих познаница о капетанима као угледним члановима своје заједнице те су закључци о овој теми само делимично допуњени.

КАПЕТАН ТВРЂАВЕ (KALE-İ KARUDAN) – УСПОСТАВА СЛУЖБЕ

У тврђавама на територији Босне, од првих освајања у XV веку, била је регрутована војска чувара тврђава називана мустахфизима (*müstahfiz*), чији су заповедници били у рангу аге (Хусић 2000: 201). У редовима мустахфиза били су регрутовани војници који су пре тога служили као јаничари, спахије или су регрутовани директно из редова локалног становништва које је било без службе и изван рајинског статуса. Првобитно су у служби били и муслимани и хришћани, али се процесом исламизације стекла значајна регрутна база муслимана.¹ Заповедник (ага) мустахфиза носио је титулу диздара и већином ословљаван само по тој титули (Оузолу 1994: 480–481). Имао је обавезе према војсци која је чувала бедеме као и улогу у организацији оправке утврђења. У оним тврђавама где је био изграђен затвор, диздар је имао у својој надлежности и његове чуваре. Мустахфиз и диздар били су задужени само за утврђење у којем су били смештени, нису

¹ Важно је напоменути да се у Славонији, хришћани регрутују у редове мустахфиза све до краја XVII века (Фотић 2017: 25–27).

га напуштали, без обзира да ли је ратно или мирнодопско стање (Гаџо-Касумовић 2018: 83–84). За своју службу су финансирани посредством тимара, познатих под називом гедик тимари (*gedik timar*). Висина прихода са додељених тимара је била различита, као и подела прихода. Могао је да буде додељен један тимар за финансирање диздара и све војске или један тимар само за диздара, а забележени су примери када је тимар додељен само једној скупини мустахфиза (Лазивић Стојковић 2025: 335–345).

До средине XVI века завршено је формирање административних јединица (санџака) и јасно је дефинисан спољни гранични простор са суседним државама. У пограничним крајевима, раније су војно деловале акинџије (*akıncı*), али њихови методи упада на непријатељску територију нису били подобни за нове потребе пацификовања провинције (Озђан 1989: 249–250). Због тога су се у утврђења која су се налазила на границама, поред мустахфиза, регрутовале јединице пешадије које су чиниле јединице азапа, као и коњице регрутоване у редове бешлија (*beşli, beşliü*) и фариса (Шевкет 1983: 6–9). Прва и основна разлика међу јединицама мустахфиза, пешадије и коњице јесте то што су ови други имали право да напуштају утврђење и тако били корисни и у тврђави, а по потреби и изван ње. Прве јединице азапа формиране су тако што би била издвојена група војника из редова мустахфиза и уписана у јединице азапа. На тај начин би се променила мобилност војске. Раније су и ове јединице финансиране посредством тимара, али већ од XVII века усталио се систем финансирања посредством централне и локалне државне благајне (Ковачевић 1965: 62; Лазивић Стојковић 2024: 125). У почетку су ове јединице биле организоване само у утврђењима на граници да би, увидевши вишеструку корист њиховог деловања, биле регрутоване у утврђења која су била у близини речних прелаза и опасних пролаза (*derbend*). У Босанском ејалету регрутовани су из редова локалног муслиманског становништва. Организација команде пешадије и коњице била је слична организацији мустахфиза. На челу је био ага који је у командном смислу био у независном положају у односу на диздара. Ага је имао своје помоћнике, ћехају и чауша (Крешевљаковић 1991: 36–39).

Временом се увећавао број утврђења у којима је била регрутована војска пешадије и коњице, док је у оним на граници повећан број војске у већ оформљеним јединицама азапа, фариса или бешлија² (Ханџић 1988: 50–53). На то су утицали исходи ратова који су допринели већој потреби за јачањем утврђења. Како су јединице азапа и фариса добијале на значају, тако је њихова команда, пре свега аге, била све утицајнија. Тако је дошло до централизације команде над јединицама азапа и фариса у тврђавама и паланкама на граници и стратешки важним местима. Ага фариса или азапа одређене тврђаве постајао је командант тврђаве, односно капетан (Хеђи 2018: 105). Служба капетана тврђаве подразумевала је прво команду над својим одредом-џематом (*џема'ат*), потом над свим џематима азапа, фариса и мустахфиза. Капетан је над мустахфизима имао само финансијску надлежност у случајевима када су финансирани из централне и локалне државне благајне док су били и даље под директном командом диздара. С друге стране, брига о бедемима је била дужност и капетана и диздара, као и целокупне војске у утврђењу. У процесу оправке утврђења диздар је бринуо о организацији послова, а капетан о набавци средстава. Током рата, капетан је са свим азапима и фарисима напуштао утврђење и одлазио на фронт, док су мустахфизи остајали у утврђењу заједно са диздаром. На овај начин су утврђења у Босанском ејалету била спремна за одбрану и граничног подручја и самих војних грађевина (Пелидија 1989: 91–101; Лазих Стојковић 2025: 229–230, 236).

Како је у ратовима постепено сужавана територија Ејалета, све више је било неопходно да се припреми граница за потенцијалне нападе непријатељске војске. Због тога је настављен процес реорганизације војске у утврђењима. Није познато да ли је реорганизација наређена из центра или је организована самостално на нивоу Ејалета, али је дошло до формирања мреже утврђења под командом једног капетана. Оваква организација није била уведена у свим деловима Ејалета али јесте у њеном већем делу, са посебним освртом

² Јединице бешлија су у XVII веку престале да буду део војске у босанским тврђавама.

на гранични простор. Дужност капетана коју је имао над локалном војском у дотадашњој матичној тврђави само је проширена над локалном војском оближњих тврђава и паланки. Током рата био је командант свих јединица и имао је обавезу да организује одбрану утврђења у његовој надлежности, а током мира био је обавезан да брине о финансирању војске и набавци средстава за оправку бедема (Павловић, Лазић Стојковић 2022: 43; Крешевљаковић 1991: 51–53; Пелидија 1989: 101–102).

Досадашња истраживања и новоиспитани извори су усаглашени код питања редоследа промена у организацији војске и команде у утврђењима али се не подударају у хронологији. Према ранијим истраживањима и традицији, први капетани тврђава се помињу већ средином XVI века, док извори сведоче о таквој организацији тек почетком XVIII века. Истакнуто је да су у XVI веку капетани тврђава именовани само у граничним утврђењима, док се у XVIII веку оваква организација проширила у унутрашњости територије. Прва утврђења у којима је успостављена служба капетана тврђаве су Габела и Клис (Клишки санџак), Градишка на Сави (Босански санџак), Костајница, Крупа и Бихаћ на реци Уни (Бихаћки касније Босански санџак) (Крешевљаковић 1991: 81–86; Лопашећ 1890: 83). У изворима се први капетани тврђава помињу у Бихаћу и Сјеници, али и у другим утврђењима од 1702. године (BOA.D.VKL.d. 32993; 32312). Није познато зашто је дошло до размимоилажења по питању хронологије али може се претпоставити да је то проузроковало питање порекла командне организације или разлика у врстама извора.³ Када су у питању обавезе и дужности капетана тврђава, нису уочене разлике између резултата ранијих истраживања и нових анализираних извора.

³ Ова питања захтевају додатна истраживања на изворима која се односе на простор Босанског, Херцеговачког и Клишког санџака.

УСПОСТАВА СЛУЖБЕ КАПЕТАНА ТВРЂАВА
у Зворничком санцаку

Као што је дефинисано раније, извори и претходна истраживања се разликују код питања хронологије увођења службе капетана тврђава у Босанском ејалету, али када је у питању територија Зворничког санцака, није уочена значајна разлика. У периоду од 1710. до 1736. године трајао је процес успостављања службе капетана тврђаве и формирања мрежа утврђења. Територија Зворничког санцака пре 1683. године није припадала граничном простору, због чега је реорганизација војске уследила касније него у осталим крајевима Ејалета. Према ранијим истраживањима и традицији, први капетани у тврђавама помињу се већ 1702/1703. године (Крешевљаковић 1991: 181). Међутим, према испитаним изворима то није био најранији помен капетана као заповедника џемата у тврђави. У Зворнику се већ 1693. године помиње капетан Ахмед-ага као заповедник јединице азапа (ВОА. DVKL.d. 32244: 2). Највећа разлика забележена је у случају тврђаве Градачац. Према досадашњим истраживањима први капетан који је командовао само џематом азапа у тврђави Градачац, Бајрам-ага помиње се 1702. године и сматра се првим капетаном у Зворничком санцаку (Крешевљаковић 1991: 181). Међутим, у изворима се исте године помиње заповедник фариса који је поред свог џемата био командант целокупне локалне (јерлијске) војске, односно капетан тврђаве Осман-ага, док се Бајрам помиње само као ага првог џемат азапа (ВОА.D.VKL.d. 32295. стр. 7.).⁴ Исте године Осман се помиње као капетан и у Грачаници (ВОА.АЕ.SMST. П.31.14473.01.01; Шаковић 2013: 34–40). У периоду од 1711. до 1730. године, капетанска служба била је успостављена и у паланци Брчко. О томе сведоче испитани извори и савремена истраживања, док традиција и ранија истраживања нису забележила самосталне капетане у овој паланци (Гезер 2018: 226–227).

⁴ Аутор је податке о Бајрам-аги преузео из хронике Мухамеда Енверија Кадића, *Хисторија Босне*.

Према традицији у Зворничком санцаку су формиране мреже тврђава под истом командом око 1730. године (Крешевљаковић 1991: 181). Извори сведоче да је то било у периоду од 1717. до 1730. године. Није потпуно позната тачна година али се до 1736. године капетани као команданти тврђаве помињу само у Зворнику, Тузли и Градачцу. Досадашња истраживања и традиција потврђују ову констатацију.⁵ Већим делом подударане је остварено и по питању надлежности капетана. Капетан у Зворнику је поред свог првог џемата азапа имао надлежност над локалном војском у Зворнику, тврђавама Кушлат, Теочак и Сребреници. Капетан у Тузли је био ага првог џемата фариса, све локалне војске и командант војске у Брчком. У Градачцу је капетан командовао првим џематом фариса, локалном војском и војском у тврђавама Грачаница, Сребреник и Сокол (Лазих Стојковић 2025: 224). Традиција једино није забележила да је тврђава Грачаница била у надлежности капетана Градачца и није било потпуно сигурно да ли су тврђаве Сребреница и Теочак припадале мрежи утврђења под командом зворничког капетана (Крешевљаковић 1991: 185). У неколико случајева у изворима и новијим истраживањима помиње се посебан капетан у Грачаници. Међутим, установљено је да се капетан Градачца у неким случајевима титулисао као капетан Грачанице што је доводило до забуне да је можда постојао још један капетан поред градачачког (ВОА.С.АС.1103.48749.01; ВОА.АЕ.СМСТ.ІІІ.5.304.01.01). Такође ни традиција не бележи посебног капетана у Грачаници. Специфичан статус је имала паланка Брвеник и о томе сведоче и извори и ранија истраживања јер је била у надлежности капетана у Новом Пазару, изван Зворничког санцака. С друге стране, у традицији се не помиње надлежност новопазарског капетана над војском у Брвенику (Лазих Стојковић 2025: 2011). У тврђавама и паланкама са десне обале Дрине није успостављена организација капетана тврђаве, па према томе није ни разматрана њихова командна структура (Павловић 2017: 286;

⁵ Аутор се позива на мостарски махзар као најстарији документ у којем се помиње надлежност капетана у Зворнику и Тузли.

Лазић Стојковић 2022; 2024). Оваква организација је остала непромењена све до краја XVIII века.

КАПЕТАНИ ТВРЂАВА У ЗВОРНИКУ, ТУЗЛИ И ГРАДАЧЦУ

Према ранијим истраживањима служба капетана тврђаве је дефинисана као наследна, што је узроковало формирање капетанских породица. Најпознатија капетанска породица били су Фидахићи (Фидајић) у Зворнику и Градашчевићи у Градачцу (Крешевљаковић 1991: 184–185). На основу извора није било могуће потврдити ову тезу. У односу на постојећу спознају о броју познатих капетана који су били заповедници у тврђавама, новоиспитани извори дају више података и указују на нова имена и у неким случајевима на сродност са претходницима. Детаљније биографије капетана нису познате и нова спознаја је ограничена на њихова имена, време службовања и понешто о самом периоду службе. За поједине капетане се могла установити дужина трајања службе док се у већини случајева само бележе године када их извори помињу на функцији.

У Зворнику први капетан тврђаве, према традицији, био је из беговске породице Фидахић. То је био Мехмед капетан.⁶ Први пут се помиње 1730. године док се 1737. помиње као бивши капетан. Истакао се у османско-хабзбуршком рату (1737–1739) посебно као главни командант фронта (*serdar*) у бици код Бањалуке 3. август 1737. године. Због заслуга у рату добио је у арпалук (*arपालк*) (приход до нове службе; припадност новчана или територијална) Смедеревски санџак и титулу мирмирана (паша са два туга). Познато је да је умро 1747. године као зворнички санџакбег (Крешевљаковић 1991: 186; Новили 2016: 51). Извори указују на нешто другачију хронологију. Први познати документ у којем се помиње Мехмед капетан датира из 1724/5. године (АЕ. SAMD.I.110.10888.01.01). У народној песми „*Петшар ђенерал*

⁶ Е. Пелидија као првог капетана тврђаве наводи Ахмед-агу, али раније је објашњено да се он у изворима помиње само као командант цемата азапа (Пелидија 1989: 134).

осваја Зворник” помиње се као чувар у тврђави Зворник и 1717. године (Херман 1976: 193). Засигурно је да се после рата и заслуга којим је добио нову службу више није враћао на место капетана. Године 1742. нови капетан био је Хасан (ВОА.А.DVNS.АНК.ВН.d.1/14). Он се помиње у изворима, док је у ранијим истраживањима изостао. Хасан је под непознатим околностима напустио службу већ 1743. године, а на његово место је дошао капетан Ибрахим-ага (ВОА.А.DVNS.АНК.ВН.d.1/11). Био је и ага азапа и капетан тврђаве све до 1754. године. У периоду од 1742. до 1761. године заједно са братом Алијом био је закупац маликане шабачке мукате⁷. Том приликом се нашао у сукобу са београдским мухафизом-везиром око сакупљања прихода у Шабачкој нахији (Лазих Стојковић 2024: 38–41). Према традицији наследио га је његов син Абдулах. Он се помиње и 1765. године у време великих радова на оправци тврђаве Зворник (Крешевљаковић 1991: 187). На месту капетана налазио се 1777. године. Међутим, извори указују да је 1775. године капетан био Хасан-ага (ВОА.С.АС.01050.46141.01). Није познато да ли се Абдулах вратио на место капетана након 1775. године и заменио Хасана. Последњи капетан у XVIII веку био је Мехмед-ага (Крешевљаковић 1991: 187). Он се помиње у ранијим истраживањима у служби између 1777. и 1806. године, док се у изворима не сусрећу подаци о капетану у овом периоду.

У Градациу је традиција забележила као првог капетана Ахмед-агу у периоду пре 1730. године (Крешевљаковић 1991: 182). Међутим, у изворима се 1717. године помиње капетан Мехмед-ага који је био и ага првог џемата фариса (ВОА.АЕ.САМД.III.164.16075.01.01). Е. Пелидија је као првог капетана забележио 1710. годину Осман-пашу (Пелидија 1989: 132). У изворима се Осман помиње као капетан у Градациу још 1703. године, али није познато да је био капетан тврђаве него командант џемата фариса (ВОА.Д.ВКЛ.d. 32295. стр. 7.). У народној песми „*Пешар ћенерал осваја Зворник*” међу

⁷ Држао је у доживотном закупу (*malikana*) дажбине прикупљане са простора нахије Шабац које су одређене као једна закупска јединица (*mukata'a*).

браниоцима Градачца 1717. године помиње се Осман-паша Ђосе (Херман 1976: 193). Према традицији већ 1730. године дошао је у службу други капетан, Мухамед (Крешевљаковић 1991: 182). У изворима се у овом периоду не сусреће Мухамед него капетан Абдулах. Он се помиње први пут 1717. године, што указује да је током године заменио у служби Мехмед-агу, али се помиње још и 1735. и 1747. године (ВОА.АЕ.СМНД.І.119.086331.01.01; 221.17522.01.01). Године 1735. као капетан у Градачцу био је Мехмед-ага (други), заповедник новог џемата фариса. Према случајевима када се у неколико година помиње више имена у служби капетана, може се закључити да је долазило до ротирања службе и враћања исте личности неколико пута на дужност. Извори сведоче о још једној личности на позицији капетана 1738. године, извесном Осману (ВОА.АЕ.СМНД.І.254.2078.01.01). Потом је поново поменут капетан Мехмед и то 1747. 1767. и 1771. године (ВОА.Д.ВКЛ.д. 32541. стр. 187–188). На основу података из извора није једноставно открити да ли је у питању иста личност или је више капетана носило исто име. Требало би имати на уму и овакву могућност. Ранија истраживања помињу да је Мехмед био капетан имеђу 1749. и 1781. године, а да га је пре 1795. године наследио син Осман. Према томе могло би се рећи да су 1735. и 1747. на месту капетана била двојица са истим именом, а не да је служба трајала дуже него што је раније било познато. Капетан Мехмед је као маликану држао висорску мукату која је обухватала царину и друге дажбине на скелама река Дрине, Босне и Саве у нахији Висори. За време Мехмеда 1765. године обновљене су тврђаве Градачац, Соко и Сребреник, а за време његовог сина је проширена тврђава Градачац. О томе сведочи и уклесан натпис над капијом која се налази до џамије Хусејније изграђене у XIX веку (Крешевљаковић 1991: 182).

У мостарском махзару, на којем се заснива датирање службе првог капетана у Тузли, помиње се Селејман-ага 1730. године (Крешевљаковић 1991: 190). Из овог периода нема нових извора који би потврдили или оповргли службу овог капетана или пружили детаљније податке о њему. Извори помињу првог капетана 1736. године и то је био

Дервиш Хасан-ага, заповедник првог џемата фариса (ВОА. АЕ. SMHD. I. 62. 3966. 01). Традиција о њему бележи нешто више података. Наводи се да је био син Топал Осман-паше, босанског валије који је био у служби између 1719. и 1730. године. Дервиш Хасан је предводио војску у бици код Озије (Очакова) 1736. године, где је заробљен. У руском заробљеништву је остао осам година. По изласку из заробљеништва вратио се на место капетана (Крешевљаковић 1991: 191). О томе сведоче и извори, с обзиром да се поново помиње као капетан 1747. године. Док је био у заробљеништву, службу капетана вршио је Осман. За време другог мандата капетана Хасана изграђено је тузланско камено утврђење. Капетан Дервиш Хасан је током другог мандата изазвао побуну у селима која су била део његове маликане у околини Тузле. Због тога је требало да буде смењен са места капетана. Међутим, нема података који указују да се то десило. Умро је 1766. године (Крешевљаковић 1991: 192). Према изворима, 1754. помиње се Јусуф капетан (ВОА. С. АС. 26. 1142. 01. 01). Овај податак указује на то да Дервиш Хасан није био до смрти у служби. Није познато да ли је Јусуф био Хасанов сродник, или је неко изван породице био именован у службу. Од 1767. године капетан је био Дервиш Ахмед, син Дервиша Хасана (ВОА. АЕ. SMST. III. 86. 6421. 01; ВОА. С. АС. 1188. 53054. 03). О томе сведоче и извори и ранија истраживања. Дервиш Ахмед се помиње као повереник оцаклука за који је била именована муката тузланске солане⁸ из којег је исплаћивана плата локалној војсци у тврђави Тузла. Као капетан помиње се и 1775. године, а према традицији умро је 1787/8. године. У службу су ступила његова два сина, прво Сулејман а потом Мурат који је умро 1805. године (Крешевљаковић 1991: 192–194).

⁸ Оцаклук (*ocaklık*) у овом контексту представља део прихода једно-годишњег закупа тузланске солане који је одређен као износ који ће бити исплаћиван појединим одредима или целој локалној (јерлијској) војсци у тврђави Тузла.

Капетани тврђава у Босанском ејалету су део специфичне војне структуре на западној граници царства, чија је организација прво започела у Будимском ејалету и на западу Босанског ејалета током XVI века. Када је Босански ејалет постао најистуренија тачка Османског царства према Хабзбуршкој монархији, дошло је до усложњавања војне организације с циљем ефикасније одбране територије у будућим ратовима. Јединствена команда која је у надлежности имала више утврђења, ширила се постепено по целом Ејалету. Тако је између 1710. и 1736. године уведена и над тврђавама и паланкама једног дела територије Зворничког санцака. Успоредбом досадашњих истраживања, заснованим на документима, хроникама и традицији капетанских породица и података добијених анализом до сада неиспитаних извора, откривена су супротстављања међу подацима и допуњена досадашња знања о капетанима у Зворнику, Градачцу и Тузли. Уочена је разлика у хронологији по питању помена првих капетана као команданата јединица азапа или фариса. У досадашњим истраживањима су уочени на граници већ у XVI веку, а у новим испитаним изворима тек крајем XVII века. Решавање овог питања захтева додатна истраживања. За сада је могуће претпоставити да се контрадикција јавила због разлике у врсти извора или због тога што је служба увођена од стране локалне администрације, а у документа централне администрације уведена значајно касније.

Проблем хронолошке противречности у случају увођења службе капетана тврђаве у Зворничком санцаку је значајно мања. Узрок одступања лежи у ослањању на податке из хроника. Тако да су нова истраживања допунила постојећа знања. Према последњим резултатима, најранији помен капетана као команданта азапа или фариса у Зворничком санцаку, забележен је у Зворнику 1693. године, док је према ранијим истраживањима то било 1702. године у Градачцу. Ипак, усаглашеност постоји око увођења службе капетана тврђаве и успостављања мреже надлежности над утврђењима једног капетана. У периоду од 1717. до 1736. годи-

не капетани тврђава су остали у Зворнику, Тузли и Градачцу. Када је у питању ширина надлежности постоје одступања у подацима. Досадашња истраживања и традиција бележе надлежност зворничког капетана само над Зворником и Кушлатом, док су нова истраживања допунила податке открићем да су у надлежности биле и тврђаве Теочак и Сребреница. Исти случај био је и са градачачким капетаном. Према ранијим истраживањима у његовој надлежности су поред Градачца биле тврђаве Сребреник и Сокол, док су нови извори потврдили надлежност и над тврђавом Грачаницом.

У односу на ранија истраживања било је могуће допунити спискове капетана који су током XVIII века били у служби у Зворнику, Градачцу и Тузли. У случајевима појединих капетана било је могуће одредити дужину службе и да ли су у истој служби били више пута. На основу резултата истраживања и успоредбе са већ познатим подацима, примећено је да се у свакој тврђави издваја један или два капетана који су имали значајан углед у својој заједници, који су дуже остајали у служби и који су обезбедили да се на месту капетана именују и њихови синови. Исто тако установљено је да су капетани оваквог профила карактеристични за другу половину XVIII века, тачније након 1740. године. У тврђави Зворник се истичу двојица капетана. Први је капетан Мехмед (1730–1737), који је у традицији и изворима остао упамћен по заслугама у бици код Бањалуке, што га је препоручило за службу зворничког санџакбега. Друга истакнута личност на месту капетана био је Ибрахим (1743–1754) који је током периода службе постао веома моћна личност у својој заједници, не само у Зворнику него и на територији десне обале Дрине. Капетан је поред војне службе био и закупач шабачке мукате и повереник оцаклука за своју војску што је утицало да буде моћнији од других личности на месту капетана. Обезбедио је да његов син Абдулах буде именован у капетанску службу. У Градачцу је примећено да су се капетани често смењивали, а поједини су се враћали у службу и до неколико пута. Према дужини трајања службе истиче се капетан Мехмед (1749–1781). У овом периоду обновљене су тврђаве Градачац, Сокол и Сребреник. Крајем века се при-

међује да су у Градачцу капетанску службу обављале моћне личности. У Тузли се први капетан истакао у рату, на руском фронту где је пао у заробљеништво. То је био капетан Дервиш Хасан-ага (1736, 1747–1766). О њему постоји доста података и у ранијим истраживањима али исто тако се помиње и у новим изворима. Дервиш Хасан је након заробљеништва поново дошао на положај капетана. Као и капетан Ибрахим из Зворника, стекао је моћ због улоге повереника оцаклеука војске и закупца мукате тузланске солане. Захваљујући томе је обезбедио да и његов син Дервиш Ахмед постане капетан.

Са сигурношћу се може тврдити да су поједини капетани након 1740. године обезбедили моћ и били утицајнији у својој заједници и чак обезбедили службу за своје синове. Ипак, не треба занемарити чињеницу да су капетани из прве половине века кратко остајали у служби и да се ни у традицији, а ни у изворима не истичу као утицајне личности свога краја. Према ранијим истраживањима дефинисано је да су у тврђави Зворник сви капетани били из породице Фидахић. Међутим, то није било могуће доказати. Сам концепт постојања презимена извори не подржавају, нити се помиње капетан по имену који би могао да се сматра зачетником капетанске породице.

ЛИТЕРАТУРА

Необјављени и објављени извори:

Архив председништва владе – Истанбул (BOA – Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı).

Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi) *Bab-ı Asafi. Divan-ı Hümayun Sicilleri. Bosna Ahkâm Defterleri* (BOA.A.DVNS.AHK. BN.d.)

Defter No. 1 Hüküm No. 11; 1/14

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri. Cevdet Askeriye (BOA.C.AS)

Dosya No. 26 Gömlek No. 1142.01.01; 1103.48749.01; 1188.53054.03.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri. Ali Emiri Sultan Mustafa II (BOA.AE.SMST II)

Dosya No. 31 Gömlek No.14473.01.01; 94.10177.02.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri. Ali Emiri Sultan Mustafa III (BOA.AE.SMST III)

Dosya No. 5 Gömlek No. 304.01.01; 86.6421.01.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri. Ali Emiri Sultan Ahmed I (BOA.AE.SAMD I)

Dosya No. 110 Gömlek No. 10888.01.01.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri. Ali Emiri Sultan Ahmed III (BOA.AE.SAMD III)

Dosya No. 164 Gömlek No. 16075.01.01.

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri. Ali Emiri Sultan Mehmed I (BOA.AE.SMHD I)

Dosya No. 62 Gömlek No. 3966.02; 119.086331.01.01; 221.17522.01.01; 254.2078.01.01.

Bab-ı Defterleri. Büyükkale Kalemî Defterleri (BOA.D.BKL.d.)

Defter No. 32244; 32295; 32541.

Ковачевић 1965: *Muhimme defteri, Dokumenta o našim krajevima*, Е. Ковачевић (прир.) Сарајево: Оријентални институт.

ЛИТЕРАТУРА

Гезер 2020: Ö. Gezer, *Kale ve Nefer. Habusburg serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699–1715)*, İstanbul: Kitapyaınevi.

Гаџо-Касумовић 2018: А. Гаџо-Касумовић, „Bosanski tvrđavski čuvari – mustahfizi”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 47/39, 81–102.

Имбер 2002: С. Imber, *The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power*, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.

Крешевљаковић 1991: Н. Кршевлјаковић, *Izabrana djela 1. Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, А. Сућеска, Е. Пелидија (прир.), Сарајево: Veselin Masleša.

Лопшић 1890: R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, Zagreb: Matica Hrvatska.

Лазих Стојковић 2022: Д. Лазих Стојковић, „Гарнизон тврђаве Шабач (1699–1788)”, у: *Језици и културе у времену и простору*, С. Гудурић, Ј. Дражић, М. Стефановић (ур.), X/3, 33–43.

Лазих Стојковић 2024: Д. Лазих Стојковић, „Дефтери канцеларије великих тврђава: попис дневница јерлијске (локалне) војске у тврђави Шабач (1793–1794)”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLIX/2, 119–143.

Лазих Стојковић 2024: Д. Лазих Стојковић, „Шабачка муката као оцаклук локалне војске (yerli kulu) (1742–1761)”, *Зборник Матице српске за историју*, 110/2, 31–46.

- Лазих Стојковић 2025: Д. Лазих Стојковић, *Војно-управна организација Зворничког санџака од 1699. до 1788. године*, не-објављена докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду.
- Новили 2016: Ö. E. Novili, *Tarih-i Bosna, Osmanlı-Habsburg Savaşları 1736–1739*, hazır. Fatma Sel Turhan, İstanbul: Küre.
- Оузолу 1994: Y. Oğuzoğlu, „Dizdar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9. С, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 480–481.
- Озђан 1989: A. Özcan, „Akıncı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2. С, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 249–250.
- Пал 2000: F. Pál, “Making a Living on the Frontier: Volunteers in the 16th Century Ottoman Army”, in: *Ottoman, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Pál, F. Géza, D. (eds.), Leiden: Brill, 229–263.
- Павловић 2017: М. Павловић, *Смедеревски санџак 1739–1788, Војно-административно уређење*, Нови Сад: Матица српска.
- Павловић, Лазих Стојковић 2022: М. Pavlović, D. Lazić Stojković, “Asakir-i serhad – Guardians of the Empire in an Age of Uncertainty: The Ottoman Frontier on the Sava and the Middle Danube in the 18th Century”, *Istraživanja/Journal of Historical Research*, 33, 40–55.
- Павловић 2023: М. Павловић, *На граници ислама, Свети османске европске провинције у 18. веку*, Нови Сад: Филозофски факултете, Универзитет у Новом Саду.
- Пелидија 1989: E. Pelidija, *Bosanski Ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699–1718*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Сумер 1988: F. Sümer, „Ağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. С, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 451–452.
- Ујар, Ериксон 2009: M. Uyar, E. Erickson, *J. A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Westport: ABC – CLIO.
- Фотић 2017: А. Фотић, „Мустахфизи Илока 1686. године – питање хришћанских имена”, *Зборник Матице српске за историју*, 96/2, 25–33.
- Хеђи 2018: K. Hegyi, *The Ottoman Military Organization in Hungary: Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin: Klaus Schwarz-Verlag.
- Хусић 2000: А. Husić, „Tvrdave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 49, 189–229.

- Ханџић 1988: А. Ханџић, „О организацији војне крајине Босанског ејалета у XVII стољећу”, *Прилози*, XXIII/II, 45–60.
- Херман 1976: К. Hörmann, *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, prir. Denana Buturović, Sarajevo: Svjetlost.
- Шаковић 2013: Е. Šaković, „Nekoliko podataka o tvrđavi Gračanici iz XVIII stoljeća”, *Gračanički glasnik*, 35, 34–47.
- Шевкет 1983: М. Şevket, *Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti*, Ankara: Ankara Basımevi.

DRAGANA LAZIĆ STOJKOVIĆ

FORTRESS CAPTAINS OF THE SANCAK OF ZVORNIK
ACCORDING TO SOURCES AND TRADITION

SUMMARY

This paper presents research on the introduction of the position of fortress captain (*kale-i kapudan*) within the fortifications of the Sancak of Zvornik, as well as on the individuals who held this position during the 18th century. New data from previously unexplored sources are compared with existing knowledge based on chronicles, selective archival documents, and oral tradition. This comparison reveals both similarities and differences regarding the chronology of the establishment of the captaincy, the scope of authority in Zvornik, Tuzla, and Gradačac, and the individuals mentioned as captains. According to the newly discovered sources, certain captains emerged as influential figures within their communities, with some even managing to secure the captaincy for their sons. However, the sources do not confirm the existence of hereditary captaincy families during the 18th century, thereby challenging one of the central theses of earlier research and traditional accounts. The discrepancies in the chronology are not significant and reflect the current stage of research. Should new, earlier documents come to light, a revision of the assumed dates for the establishment of the captaincy in the Sancak of Zvornik may be necessary. What has been definitively established is that captains exercised authority not only over their home strongholds but also over fortresses and *palankas* beyond them, as evidenced by numerous documents.

Keywords: The Eyalet of Bosnia, The Sancak of Zvornik, 18th Century, fortress captain.

УДК 811.163.41'367.622"17"
811.163.41'373.611"17"
821.163.41.09-82 Обрадовић Д.

Оригинални научни рад
Примљен: 4. 9. 2025.
Прихваћен: 9. 10. 2025.

Бранислав Б. Веселиновић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
ORCID: 0009-0003-3815-2878

О ДИСТРИБУЦИЈИ СУФИКСА МЕЂУ АПСТРАКТНИМ ИМЕНИЦАМА У ДОСИТЕЈЕВОМ ЈЕЗИКУ

Предмет истраживања представља суфиксална синонимија у творби апстрактних именица у Доситејевом језику, и то на примеру филозофско-дидактичког дела *Совјетши здравато разума* (1784), како би се установио однос вернакуларних и књишких суфикса и одредили прототипични суфикси. Такође, резултати анализе пореде се с резултатима у досадашњим језичким истраживањима славеносрпске епохе и у српском стандардном језику како би се открио правац даљег развоја творбе апстрактних именица у српском књижевном језику. Резултати анализе показали су да се у Доситејевом језику издваја синонимични низ три изразито фреквентна суфикса *-остѝ* : *-ије* : *-стѝво*. Њихова је творбена синонимија заснована на општем моделу По + суфикс, али се уочава тенденција да се суфикси међусобно разграниче у дистрибуцији. Уз то, поједине структурне и семантичке особине апстрактних именица у савременом српском језику антиципирају се код Доситеја.

Кључне речи: српски језик, доситејевски језик, славеносрпска епоха, апстрактне именице, славенизми, творбени хибриди, творбена синонимија, суфиксална синонимија, творбени дублети, прототипичан суфикс.

*baneveselinovic5@gmail.com

1. Увод

Међу проучаваоцима историје српског књижевног језика предстандардне епохе све се више истиче чињеница да је појава Доситеја Обрадовића прекретница, прави тренутак од када народни језик постаје језик штампане књижевности и конкурише за позицију престижног, вишег стила (Унбегаун 1995: 71; Ивић 1998: 141; Суботић 2004: 183; Толстој 2004: 124–128). Међутим, Доситејева књижевнојезичка реализација, која је пратила његове погледе на књижевни језик Срба, није представљала оштар раскид с дотадашњом књижевнојезичком праксом и традицијом, већ напротив – помак у једном дуготрајнијем процесу посрбљавања. Доситеј се према рускословенском језику, тадашњем престижном књижевнојезичком идиому српске културе, односио као према извору богаћења народног језика (Толстој 2004: 127). Наиме, у образовању реченице и лексичком фонду народни језик, претежно оствариван као говорни језик, нужно се разликује од писаног књижевног језика на основу комуникативних потреба. Како је већина оновременог српског становништва на целокупном свом етничком простору живела у селима, српском народном језику била је својствена лексика која је одражавала начин живота и друштвено-економске односе у датој говорној заједници. Отуд је било неопходно да Доситеј семантичка поља интелектуалног лексикона, тзв. горњег лексичког слоја, попуни првенствено позајмљеницама из увелико елаборираних књижевних језика. Међу њима, у лексичкој и синтаксичкој елаборацији Доситејевог језика најдоминантнија је била улога рускословенског језика (Куна 1970: 215–216, 263). Пресудан значај рускословенског језика у надоградњи народног језика узрокован је Доситејевим раним образовањем и црквено-словенском лектиром, али и књижевнојезичком праксом тадашњих образованих Срба на територији данашње Војводине (Куна 1970: 22–23, 28). За таквим видом надоградње народног језика у функцији књижевног језика посезаће и потоњи аутори, па чак и Вук Карацић (Толстој 2004: 127).

Поред позајмљивања, с пратећим процесом калкирања, у принављању лексичког фонда српских књижевнојезичких идиома славеносрпске епохе битни су и процеси семан-

тичког ширења лексема и творба речи домаћим средствима (Нуорлуото 2017: 112–113; Бјелаковић 2023: 8). Будући да је главни извор лексичке елаборације била тзв. словенска надструктура¹, у процесу творбе поред домаћих творбених модела присутни су и они преузети из дотадашњих књижевнојезичких идиома Срба – творбени модели којима се образују било преузети постојећи славенизми било нове форме, непосведочене у руском/рускословенском језику (Бјелаковић 2022: 32), тзв. псеудославенизми². Уз то, у интерференцији с блискосродним језицима настају и хибридни творбени модели, чији су резултати творбени хибриди (уп. Младеновић 1989: 91). У творбеном систему који карактерише такво непреврело стање висок је степен творбене (афиксалне) синонимије. Пошто је суфиксација најчешћи творбени начин у српском језику, афиксална синонимија најбоље се може пратити међу суфиксима (Ђорић 2008: 226). У оквиру различитих семантичко-деривационих категорија налазе се у синонимским паровима или вишечланим низовима суфикси различитих провенијенција, па је могуће да варирају вернакуларни и књишки суфикси, књишки суфикси између себе или пак вернакуларни међусобно. Резултат творбене синонимије јесу и творбени дублети, у оквиру којих се суфикси устројавају у конкурентне парове (Штасни 2017: 396).

¹ Термин је преузет из монографске студије Нуорлуота (2017) и обухвата лексичке утицаје рускословенског, руског и чак српкословенског језика, дакле свих књижевнојезичких идиома коришћених у српској култури пред почетак славеносрпске епохе. Лексема из словенске надструктуре представљају категорију лексичких славенизама у књижевнојезичким идиомима славеносрпске епохе. Термин лексички славенизам у нашем истраживању преузет је из РСЛСЈ и представља извесну модификацију термина из монографске студије С. Стијовића (1992) – „све форме које припадају српкословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици [...] а такође и хибридне творевине” (Стијовић 1992: 13; РСЛСЈ 2017: 24). Наиме, из денотативног опсега термина изостављена је група позајмљеница првенствено грчког и латинског порекла у датим језицима (уп. Стијовић 1992: 38).

² За псеудославенизме увек постоји могућност да су били у употреби у идиомима словенске надструктуре, али да нису посведочени у досадашњим резултатима историјске лексикографије. Други термин који се за њих користи јесте и славенизмод (Милановић 2011: 353).

Самим тиме, конкурентни парови најбоље илуструју који су суфикси синонимични.

Непреврело стање у творби речи карактерисало је и језик Доситејевих дела, при чему је у досадашњим истраживањима првенствено уочен творбени дублетизам суфикса у сложеним именицама (уп. Куна 1970: 219–220). Као и у случају синонимије међу лексемама (Апресјан, Шмелев 2024: 509–511; Драгићевић, Ивановић 2024: 533–534), и у синонимији на сублексемском нивоу тежи се семантичкој или стилској диференцијацији афикса или елиминацији једног од њих, а десинонимизација поготово је својствена творбеним дублетима као једнокоренским синонимима (Драгићевић 2007: 248–249). Као једна од главних семантичких група у горњем слоју лексикона издваја се апстрактна лексика (СТИЈОВИЋ 1992: 116–118). Међутим, апстрактне именице присутне су и у народним говорима (Грицкат 1969: 28–29). Стога су се у предстандардној епоси апстрактне именице разних значењских класа твориле суфиксима различитих провенијенција.

2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Пошто је досад у литератури о Доситејевом и доситејевском језику више био фокус на творбеној конкуренцији као на односу творбених дублета, а мање на творбеној синонимији као парадигматском односу унутар целокупног творбеног система, предмет истраживања представља суфиксална синонимија код именичких твореница у Доситејевом језику. Као корпус узето је Доситејево филозофско-дидактичко дело *Совјетџи здравато разума* (1784), које се убраја међу текстове у којима се најбоље огледа Доситејева дијалекатска основица.³ За потребе анализе издвојене су именице из семантичко-деривационе категорије *nomina abstracta*.⁴ Циљ

³ Доситејево стваралаштво дели се на основу тематике, али и језичких особина, које су више квантитативног него квалитативног карактера (в. Куна 1970: 13–19).

⁴ Иако се у литератури у апстрактне именице укључују и девербативне именице с творбеним значењем *nomina actionis* (в. Ристић 1969,

истраживања јесте установити удео вернакуларних и књишких суфикса и њихову дистрибуцију у творби апстрактних именица, те одредити који од њих су доминантнији и продуктивнији, односно прототипични. Такође, резултати анализе пореде се с резултатима творбених анализа у језику потоњих аутора славеносрпске епохе, као и у српском стандардном језику како би се утврдио правац даљег развоја творбе апстрактних именица у српском књижевном језику.

Ексерцирани су из корпуса сви деривати у чијој се морфемској структури налази суфиксална морфема, а који припадају семантичко-деривационој категорији апстрактних именица. Дакле, издвојене су творенице настале различитим творбеним начинима – изведенице, сложено-суфиксалне творенице, префиксално-суфиксалне творенице, те сложенице чија је друга саставница лексикализована изведеница и префиксали мотивисани изведеницама. Издвајају се суфикси заступљени у апстрактним именицама различитих значења и анализирају разнородни творбени начини унутар исте семантичко-деривационе категорије како би се установила творбена спојивост сваког суфикса појединачно. За сваки суфикс рачунат је и фреквенцијски однос унутар творбених типова првостепених деривата, као и фреквенцијски однос творбених дублета.⁵ Такође, ексерциране су и при класификацији грађе наведене и, синхронијски посматрано, секундарно немотивисане домаће речи и славенизми у чијој се морфемској структури налазе издвојени синонимични су-

1970; Ранђеловић 2014), у нашем истраживању бавимо се апстрактним именицама у ужем смислу. Тако Н. Ивановић (2008: 11–12) под апстрактним именицама подразумева деадјективне и десупстантивне именичке изведенице које се образују тачно одређеним суфиксима и којима се исказују *особине* (или *стања*), како људске (духовне и телесне) тако и физичке, у најширем смислу те речи. Други назив који се у литератури среће за овако одређене апстрактне именице јесте *nomina essendi* (Ивановић 2008: 12; Ђорић 2008: 20). Како се бавимо и другим творбеним начинима, посматраћемо апстрактне именице унеколико шире од дате дефиниције, с претпоставком да ћемо бележити и друга значења, која наликују значењима особине или стања.

⁵ А. Милановић (2009: 134–135) истиче да управо ова два типа квантитативних анализа недостају дериватолошким анализама у монографским описима језика аутора славеносрпске епохе.

фикси. Иако су у испитаном временском пресеку изгубиле мотивацију својом променом значења или облика, губљењем мотивне речи из лексичког фонда или њеном променом значења и облика (уп. Бабић 2002: 27–28), дате лексеме разматрају се због своје морфемске рашчлањивости, чиме доприносе учесталости суфикса.⁶ Напослетку, супротстављају се суфикси према творбеним типовима у којима се активирају, као и према степену продуктивности и учесталости како би се одредио прототипичан суфикс за одређени творбени тип испитане семантичко-деривационе категорије. Иако је рачунат фреквенцијски однос суфикса, будући да је ово истраживање дијахронијског усмерења, под продуктивношћу суфикса више се подразумева виталност постојећих деривата у језику, односно могућност творбе нових деривата.⁷ Стога се појмови виталности и учесталости сагледавају заједно.

Анализом су обухваћени деривати различитог порекла – творенице домаћег порекла, калкови, славенизми, псеудославенизми и творбени хибриди. Етимологија, као и мотивација деривата одређена је помоћу различитих речника, који самим тиме служе као контролни корпус.⁸ Наиме, помоћу датих речника могуће је установити мотивне речи деривата уколико нису већ посведочене у самом корпусу. Примери нису транскрибовани, већ су наведени у изворном графичком лику, и то у косим заградама, које се користе да обележе језичке јединице у истраживањима предстандардне епохе.⁹ Поређани су азбучним редом, док се у загради налази број странице на којој је прва потврда лексеме. Уз поједине примере наведене су речничке дефиниције, односно значењске ознаке (‘’) јер је реч било о лексичком славенизму

⁶ Тако поступа и В. С. Јефимова (уп. 2006: 140–141) при сагледавању високопродуктивних суфикса у творби речи у старословенским споменицима, нпр. при анализи суфикса *-bstvo*.

⁷ Тако је нпр. И. Грицкат (уп. 1981: 116) сагледавала различите девербативне суфиксе у својој студији и под непродуктивношћу подразумевала немогућност творбе нових деривата, као што је случај с девербативним суфиксом *-a*.

⁸ Списак свих коришћених речника налази се на крају рада.

⁹ Графематски систем Доситејевог језика детаљно је обрађен (в. Куна 1970: 29–51).

непрозирног и непредвидивог значења било о изгубљеном или данас мање заступљеном значењу домаће речи. Ради прегледности изостављени су подаци о речницима у којима су посведочене мотивне речи. Међутим, код појединих објашњења творбе именице неки од речника су експлицирани због другачијих семантичких и дериватолошких интерпретација у коришћеној литератури. Такође, уз издвојене суфиксе наведен је фреквенцијски однос у испитаном корпусу.

Резултати анализе творбене синонимије у Доситејевом језику пореде се с одговарајућим дериватолошким резултатима у монографским и тематским студијама о књижевнојезичкој реализацији Милована Видаковића (Кашић 1968), Јована Дошеновића (Ранђеловић 2014), Јована Хацића (Суботић 1989), Јована Стерије Поповића (Зорић 2018), Јована Стејића (Нуорлуото 2017), Петра II Петровића Његоша (Стијовић 1992) и Јована Суботића (Милановић 2014), писаца славеносрпске епохе који се појављују после Доситеја. Како би се уочиле промене у деривацији при процесу стандардизације и установили развојни правци у творбеном систему српског стандардног језика, резултати анализе пореде се са стањем у Вуковом и Даничићевом језику (Маретић 1963; Ивановић 2008), језику писаца епохе романтизма (Ристић 1969, 1970) и са савременим пресеком стандардног српског језика (Клајн 2003; Ивановић 2008).¹⁰

3. АНАЛИЗА ЕМПИРИЈСКЕ ГРАЂЕ

Унутар семантичко-деривационе категорије апстрактних именица регистрован је богат низ синонимичних суфикса у Доситејевом језику. Међу њима два најзаступљенија суфикса при извођењу именица јесу суфикси *-оси* (43,18%) и *-сиво* (28,03%), који су присутни и у лексемама из вернакулара (ERHSJ; Павлица 2006: 42–44), али им продуктивност

¹⁰ Уз то, као помоћно средство у одређивању творбених средстава својствених српском народном језику коришћена је и студија Д. Павлице о творби именица у личком говору (2006), једина дијалектолошка студија у којој се описује творбени систем одређеног говора српскога језика.

расте захваљујући утицају словенске надструктуре. Од осталих суфикса издвајају се домаћи суфикси *-(a)к* (0,76%), *-ија* (0,76%), *-ина* (1,52%), *-иња* (1,52%), *-је* (3,03%), *-оба* (1,52%), *-оша* (5,3%), *-оћа* (0,76%), од којих неки учествују и у творби славенизама, књишки суфикси *-га*¹¹ (1,52%), *-есџиво* (8,33%), *-ије* (2,27%) и *-сџивије* (0,76%), као и суфикс *-ја* у књишком творбеном моделу (0,76%).

Већина домаћих суфикса у корпусу у творби апстрактних именица додаје се искључиво на придевску основу, која може бити и редукована (уп. Клајн 2003: 72, 95–98, 104–105, 129–131, 178–189), док је суфикс *-(a)к* регистрован у именици мотивисаној прилогом (уп. Клајн 2003: 25–27), те суфикс *-ија* у десупстантиву (уп. Клајн 2003: 81–82). Суфикс *-ја* у извођењу апстрактних именица представља адаптацију старословенског суфикса *-џја*, који се додавао на именичку основу испрва као сувишан суфикс или граматички суфикс за образовање збирних именица (уп. Јефимова 2006: 155–156). Суфикси *-есџиво* и *-сџиво* у извођењу апстрактних именица, уз придевске, додају се и на именичке и глаголске основе различите од примарне глаголске основе, при чему је могуће да се додају како на личне глаголске облике попут презентата тако и на неличне глаголске облике – активне партиципе и глаголске придеве (уп. Клајн 2003: 185–189; Јефимова 2006: 154–155, 164). Иако суфикс *-сџивије* има исту творбену спојивост (уп. Цејтлин 1977: 136–144), у корпусу је регистрован само у деадјективу. Суфикс *-ије* поливалентан је суфикс (Јефимова 2006: 130, 139, 150), те је и у Доситејејевом језику потврђена спојивост датог суфикса с именичким и придевским основама у творби апстрактних именица. На обе врсте творбених основа додаје се и суфикс *-га* (Јефимова 2006: 179).

¹¹ Суфикс *-га*, слабо заступљен већ у старословенским споменицима због својег германског порекла (Јефимова 2006: 179–180), има изразито књишко обележје јер се у народним говорима српскога језика користе други суфикси за творбу одговарајућих именица. Тако се нпр. у личком говору користи изведеница *џравица* како би се обележило значење ‘правда’ (уп. Павлица 2006: 44).

ТВОРБЕНИ ТИП	ПРИМЕРИ
Прилог + <i>-ак</i>	/напредакъ/ 'будућност; напредак' (VI)
По/Ио + <i>-га</i>	/Правду/ (11)
	/вражде/ ¹² 'непријатељство' (8)
По/Ио/Го + <i>-есѣво</i>	/величества/ (III), /височество/ (118), /множества/ (43), /обществу/ 'друштво, заједница' (11)
	/Дружество/ (10), /Мужество/ (106), /Отечеству/ (5), /пустиничества/ (53), /супружества/ (6)
	/Естеству/ ¹³ 'природа' (53), /Существо/ ¹⁴ 'суштина, срж, бит' (95)
Ио + <i>-џја</i>	/Майсторѣа/ (50)
По/Ио + <i>-џје</i>	/Неизвестѣу/ ¹⁵ (75), /Склонѣнѣа/ ¹⁶ 'симпатија, наклоност према некоме или нечему, склоност' (8)
	/Лицѣмерѣе/ ¹⁷ (81)
По + <i>-ина</i>	/Будалацину/ ¹⁸ (52), /Тишина/ (103)
По + <i>-џна</i>	/гординѣомъ/ (82), /светинѣомъ/ 'светост' (10)
Ио + <i>-ја</i>	/милошѣе/ ¹⁹ 'љубав, наклоност' (8)

¹² Именица се изводи од именице *враї* у изворном значењу 'непријатељ'.

¹³ Именица се у старословенском изводила од негдашњег облика 3. л. јд. презент глагола *јесам*: /естъ/ + /-ѣство/ > /естѣство/ (Јефимова 2006: 164). Књишки јак меки полугласник у руској редакцији старословенског језика рефлектује се у /е/.

¹⁴ Именица се још у старословенском изводила од активног партиципа презент глагола *јесам*: /сѣц-/ + /-ѣство/ > /сѣцѣство/. Књишки јак меки полугласник у рускословенском језику рефлектује се у /е/.

¹⁵ Именица је изведена од придева /неизвѣстъ/, /-ѣи/ 'неизвестан, несигуран', посведоченог у старословенским споменицима и руској писмености.

¹⁶ Мотивна реч јесте /склоненный/, изворно пасивни партицип претерита глагола *склонѣиши*, а попридевљен у предстандардној руској писмености преносом значења.

¹⁷ Апстрактна именица се још у старословенској творби изводила од именице /лицемѣръ/ (Јефимова 2006: 149–150).

¹⁸ Иако И. Клајн (2003: 210) тумачи да је именица изведена суфиксом *-ѣина*, сматрамо да је именица заправо изведена суфиксом *-ина*, а да је у творбеној основи дошло до палатализације – сугласничка група /ст/ умекшава се у /шт/ (Брозовић, Ивић 1988: 11).

¹⁹ И. Клајн (2003: 16) за фонетски дублет *милоѣѣа* наводи јединачни суфикс *-оѣѣа*. Међутим, у обе фонетске варијанте речи, и у *милоѣѣа* и у *милошѣа*, заправо је реч о резултату новог јотовања сугласничке гру-

По + <i>-је</i>	/веселѝ/ (10), /Внутреня/ (83), /здрављѝ/ (39), /пощенѝ/ (11)
По + <i>-оба</i>	/злобе/ (58), /тегоба/ (88)
По + <i>-осѝ</i>	/безконечности/ (92), /Благовољности/ 'милостивост, великодушност' (116), /Благодарности/ 'захвалност' (VI), /Благонаклонности/ (VI), /Благопрѝатности/ (VII), /благородности/ 'узвишеност, племенитост, отменост' (26), /Благодѝ/ (1), /важностѝ/ (110), /Вредностѝ/ (52), /времености/ ²⁰ 'привременост, пролазност' (54), /вѝрностѝ/ (5), /вѝчности/ (54), /Глупостѝ/ (18), /Гордостѝю/ (4), /Готовостѝ/ (76), /дужности/ (5), /зафалностѝ/ (27), /крѝпости/ (56) и /крѝпостѝю (115), /Кротостѝ/ (103), /Ласностѝ/ (97), /Лѝностѝ/ (87), /Милостѝ/ (1) 'добронамерност, пажња; самилост, милосрѝе, сажалѝење; љубав, наклоност', /младости/ (56), /Мрзостѝ/ (64), /мудростѝ/ (71), /Напрасности/ (103), /Невиностѝ/ (34), /нелестностѝ/ 'искреност' (117), /Опазностѝ/ ²¹ (107), /опасности/ (76), /подвижности/ (106), /Покорностѝ/ (9), /Правостѝ/ (45), /Премудростѝ/ (1), /Притворности/ (37), /продерзливостѝ/ (23) и /Продрзливостѝ/ ²² 'дрскост' (107), /Радостѝ/ (1), /различностѝ/ (47), /разностѝ/ (51), /скудостѝ/ 'сиромаштво, б(и)јѝеда, оскудица' (114), /Слабости/ (77), /сладостѝю/ (24), /Словесностѝ/ 'разумност, поседовање разума' (43), /Спокойностѝ/ (44), /Способностѝ/ (46), /Стрпеливостѝ/ (103), /увѝреностѝ/ ²³ (116), /Умѝреностѝ/ (64), /Унливостѝ/ ²⁴ 'туга, очајност' (87), /упорностѝ/ (79), /холости/ (83), /Храбростѝ/ (108), /худости/ 'лоше понашање, рѝжавост' (83), /Чистосрдечностѝ/ 'искреност' (117), /Яростѝ/ (81), /Юности/ 'младост' (25)
По + <i>-оша</i>	/Доброта/ (1), /красота/ (73), /Простоте/ (16), /срамоту/ (39), /теготу/ (101), /тесноти/ (21), /Чистоту/ (45)

пе /ст/ након додавања суфикса *-ја*. Такви двојаки резултати јотовања присутни су нпр. у трпном придеву глагола *користишѝти*: *коришѝтен* и *коришѝћен*.

²⁰ Мотивна реч јесте придев *времен*, *-а*, *-о* 'привремен, пролазан'.

²¹ За разлику од свог паронима *ојасностѝ*, именица је изведена од придева *ојазан* 'опрезан', те сходно томе и значи 'опрезност'.

²² Иако Х. Куна (1970: 227), користећи тадашње историјске речнике, наводи да мотивни придев није посведочен у њеном контролном корпусу, у новијим лексикографским остварењима придев је потврђен.

²³ Трпни глаголски придев при творби именице активиран је у значењу без глаголских својстава 'сигуран (у нешто)', па је заправо реч о правом придеву.

²⁴ Именица је изведена од Доситејевог адаптираног облика руског придева /уныльѝ/ 'тужан' – *унљив*, начињеног помоћу српског придевског суфикса *-љив* (Куна 1970: 227).

По + <i>-оћа</i>	/Злоћа/ ²⁵ (4)
По + <i>-сѣвије</i>	/Задоволствѣиѣмь/ (27)
По/Ио/Го + <i>-сѣво</i>	/Благонаклонство/ (24–25), /Блаженство/ (52), /богатство/ (9), /Достоинство/ (52), /дѣтинству/ (13), /задоволство/ (5), /Искусство/ (4), /кралѣвства/ (17), /Лакостство/ (87), /Лукавство/ (74), /могућству/ (5), /Піанства/ (59), /Постоянство/ (6), /превозходителству/ 'преузвишеност' (17), /проницателства/ (56), /Свемогућство/ (1), /Свойство/ ²⁶ (1), /сиромашства/ (57), /совершенствамь/ (1) и /совершенство/ (41), /спокойства/ (62), /сродство/ (6), /Суровство/ (81), /тврдоглавство/ (79)
	/варварству/ (17), /витежство/ (8), /доказателство/ 'потврђеност, посведоченост, доказ' (67), /дружство/ (6), /Кумство/ (85), /Ласкателство/ (81), /Лѣкарства/ 'лек' (69), /предсѣдателства/ 'обављање улоге руководиоца, управника' (79), /пріателству/ (77), /робство/ (18), /свидѣтелство/ ²⁷ 'оно што потврђује неку чињеницу, сведочење' (58)
	/припознанствомь/ ²⁸ 'захвалност' (29), /проклетству/ (7)

Табела 1. Суфикси при извођењу Доситејевих апстрактних именица

Међу ретким случајевима редуковане придевске основе уз суфикс *-осѣ* у савременом српском језику издвајају се именице изведене од мотивних придева на *-(а)к* (уп. Клајн 2003: 178): /Мрзость/, /крепости/²⁹, /сладостіу/, које су уз

²⁵ Именица је у корпусу регистрована у значењу 'зло, злоба', али не и у значењу *nomina attributiva* 'зла особа'.

²⁶ Именица је изведена из присвојне придевске заменице, али се условно убраја у деадјективе због морфолошке блискости мотивне речи придевима.

²⁷ Именица је изведена из славенизма *свидѣѣшељ* 'сведок', посведоченог у корпусу, уп. /свидѣтеля/ (58).

²⁸ Именица је изведена из трпног придева *ѣриюзнан*. Контаминација префикса *ѣри-* и *ѣре-*, аналошки икавизам чест у српским говорима Војводине, регистрован је у ширем корпусу Доситејевог језика (Куна 1970: 61). Уз то, у Доситејевом језику трпни придев од глагола с тематским вокалом *-а-* образује се како наставком *-ѣ* тако и наставком *-н* (Куна 1970: 154), што је честа варијација у банатским говорима (Ивић и др. 1997: 193–195). Управо је трпни придев глагола *ѣознаѣѣи*, који мотивише префигирани глагол, посведочен с наставком *-н* и у нашем корпусу: /познањь/ (23).

²⁹ С редукованом творбеном основном именица значи 'снага, моћ; честитост, врлина', док пароним с пуном творбеном основном *крејкосіѣ* значи 'телесна снага, јачина'.

именицу /Кротостъ/ регистроване и у Доситејејевом језику.³⁰ Суфикс *-оша* већ се чешће додаје на редуковану придевску основу, која може настати како од придева на *-(а)к* тако и од придева на *-(а)н* (уп. Клајн 2003: 181–182). Тако је и у корпусу потврђена именица /теготу/,³¹ односно именице /красота/ и /срамоту/. Суфикс *-сѣво* такође се може додати на редуковану придевску основу било од придева на *-(а)н/-ни* било од придева који се завршавају на друге суфиксе (уп. Клајн 2003: 187–188), па су и у корпусу регистроване именице /задовољство/, /Искусство/ и /сродство/. На исти начин творена је и именица /Задовољствѣемъ/. Уз то, могућа је и вишеструка мотивација појединих именица изведених суфиксом *-сѣво* – именице /доказателство/ и /Ласкателство/ могле су бити мотивисане одговарајућим агентивним именицама са суфиксом *-ѣель* или нецеситативним придевима на *-ѣелни*, подједнако посведоченим у контролном корпусу.

На семантичком плану, уочава се да деадјективи добијени високопродуктивним суфиксом *-осѣи* по правилу имају значења људских духовних особина и стања у најширем смислу (уп. Ивановић 2008: 58–59), што и узрокује раст продуктивности суфикса у односу на народни језик.³² Док је у вернакулару творбена основа именица попут /Глупостъ/ и /Храбростъ/ простије морфемске структуре, дакле прост или секундарно немотивисан придев (уп. Ивановић 2008: 41–45), у књижевном језику творбена основа може бити и сложеније морфемске структуре, тј. мотивисани придев, и то често сла-

³⁰ Тако се синхронијски тумачи процес и у старословенском језику, док су, дијахронијски гледано, дате деадјективне именице настале од старих придевских основа, на које су у међувремену додају продуктивнији придевски суфикси, нпр. /крѣпъ/ > /крѣпѣкъ/ (Јефимова 2006: 123–124).

³¹ Иако И. Клајн (2003: 72) тврди да је *ѣеѣоба* десупстантив, тј. да је придев изведен од девербатива *ѣеѣи*, сматрамо да је придев из синхроног угла изведен на исти начин као и његов творбени дублет – од редуковане придевске основе, при чему није долазило до прве палатализације остварене у мотивном придеву.

³² Н. Ивановић (2008: 20–21) издваја следеће основне семантичке категорије у семантичком систему особина: духовне људске особине (које могу бити позитивне и негативне), телесне људске особине (које могу бити пожељне и непожељне), чулно сагледиве физичке особине и емпиријски сагледиве физичке особине.

венизам. Другим речима, књишке изведенице попут /Притворности/, /Способности/³³ и /Словесность/ представљају другостепене деривате, за разлику од вернакуларних изведеница, које су по правилу првостепени деривати. Деадјективи са суфиксом *-сџиво*, такође, углавном имају значења људских особина и стања (уп. Ивановић 2008: 139–140). Именица /кралџвства/, мотивисана присвојним придевом (Клајн 2003: 188; Ивановић 2008: 137), забележена је једино у конкретизованом значењу ‘територија којом влада краљ’, али не и у значењу ‘крајева власт, част, достојанство’, које је својствено том времену (уп. Ивановић 2008: 141).³⁴ Продуктивност суфикса *-сџиво* у књижевном језику расте захваљујући семантичкој екстензији творбеног модела с именичком творбеном основом. Десупстантиви с датим суфиксом представљају својеврсну прелазну категорију – збирно-апстрактне именице, којима се означавају особине које су заједничке свим члановима одређеног колектива (Ивановић 2008: 24). Значење збирности, односно колективног идентитета, повезује се са стереотипичном представом, тј. типичним духовним особинама које се приписују речи у творбеној основи изведенице (Ивановић 2008: 24, 127–128). У писаноме језику до изражаја долази њихов апстрактни значењски потенцијал, те су у старословенским споменицима могле имати значења: 1. својство, особина, карактеристика присутна у неком или нечем; 2. значење звања, чина, професије; 3. значење апстрактног именовања радње; 4. секундарно конкретно значење (Цејтлин 1977: 155–156), при чему суфикс *-сџиво* уз именич-

³³ Мотивни придев изведен је из именичког славенизма /способџ/ ‘начин’ (80), посведоченог у корпусу.

³⁴ Осим као последица семантичког развоја изведенице, полисемантичка структура лексеме могла би се тумачити и као последица повезивања резултата два хомоформна творбена модела и два одвојена акта семантичко-морфолошког варирања у једну лексему (Гортан-Премк 1995–96: 79). Могућност двоструке мотивације, наиме, пратила би одговарајућа семантичка парафраза: у конкретном значењу ‘територија којом влада краљ’ мотивна реч била би именица, а у апстрактном значењу ‘крајева власт, част, достојанство’ мотивна реч била би придев. При томе, у савременом језику нестанком феудалних друштвених односа све се више уопштава конкретизовано значење (Ивановић 2008: 128).

ку основу и у савременом српском језику има одговарајућа творбена значења (Клајн 2003: 186–187). Зато не изненађује што су у нашем корпусу десупстантиви махом регистровани у апстрактним значењима. Тако су у значењу карактерних и других особина, као и стања и међуљудских односа регистроване именице /варварству/, /витежство/, /дружство/, /Кумство/, /пријателству/ и /робство/,³⁵ у значењу звања и чинова /предсјдателства/, у значењу уопштене активности, односно обезвремењене радње /Ласкателство/ и /свидјтелство/,³⁶ те у секундарним конкретним значењима /доказателство/ с резултативним значењем и /Лђкарства/ с опредмеђеним значењем.³⁷

Међу изведеним апстрактним именицама забележени су парови творбених дублета. У општем моделу По + суфикс издвајају се парови /Благонаклонство/ (x1) : /Благонаклонности/ (x1), /гордињомъ/ (x1) : /гордостію/ (x15), /Задовољствіемъ/ (x1) : /задовољство/ (x10), /злобе/ (x28) : /Злоћа/ (x1), /тегоба/ (x1) : /теготу/ (x2), у којима конкуришу суфикси различите провенијенције. Приметно је да су творбени дублети у односу потпуне конкуренције будући да нема семантичког диференцирања међу њима (Ђорић 2008: 221–222), па је активација различитих суфикса условљена стилским варирањем. Фреквенцијски однос дублета /гордостію/ и /гор-

³⁵ У категорији апстрактних именица често није једноставно повући значењску границу између особине и стања (Павлица 2006: 34), те се често у анализи оба значења сагледавају заједно (в. Ристић 1969; Ивановић 2008).

³⁶ Апстрактно, уопштено именовање радње јесте, у ствари, безвременски појам о њој (Грицкат 1981: 106), односно обезвремењени ако је реч о девербативу попут именице *слом*, која може имати и значење имена радње и(ли) чина (уп. Грицкат 1981: 108).

³⁷ Као што се у издвојеним примерима може уочити, значења професије и обезвремењене радње поседују именице које у својој морфемској структури имају агентивну суфиксалну морфему *-шељ-*, при чему је могуће да је апстрактна именица двоструко мотивисана – директно из агентивне именице или индиректно, преко нецеситативног десупстантивног придева. Дате обличке везе и значењске особености вероватно су основ интуитивних сагледавања аутора који у примерима таквог типа издвајају сложени суфикс *-шељсїво/-шељсїво* (уп. Милановић 2014: 296; Нуорлуото 2017: 121–122; Зорић 2018: 78).

диньомъ/ у складу је с ученом слабијом продуктивношћу суфикса *-иња* још у старословенским споменицима (Јефимова 2006: 106). Суфикс *-сѣво* у пару са суфиксом *-сѣвије* односи потпуну превагу у конкурентном пару дублета. Иако је у народним говорима непродуктиван (Павлица 2006: 41), суфикс *-оба* показује два различита развојна правца. У конкурентном пару /зlobe/ : /Злоћа/ дати суфикс потпуно доминира, док је у пару /тегоба/ : /теготу/ продуктивнији суфикс *-оша* унеколико чешћи. У општем моделу Ио + суфикс уочен је пар /дружство/ (x3) : /Дружество/ (x1), у којем суфикс *-сѣво* потискује рускословенски суфикс *-есѣво*.

Посебно се истичу резултати првобитне сувишне, плеонастичке суфиксације (Бабић 2002: 44), који су у међувремену семантички издиференцирани у односу на мотивну реч. Наиме, поред именице /Милость/, у корпусу је као апстрактна именица забележена и именица /милошће/, али и именица /милостиню/ (14) искључиво у конкретизованом значењу, због чега се не наводи с другим деадјективима апстрактног значења са суфиксом *-иња*. С једне стране, пар /Милость/ : /милошће/ представљао би делимичну синонимију и конкуренцију (Ђорић 2008: 221–222) будући да првостепени дериват има шири семантички опсег и обухвата значење ‘љубав, наклоност’, значење друге именице која тежи једнозначности. У корпусу мотивна именица првенствено је бележена у значењима ‘добронамерност, пажња’ и ‘самилост, милосрђе, сажалење’, чиме Доситеј тежи десинонимизацији двеју речи из стилских потреба. С друге стране, именица /милостиню/ у корпусу је посведочена у данашњем значењу ‘милодар, дар из милосрђа’. Мада се из перспективе савременог српског језика поставља питање творбеног значења суфикса (Клајн 2003: 105), из дијахронијске перспективе заправо је реч о првобитној граматичкој, семантичкој сувишној суфиксацији – апстрактна именица прелази у продуктивнију деклинациону врсту. Наиме, именица је још у старословенској творби изведена од друге апстрактне именице /милошће/ у значењу ‘самилост, милосрђе, сажалење’, при чему се значење изведене именице не мења (Јефимова 2006: 108). Тек ће се каснијим семантичким развојем две лексеме десинонимизовати.

И међу другостепеним дериватима с изведеницом као мотивном речју посведочени су издвојени синонимични суфикси. Тако је суфикс *-га* забележен у префиксалу /Неправда/ (8), суфикс *-сџво* у префиксалима /Преимущество/³⁸ ‘предност, повластица’ (44) и /содружество/ ‘заједница људи, друштво’ (116), суфикс *-сџво* у префиксалу /незнанству/ ‘незнање, непросвећеност’ (38) и /Непостоянству/ (6) и сложеницама /Богопознанство/ (109) и /високопревозводителству/ (III), суфикс *-осџ* у сложеници /благопріязности/ ‘благонаклоност, добронамерност’ (25), суфикс *-оџа* у префиксалу /нечистоте/ (58), те суфикс *-ије* у сложеници /Благосогласіу/ (95).

У префиксално-суфиксалној творби апстрактних именица у Доситејејевом језику регистровани су домаћи суфикси *-ица* (13,33%), *-бина* (6,66%) и *-сџво* (6,66%), као и књишки суфикси *-ије* (66,66%) и *-сџвије* (6,66%). С тим у вези, у сложено-суфиксалној творби забележени су суфикси *-ије* (83,72%), *-ица* (2,33%), *-сџво* (11,63%) и $-\emptyset^2$ (2,33%). Према томе, суфикси *-ије* и *-сџво* показују се као суфикси с највећим степеном спојивости у творби апстрактних именица – поред суфиксације, учествују и у оба типа комбиноване творбе. Ипак, суфикс *-ије* далеко је продуктивнији у типовима творбе својственијим словенској надструктури. Суфикс *-сџво* знатно је чешће заступљен у сложено-суфиксалној творби него у префиксално-суфиксалној творби, у којој је био слабопродуктиван већ у старословенском језику (уп. Јефимова 2006: 165–166).

³⁸ Префиксал је начињен додавањем префикса *џре-* на именицу /имущество/ ‘посед, иметак; богатство’, чему је аналогна префиксација именица префиксом *џере-* у савременом руском језику (Грицкат 1981: 104). Мотивна именица префиксала настала је у руској писмености 18. века извођењем од активног партиципа презента /имущий/, облика црквенословенског глагола /имати/. У српском језику партицип и префиксал адаптирани су као придев *имућан* и именица *џреимућсџво*, док недостаје средишња карика у творбеном ланцу – изведена именица. Стога И. Клајн (2003: 188) лексему *џреимућсџво* условно тумачи као префиксално-суфиксалну сложеницу иако истиче њено руско порекло.

ТВОРБЕНИ ТИП	ПРИМЕРИ
префикс + То + <i>-бина</i>	/Задужбина/ (115)
префикс + То + <i>-ије</i> ³⁹	/беззлобiа/ (62), /Безобразiе/ (81), /безсмертiа/ (29), /Безчеловечiе/ (81), /безчестiа/ 'бешчашће' (86), /Безчинiа/ 'нед(ј)ело, насиље, злочин' (59), /неплодiе/ (7), /Неразсудiа/ 'одсуство логичког расуђивања, просуђивања, непромишљеност' (16), /пристрастiа/ (41), /согласiе/ (6)
То ^(с) + То + <i>-ије</i>	/благонадеждiа/ (25), /Благонаравiу/ (VIII), /благополучiе/ ⁴⁰ 'благостање, добробит' (1), /Благо-разумiе/ (101), /Благочестiе/ (41), /Блядословiе/ 'празнословје; богохуљење' (88), /Богочестiе/ (41), /велерџчiе/ (79), /Великодушiемъ/ (VI), /Високоумiемъ/ (4), /Двоумiу/ (75), /Зверона-равiе/ (81), /Злополучiе/ 'несрећа; зло' (4), /Кра-снодушiа/ (VI), /краснонаравiа/ 'лепота духа, доброта, племенитост' (6), /љубоимѣнiе/ 'твр-дичлук; користољубље' (78), /Остроумiемъ/ (86), /Паметозлобiе/ 'злопамћење' (79), /Правовѣрiе/ (33), /православiу/ (36), /Празнословiе/ (88), /Предисловiе/ 'предговор' (VII), /Самољубiемъ/ (4), /Своелюбiе/ (83), /Скврнословiе/ 'псовање' (81), /Славољубiе/ (44), /Сладкоречiе/ (81), /сластољубiе/ (78), /Смиреномудрiе/ (103), /сре-брољубiа/ (86), /суевѣрiа/ ⁴¹ (12), /Трудољубiе/ (101), /Царскодушiемъ/ (26), /Человѣкољубiе/ (74), /Честољубiе/ (45), /Чистосрдечiе/ (74)
префикс + То + <i>-ица</i>	/Безпослице/ (115), /Разпутицама/ 'раскрсница, раскршће' (75)
То ^(с) + То + <i>-ица</i>	/Сувоедице/ 'пост због немаштине, оскудица у мрсним намирницама' (11)
префикс + То + <i>-сiво</i>	/началству/ 'руковођење, управљање' (79)

³⁹ Именице попут /беззлобiа/, /Безобразiе/ и /безсмертiа/ В. С. Ефи-мова (2006: 142–144) тумачи као префиксално-суфиксалне творенице у старословенском језику. Међутим, у новијим радовима скреће се пажња и на могућност другачије творбене анализе таквих примера. Имајући у виду нпр. семантичку парафразу лексеме /беззлобiа/ 'особина онога који је без злобе', наведени примери могли би се тумачити и као суфиксалне творенице, чију творбену основу чини предлошко-падежни спој (уп. Ђо-рић 2014: 237). Другим речима, творбена анализа именице гласила би: *без злобе* (То) + *-ије* (суфикс).

⁴⁰ Друга мотивна реч јесте глагол *ѡлучиити* 'постићи, добити'.

⁴¹ Прва саставница јесте славенизам, придев /суий/ 'празан', посве-дочен у контролном корпусу.

То ^(с) + То + <i>-сѣво</i>	/благвременство/ 'добра прилика, добро време' (9), /Благородства/ 'узвишеност, племенитост, отменост' (29), /Драговолства/ (VII), /злочинства/ (91), /Самоволство/ (79)
префикс + То + <i>-сѣвије</i>	/Присутствѣмь/ ⁴² (2)
То ^(с) + То + <i>-ø²</i>	/Благодати/ (100)

Табела 2. Суфикси при комбинованој творби Доситејејевих апстрактних именица

Суфикси регистровани у корпусу првенствено се додају на два типа творбених основа – именичку и примарну глаголску, а по изузетку на придевску, уп. /Смиреномудрѣ/. Иако су оба типа творбе далеко чешћа у словенској надструктури, што се види и по значењу твореница, управо вернакуларни суфикс *-ица* показује да два творбена начина нису искључиво књишка, већ да су могући и у народним говорима.⁴³ Кад је реч о сложено-суфиксалној творби са суфиксом *-ица*, регистрована двокоренска твореница /Суведице/ јесте егзоцентричног семантичког типа, каквог су и сложенице наслеђене из прасловенског језика (Грковић-Мејдор 2007: 405). Уз то, и замена фонеме /х/ фонемом /в/, типична за народне говоре српскога језика, указује на то да је реч о лексеми насталој према вернакуларном творбеном моделу.

Међу секундарно немотивисаним а рашчлањивим апстрактним именицама неки од регистрованих славенизма још у старословенскоме језику изгубили су мотивацију. Тако префиксално-суфиксалним твореницама наликују регистроване именице које су већ у старословенском изгубиле творбену везу с коренима (-)гоб-, (-)ѣог-, (-)срг- (Јефимова 2006: 140–141): /подобѣе/ 'оно што је по облику слично нечему; слика, лик, облик, изглед' (51), /Угодѣе/ 'ужитак, задо-

⁴² Творбену основу представља црквенословенски облик активног партиципа презента глагола *биѣи*: /сы/, /сѣѣи/ (ЭСРЯ).

⁴³ Поготово је то случај са сложеницама – иако се традиционално сматрало да припадају лексичком слоју који је постао непродуктиван већ у прасловенском, новија истраживања старих писаних словенских језика и словенских народних говора показују да су и при развоју појединачних словенских народних језика домаће сложенице продуктиван лексички слој (Грковић-Мејдор 2007: 397–398).

вољство' (94) и /неугодіе/ (94), /Усердіемъ/ (VII) 'срдачност, топлина, усрдност'. Забележена је и сложеница са секундарно немотивисаном твореницом као другом саставницом: /Человекоугодіе/ (81). У свима њима налази се суфикс *-ије*, који се налази и у морфемској структури лексичких славенизама руске/рускословенске провенијенције (уп. Куна 1970: 226): /препетствіа/⁴⁴ 'препрека, сметња, тешкоћа' (38), /счастіу/ 'срећа' (103) и /несчастіу/ (103), /униніа/ 'депресивност, инертност' (88). У морфемској структури регистрованих лексичких славенизама (уп. Куна 1970: 226, 231–232), секундарно немотивисаних губљењем значењске и обличке везе с потенцијалним мотиватором или губљењем мотиватора уопште, крију се и суфикси *-есѣво*, *-ја*, *-осѣ*, *-оѣа* и *-сѣво*: /невѣжества/ 'незнање' (12); /Надежду/⁴⁵ (13); /принадлежности/ 'припадност' (5), /ревности/ (81); /охотомъ/ 'жеља' (110); /Обстоятельства/⁴⁶ 'околност' (35).

4. ПРОТОТИПИЧНИ СУФИКСИ И ЊИХОВ ДАЉИ РАЗВОЈ ПРИ СТАНДАРДИЗАЦИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Чвориште суфиксалне синонимије у категорији апстрактних именица у Доситејевом језику представљао би суфикс *-сѣво* због заступљености у најразличитијим моделима. Управо преко десупстантива и деадјектива са значењем особина и стања суфикс *-сѣво* ступао је још у старословенском језику у творбenu синонимију с деадјективним суфик-

⁴⁴ Х. Куна (1970: 226), на основу остварења дотадашње историјске лексикографије, наводи дати славенизам као непосредочен, али је у нашем контролном корпусу именица ипак посведочена. Притом, у овом случају облик је делимично посрбљен – руски рефлекс назала предњег реда /ја/ замењује се српским рефлексом /е/.

⁴⁵ Именица дели исти корен с именицом *одежда/одеђа* (РЈАЗУ), при чему је сугласничка група /жд/ старословенски и црквенословенски континуант прасловенског палатализованог плозива /d'/.

⁴⁶ Именица за коју Х. Куна (1970: 226) у свом контролном корпусу није успела да нађе потврду посведочена је ипак у новијим историјским речницима, који чине контролни корпус овог истраживања. Представља руски калк нем. *Umstand* или фр. *circonstance* (ЭСРЯ).

сима *-остѝ* и *-оѝа* и поливалентним суфиксом *-ије* (Цејтлин 1977: 155–156), којима се у Доситејево језику прикључују и деадјективни суфикси *-ина*, *-иња*, *-је*, *-оба*, *-оћа*. Уз то, у творбено синонимију са суфиксом *-сѝво* због инхерентне обличке везе ступали би у свим творбеним значењима и рускословенски суфикс *-есѝво*, као и сложени суфикс *-сѝвије*. Ипак, у корпусу суфикс *-сѝвије* забележен је само у творбеном дублету /Задовољствѝемь/. Већа продуктивност суфикса *-сѝво* у Доситејево језику слаже се са стањем уоченим и у старој писмености других словенских народа (Цејтлин 1977: 161). Индикативно је да се домаћи суфикс *-је* користи само у извођењу деадјектива, док се његов књишки парњак *-ије* додаје и на именичку основу при суфиксацији.

Како највећи број суфикса учествује у извођењу деадјектива, управо општи модел По + суфикс, којим се образују именице које означавају пре свега људске, али и чулима сагледиве физичке особине и стања, представља основ суфиксалне синонимије у категорији апстрактних именица у Доситејево језику. У синонимичном низу суфикса унутар општег творбеног модела један од њих издваја се као прототипичан (Штасни 2017: 397). Да би суфикс био прототипичан, потребно је да буде што мање функционално оптерећен унутар датог творбеног модела, тј. да не тежи полифункционалности (Штасни 2017: 391). Уз то, прототипичност суфикса зависи и од степена валентности, тј. спојивости с морфолошки различитим основама, и од продуктивности суфикса (Штасни 2017: 397), под којом се најчешће подразумева заступљеност суфикса у што већем броју деривата, без обзира на њихову фреквенцију у језику (Ајдановић 2008: 7–8). Према томе, међу моновалентним суфиксима, који учествују искључиво у извођењу апстрактних именица, деадјективни суфикси *-ина*, *-иња*, *-је*, *-оба*, *-оѝа* и *-оћа* више су него три пута мање заступљени (13,65%) од суфикса *-остѝ* (43,18%) у испитаном корпусу. Тиме се показује да је суфикс *-остѝ* (/Храбростѝ/, /Словесностѝ/) прототипични суфикс у моделу По + суфикс у Доситејево језику будући да је моновалентан, учествује искључиво у извођењу и на све то је заступљенији од других деадјективних суфикса – средњепродуктив-

них суфикса *-оша* (/Доброта/) и *-је* (/веселѣ/) и слабопродуктивних *-ина* (/Тишина/), *-иња* (/гординѣомѣ/), *-оба* (/тегоба/) и *-оћа* (/Злоћа/).

Док се општим творбеним моделом По + суфикс образује основна група у семантичком систему апстрактних именица у Доситејевом језику, општи творбени модел Ио + суфикс показује највећу семантичку дисперзију унутар семантичко-деривационе категорије уопште, па међу апстрактним десупстантивима, оличеним у изведеницама добијеним суфиксом *-сѣво*, уз значење људских и физичких особина и стања, има и именица које означавају значења професије (/предсѣдателства/) и обезвремењене радње (/Ласкательство/). Као суфикси којима се остварују најразличитија апстрактна значења у Доситејевом језику издвајају се суфикси *-ије* и *-сѣво*, који се везују за друге творбене основе и учествују у типовима комбиноване творбе. Разлика између њих јесте у опсегу творбене спојивости и продуктивности творбених начина. С једне стране, суфикс *-сѣво* најзаступљенији је поливалентни суфикс при извођењу (28,03%), а додаје се, поред придевске и именичке, и на глаголску основу у виду трпног придева, док у таквом творбеном моделу суфикс *-ије* учествује у творби глаголских именица. С друге стране, суфикс *-ије* најзаступљенији је суфикс у префиксално-суфиксалној (66,6%) и сложено-суфиксалној творби (83,72%). Тиме долази до дистрибутивног раздвајања суфикса у Доситејевом језику – суфикс *-сѣво* издваја се као прототипични поливалентни суфикс у извођењу апстрактних именица (/Лукавство/, /Кумство/, /проклетству/), а суфикс *-ије* као прототипични поливалентни суфикс у типовима комбиноване творбе апстрактних именица, како у префиксално-суфиксалној (/пристрастїа/, /Нерасудїа/), тако и у сложено-суфиксалној творби (/Великодушїемѣ/, /Самолубїемѣ/, /Смиреномудрїе/).

Кад се упореде резултати деривационе анализе Доситејевог језика с описима језика потоњих аутора у 18. и 19. веку, уочавају се одређени развојни правци у семантичко-деривационој категорији апстрактних именица, пре свега у погледу прототипичних суфикса. У творби апстрактних име-

ница, суфикс *-сѣво* са својим рускословенским парњаком *-есѣво* био је и код других аутора славеносрпске епохе знатно заступљен (уп. Кашић 1968: 37; Суботић 1989: 133; Стијовић 1992: 111–112; Милановић 2014: 294–296; Ранђеловић 2014: 95; Нуорлуото 2017: 121–122; Зорић 2018: 76–78). Као и у случају стања у Доситејевом језику, и код потоњих аутора славеносрпске епохе уочено је да је суфикс *-сѣво* чешћи у употреби од суфикса *-сѣвије* (уп. Нуорлуото 2017: 121; Зорић 2018: 79). Суфикс *-сѣво* регистрован је у многим примерима и код Вука и код Даничића (уп. Маретић 1963: 360). При томе, код Вука првенствено деадјективи имају апстрактно значење духовних особина, а десупстантиви збирна значења (уп. Ивановић 2008: 125–126). У именовању особина суфикс *-сѣво* фреквентан је и у језику романтичарских песника, а њиме се творе и нова образовања (Ристић 1969: 276–277, 282). Књишки суфикс *-ије* био је изразито обележје творбе речи у славеносрпској епоси (уп. Кашић 1968: 135; Суботић 1989: 96; Стијовић 1992: 111–112; Милановић 2014: 297–299; Ранђеловић 2014: 94; Нуорлуото 2017: 121–122; Зорић 2018: 73–76). Суфикс *-ије* био је напоредан са суфиксом *-је* у апстрактном творбеном значењу код Вука (уп. Маретић 1963: 344–345). У језику романтичарских песника појављују се остаци славенизама са суфиксом *-ије* (уп. Ристић 1969: 280–281), али је вернакуларни пандан *-је* међу најчешћима у творби апстрактних именица са значењем стања и особине (Ристић 1970: 437). Суфикс *-осѣ*, високопродуктиван у предстандардном периоду (уп. Кашић 1968: 140–141; Милановић 2014: 291–294; Ранђеловић 2014: 95; Нуорлуото 2017: 120–122, 124; Зорић 2018: 71–72) продуктиван је и језику Вука и Даничића (уп. Маретић 1963: 356), с извесном разликом у дистрибуцији – по угледу на народне говоре суфикс је заступљенији у деадјективима с творбеним основама простије морфемске структуре (уп. Ивановић 2008: 37–38). У језику романтичара суфикс *-осѣ* представља најпродуктивнији суфикс у творби именица које означавају особине (Ристић 1969: 276–277).

Ако се прати развој српског књижевног језика од Доситеја до данас, кроз предстандардну епоху, Вукову реформу

и процес кристализације стандардног језика, увиђа се да су с временом у судару афикса превагу односила домаћа творбена средства, што представља процес деривационе србизације (Нуорлуото 2017: 133). Зачеци процеса огледају се већ у тенденцијама забележеним у Доситејевом језику. У међувремену је развој у књижевном језику текао у правцу сужавања дистрибутивног опсега и потпуног губљења суфикса књишке провенијенције из творбеног система, али и у правцу повећавања продуктивности и ширења дистрибутивног опсега појединих суфикса на рачун других. Тако се с временом суфикс *-есѿво* и *-ије* повлаче и у потпуности нестају (Милановић 2014: 302). Иако суфикс *-сѿво* у савременом језику често конкурише са страним суфиксом *-изам* (Грицкат 1969: 28), у поређењу са старијим језичким стањем суфикс заправо добија на продуктивности – све је већи број десупстантивних образовања која имају апстрактна значења (уп. Ивановић 2008: 166–167). Суфикс *-осѿ* постаје још продуктивнији семантичком екстензијом творбеног модела на физичке, искуствено сагледиве особине и термилошка значења, што прати и структурна промена у творбеном моделу – мотивни придеви у савременом језику у великом броју случајева јесу мотивисани (уп. Ивановић 2008: 58–59). Стога се у савременом језику суфикс *-осѿ* и сматра типичним суфиксом за морфолошку транспозицију придева у именице (Клајн 2003: 178).⁴⁷ Према томе, у складу с потребама писаног језика, ширење дистрибутивног опсега суфикса *-осѿ* и *-сѿво* у стандардном језику аналогно је порасту продуктивности суфикса у предстандардној епоси српског књижевног језика.

⁴⁷ Структурна промена у творбеном моделу са суфиксом *-осѿ* огледа се у замени именица непосредно добијених творбеним моделом *Ио* + *-сѿво/-есѿво* истозначним именицама добијеним додавањем суфикса *-осѿ* на придев, који је претходно изведен од одговарајуће именице. Дакле, десупстантивни првостепени деривати одмеђују се деадјективним другостепеним дериватима. Другим речима, непосредно извођење помоћу суфикса *-сѿво/-есѿво* замењује се посредним извођењем помоћу суфикса *-осѿ*. За ту промену у творби индикативан је пример у Суботићевом језику: именицу *књижесѿво* постепено потискује именица *књижевносѿ* (Милановић 2007: 261).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Узевши све у обзир, у Доситејевом тексту због тематике највише се активирају апстрактне именице које означавају људске особине, првенствено духовне у најширем смислу. Творбена синонимија у Доситејевом језику изузетно је богата као одраз непревредог стања насталог интерференцијом творбеног система српске дијалекатске основице и словенске надструктуре. С обзиром на то да међу регистрованим творбеним дублетима нема семантичког диференцирања, активација различитих суфикса условљена је стилским варирањем. Међутим, поређењем с језиком потоњих писаца, уочава се да већ код Доситеја настају тенденције које ће усмерити даљи развој доситејевског, а делом и вуковског модела српског књижевног језика.

Наиме, у групи апстрактних именица у Доситејевом језику издваја се синонимични низ три продуктивна суфикса *-остџ* : *-ије* : *-ствво*, чија је творбена синонимија заснована на општем моделу По + суфикс. Ипак, унутар дате семантичко-деривационе категорије уочавају се њихова дистрибутивна разграничења и зачеци комплементарне дистрибуције. Тако се суфикс *-остџ* употребљава искључиво у извођењу именица мотивисаних придевом и притом представља прототипични деадјективни суфикс у творби апстрактних именица. Поливалентни суфикс *-ије* у испитаном корпусу далеко је мање заступљен у извођењу апстрактних именица него други поливалентни суфикс *-ствво*, док ће у префиксално-суфиксалној и сложено-суфиксалној творби доминирати суфикс *-ије*. Тиме се опажа тенденција да суфикс *-ствво* буде прототипичан поливалентни суфикс у извођењу апстрактних именица различитих значења, а суфикс *-ије* прототипични суфикс у типовима комбиноване творбе апстрактних именица.

Напоследку, стање забележено у Доситејевом језику на својеврстан начин најављује савремено стање у творбеном систему стандардног српског језика. Суфикс *-остџ* додаје се и на творбене основе сложеније морфемске структуре. Другим речима, одговарајуће апстрактне именице творе се од мотивисаних придева. Уз то, суфикс *-ствво* учествује у творби

апстрактних именица не само са значењем особина и стања већ и са значењима професије и обезвремењене радње.

Међутим, с обзиром на ограниченост корпуса, добијени резултати морају бити условно схваћени. Свесни смо да ће најтачнији судови моћи да се донесу тек кад се заврши *Речник славеносрпског језика*. Важно је напоменути да би синонимији суфикса у Доситејевом језику, као и у језику других писаца с краја 18. и прве половине 19. века требало посветити свеобухватнија и обимнија истраживања. Овај рад у том смислу представља ослонац и потенцијалне смернице за нека будућа истраживања творбене синонимије у Доситејевом и доситејевском језику. Резултати таквих истраживања вероватно би расветлили какве су се све промене дешавале у творбеном систему при процесима стандардизације српскога језика и стабилизације усвојеног стандардног језика и одговориле на питања шта је све узроковало те промене.

ИЗВОРИ

ДО 1784: Совѣти здраваго разума. Досиѡеѡмъ Обрадовичемъ сложени. Прва часть. У Лайпсику. 1784.

Речници

Вук – Рј.: *Српски рјечник исџумачен њемачкијем и латинскијем ријечма*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Беч: Штампарија јерменскога манастира, 1852. <<https://raskovnik.org/>> (15. 8. 2025).

ЕРХСЈ: *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*. Р. Skok (red.). Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. И. И. Срезневский (ред.), 1–3. 1893–1912. <<https://oldrusdict.ru/dict.html>> (14. 8. 2025)

Посрбице од Орфелина до Вука (прилоџи проучавању наших јуризама XVIII и XIX века). В. Михајловић (ред.), I–II. Нови Сад: Матица српска, 1982–1984.

- Речник црквенословенскога језика*. С. Петковић (ред.). Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1935.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Рјечник из књижевних старина српских*. I–III. Ђ. Даничић (ред.). Београд [Биоград]: Државна штампарија, 1863–1864.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969, IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСГВ: *Речник српских јовора Војводине*. 1–4. Д. Петровић (ред.). Нови Сад: Матица српска, 2019.
- РСЈ: *Речник српског језика (измењено и поправљено издање)*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСЛСЈ: *Речник славеносрпског језика. Олџедна свеска*. И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић, А. Милановић (ред.). Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Русско-сербскохрватскиј словарь*. С. Иванович, И. Петранович (ред.). Москва: Издательство „Советская энциклопедия”, 1966.
- Руско-српски речник. Доуњено издање*. Б. Станковић (2008). Нови Сад: Прометеј, 2008.
- Словарь русской языка XI–XVII вв.* С. Ф. Геккер (ред.). Москва: Академия наук СССР, 1975–.
- Словарь русской языка XVIII века*. I–XIX. Ю. С. Сорокин, Е. Э. Биржакова, Л. Л. Кутина (ред.). Ленинград: Академия наук СССР, 1984–2011. <<https://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>> (10. 8. 2025)
- Словарь русской языка*. 1–4. А. П. Евгеньева (ред.). Москва: РАН, Институт лингвистических исследований; Издательство Русский язык; Полиграфресурсы, 1999. <<https://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>> (11. 8. 2025)
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.)*. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (ред.). Москва: Русский язык, 1994.
- Толковый словарь русской языка*. 1–4. Д. Н. Ушаков (ред.). Москва: Сов. энцикл.: ОГИЗ, 1935–1940. <<https://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/default.asp>> (12. 8. 2025)
- Толковый словарь русской языка*. С. И. Ожегов и Н. Ю. Шведова (ред.). Москва: Росийская академия наук, 1997. <<https://slovarozhegova.ru/>> (13. 8. 2025)

ЭСРЯ: *Этимологический словарь русского языка*. М. Фасмер (ред.). Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. Под редакцией и с предисловием проф. Б. А. Ларина. Издание второе, стереотипное. В четырех томах. М.: «Прогресс», 1986.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајџановић 2008: М. Ајџановић, *Функционално оиџерећење суфикса за обележаване особа*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Апресјан, Шмелев 2024: V. Apresjan & A. Schmelev, "The Structure of the Lexicon", у: Danko Šipka & Wayles Browne (ed.), *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press & Assessment, 501–528.
- Бабић³ 2002: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Бјелаковић 2022: И. Бјелаковић, *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (астрономија)*, Нови Сад: Матица српска.
- Бјелаковић 2023: И. Бјелаковић, „Лексички динамизам у српским књижевним језицима 18. и 19. века”, у: *Научни састајанак славистиа у Вукове дане 52/1*, Београд: Међународни славистички центар, 5–15.
- Брозовић, Ивић 1988: D. Brozović i P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Гортан-Премк 1995–96: Д. Гортан-Премк, „О структури и семантици деривата”, *Наш језик XXX*, Београд: Институт САНУ, 76–81.
- Грицкат 1969: И. Грицкат, „Језик књижевности и књижевни језик – на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха”, *Јужнословенски филолоџ XXVIII/1–2*, Београд: Институт САНУ, 1–36.
- Грицкат 1981: И. Грицкат, „О именицама типа *налетџ* у српскохрватском језику”, *Зборник за филологију и лингвистику XXIV/1*, Нови Сад: Матица српска, 101–134.

- Грковић-Мејџор 2007: Ј. Грковић-Мејџор, *Сџиси из историјске линџвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија срџској језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Драгићевић, Ивановић 2024: R. Dragićević & M. Ivanović, „Lexical Semantics: Insights from Lexicology”, у: Danko Šipka & Wayles Browne (ed.), *The Cambridge Handbook of Slavic Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press & Assessment, 529–544.
- Зорић 2018: М. Зорић, *Славенизми у раним драмама Јована Сџе-рије Појовића*, Нови Сад: Матица српска.
- Ивановић 2008: Н. Ивановић, *Ајсџтракџине именице у срџском језику: џворбени и семантички асџекџи*, Београд: Филолошки факултет.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Прејлед историје срџској језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић и Г. Драгин, „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови”, *Срџски дијалекџолошки зборник XLIII*, Београд: Институт САНУ.
- Јефимова 2006: В. С. Ефимова, *Сџарославјанскаја словообразова-џельная морфемика*, Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения.
- Кашић 1968: Ј. Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом срџском језику. Дру-џи гео. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Куна 1970: Н. Kuna, *Језиџке карактеристике књижевних џјела Доситеја Обрадовића*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga књижевног језика. Треће неизмијенјено издање*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Милановић 2007: А. Милановић, „Творбена и лексичка конкурен-џија у језику Јована Суботића”, *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане 36/1*, Београд: Међународни славистички центар, 257–267.

- Милановић 2009: А. Милановић, „Дериватолошка методологија у новијим монографијама о језику писаца предвуковске епохе”, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 38/3, Београд: Међународни славистички центар, 127–136.
- Милановић 2011: А. Милановић, „Дериватолошке карактеристике индивидуалних неологизама у *Словару Ђорђа Марковића Кодера*”, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 40/1, Београд: Међународни славистички центар, 351–361.
- Милановић 2014: А. Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа, Филолошки факултет.
- Младеновић 1964: А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић 1989: А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.
- Нуорлуото 2017: Ј. Нуорлуото, *Језик Јована Стијејића: допринос историји стандардног језика код Срба*, [превела с енглеског Љиљана Суботић; редактор превода Исидора Бјелаковић], Нови Сад – Београд: Матица српска – Завод за уџбенике, Вукова задужбина.
- Павлица 2006: Д. Павлица, „Творба именица у говору Срба југоисточне Лике”, *Српски дијалектолошки зборник* LIII, Београд: Институт САНУ, 1–187.
- Ранђеловић 2014: А. Ранђеловић, „Творба именица у поезији Јована Дошеновића”, *Наш језик* XLV/3–4, 89–104.
- Ристић 1969: О. Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именице у неких српских и хрватских романтичарских песника”, *Јужнословенски филолоџ* XXVIII/1–2, Београд: Институт САНУ, 219–320.
- Ристић 1970: О. Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именице у неких српских и хрватских романтичарских песника (наставак)”, *Јужнословенски филолоџ* XXVIII/3–4, Београд: Институт САНУ, 387–451.
- Стијовић 1992: С. Стијовић, *Славенизми у Њеџошевим ђесничким делима*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Суботић 1989: Љ. Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Суботић 2004: Љ. Суботић, „Из историје књижевног језика: *ишћање језика*”, у: Љ. Суботић, В. Васић, С. Павловић (ред.)

- Предавање из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 145–191.
- Толстој 2004: Н. И. Толстој, *Студије и чланци из историје српској књижевној језика*, [превела Љ. Јоксимовић], Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ђорић 2014: Б. Ђорић, „О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане 43/3*, Београд: Међународни славистички центар, 235–240.
- Унбегаун 1995: Б. Унбегаун, *Почеци књижевној језика код Срба*, [превео М. Поповић], Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин.
- Цејтлин 1977: Р. М. Цейтлин, *Лексика старословјанској језика*, Москва: Наука.
- Штасни 2017: Г. Штасни, „Суфиксална синонимија у српском језику”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Пушчевима речи. Зборник радова у частј Даринки Горшан-Премк*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Катедра за српски језик са јужнословенским језицима, 387–398.

BRANISLAV VESELINović

ON THE SUFFIXAL DISTRIBUTION IN ABSTRACT
NOUN FORMATION IN DOSITEJ'S LANGUAGE

SUMMARY

The present study examines suffixal synonymy in the formation of abstract nouns in the language of Dositej Obradović. The data set for the analysis is drawn from Dositej's philosophical-didactic work *Совјетии згравајо разума* (*Counsels of Common Sense*, 1784), a text widely recognized as offering one of the clearest attestations of the dialectal foundation of his language. The aim is to establish the relationship between vernacular and bookish suffixes and to identify prototypical suffixes in the category of *nomina abstracta*. Furthermore, the findings are compared with previous linguistic research on the Slaveno-Serbian period as well as on the contemporary standard

Serbian language, with the goal of tracing the trajectory of derivational development within the Serbian literary language. The analysis reveals a synonymous series of three productive suffixes: *-ост̄и*, *-ије*, and *-ств̄во*. Their derivational synonymy is grounded in the general derivational pattern Adjectival derivational base + suffix, while distinguished by specific distributional constraints. On one hand, the suffix *-ост̄и* is used exclusively in suffixal derivation from adjectives and, in this function, represents the prototypical deadjectival suffix in the formation of abstract nouns. On the other hand, a distributional differentiation of suffixes can be observed: the suffix *-ств̄во* stands out as the prototypical polyvalent suffix in the suffixal derivation of abstract nouns, whereas the suffix *-ије* emerges as the prototypical polyvalent suffix in the combined formation of abstract nouns, whether through prefixal-suffixal or compound-suffixal patterns.

Key words: Serbian language, Dositean language, Slavono-Serbian period, abstract nouns, Slavonicism, derivational hybrids, derivational synonymy, suffixal synonymy, derivational doublets, prototypical suffix.

УДК 811.163.41'367.623
821.163.41.02ПРОСВЕТИТЕЉСТВО
305.1/.2:821.163.41
821.163.41.09-82 Обрадовић Д.

Оригинални научни рад
Примљен: 25. 9. 2025.
Прихваћен: 25. 10. 2025.

Павле З. Зељић*
Докторске студије, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
ORCID: 0009-0008-8888-7860

ЈЕЗИЧКА И КУЛТУРНА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ОСОБА МУШКОГ И ЖЕНСКОГ ПОЛА У ДЕЛУ СОВЋТИ ЗДРАВАГО РАЗУМА, ПРВА ЧАСТЪ (1784) ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

У раду се анализирају придеви који се јављају у књижевном, односно дидактичком, есејистичком и полемичком делу Доситеја Обрадовића, *Совјетии здраваго разума* (први пут објављено 1784), а који се односе на особе мушког и женског пола, а у току истраживања ћемо типичне и учестале примере третирати у односу на појаве које одређују, нарочито према томе да ли је реч о мушком или женском полу. Стога циљ оваког истраживања није претежно лингвистички, јер оно представља прилог питању типа идеалног човека којег просветитељски пројекат у српској књижевности покушава створити. Дакле, испитују се начини на који позитивна и негативна квалификација различитих видова друштвеног понашања изражава промењену перспективу о друштву, каква се јавља најизразитије у делу Доситеја Обрадовића. У складу с тим, при анализи добијених резултата класификовања, користит ћемо социолингвистички и културолошки приступ, имајући у виду и моралистички, дакле програмски и унеколико прокла-

* pavle.zeljic2@gmail.com

маторски карактер *Совјетша здравој разума*: Обрадовић често у тексту директно супротставља позитивне и негативне одлике, а у светлу тога значајно је упоредити и статус који треба да поседује идеална жена у односу на идеалног мушкарца. Сем тога, наше истраживање ће се заснивати и на општим запажањима о просветитељској и сентименталистичкој књижевности код нас, те ће прототип или концепт човека који се настоји обликовати у Обрадовићевом делу бити смештен у опште развојне тенденције српске културе у прелазу на 19. век.

Кључне речи: *Совјетши здравајо разума*, Доситеј Обрадовић, просветитељство, сентиментализам, придеви, социолингвистика.

I. УВОД: ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ, СМИСАО ИСТРАЖИВАЊА,
ПРЕЛИМИНАРНА СТИЛСКО-ЈЕЗИЧКА И ПОЕТИЧКА
ЗАПАЖАЊА

Анализирајући творбене поступке и семантику придева српског језика који се односе на људске особине, Рајна Драгићевић приступа са имплицитног становишта да се придеви не могу испитивати без узимања у обзир стварносних референата на које упућују. Стога, приступајући семантичкој анализи корпуса придева, ауторка посеже за концептом лингвистичког прототипа. У том смислу, прототипична особа је „сасвим просечна, типична”, али је прототип „артифицијелна творевина”, јер се „апстрахује из низа својстава исте врсте која виђамо код људи који нас окружују” (Драгићевић 2001: 169).

Важна разлика између тог и нашег истраживања свакако је дијахронијска перспектива, али и другачији културолошки контекст тј. смисао анализираног корпуса, будући да Доситеј Обрадовић својим делом прокламује вредности просветитељског културног програма, што значи да је његова карактеризација и квалификација у већини случајева вредносно, па и идеолошки маркирана, а не неутрална. Другим речима, концептуализацијом прототипа особе мушког и женског пола са одговарајућим позитивним и негативним особинама

Обрадовић профилише језички прототип свог друштвеног и културног идеала. За идеални (прото)тип човека мушког или женског пола, како га концептуализује Доситеј Обрадовић, односно епоха просветитељства, примери и подаци могли би се пронаћи и у другим делима нашег највећег представника овог правца, али у *Совјетима здраваго разума*, аутор се о тим питањима изјашњава у већој мери експлицитним језиком, иако дело свакако није и без поетичких и литерарних одлика.

Напоменућемо на овом месту да у нашој анализи узорка релевантних придева (оних који се односе на особе мушког и женског пола у делу *Совјетии здраваго разума*) користимо класификацију особина сличну оној коју нуди Рајна Драгићевић, уз извесне модификације, контекстуално оправдане природом истраживања. Ради се најпре о оном кругу придева који не упућују на индивидуалне особе у генеричком смислу, већ говоре о 1) друштвеним групама, маркираним специфичним друштвеним статусом (опозиције попут *бојати–сиромашан*), или 2) појединим личностима, последницима одређених титула, којима се у тексту често изражава уважавање. Као што смо већ нагласили, упућеност књижевног дела одређеној публици, а нарочито дело моралистичко-дидактичког карактера попут овог Обрадовићевог, делује у одређеном конкретном социјалном смеру, тежећи да утиче на свест реципијената упућивањем, имплицитно и експлицитно, на нове видове друштвених односа.

Наш приступ може се назвати унеколико социолингвистичким, допуњен културолошким приступом. Наиме, будући да је реч о истраживању које се тиче, у друштвеном смислу, новог типа личности и појава, закључке који се могу извући из узорка издвојених придева, као и њиховог употребног контекста, треба довести у везу са другим сазнањима не само о језику предстандардног периода, већ и нашој књижевној и културној историји. У том смислу, канонски тумачи Доситеја Обрадовића као књижевне личности смештају га у период „предромантизма” са сентименталистичким тенденцијама (као Милорад Павић 1983: 502–503), док Драгиша Живковић, тражећи одјеке сентиментализма у нашој књижевности, полази управо од Доситеја Обрадовића као

централне личности периода преласка из 18. у 19. век (Живковић 1970: 79).

Уопште, индикативно је у једном ширем смислу за наше истраживање и што Доситеј Обрадовић фигурира као једна од најистакнутијих личности у Павићевој студији, која носи наслов *Рађање нове српске књижевности*. Важно је истаћи све речено, јер просветитељска (рационалистичка) и сентименталистичка страна Обрадовићевог поетичког усмерења умногоме одређују и његов стилистички лик. То у себе укључује вокабулар и језичке обрасце за којим у различитим ситуацијама, комуницирајући са различитим друштвеним профилима, Доситеј Обрадовић посеже. И у поменутом Обрадовићевом делу примећујемо склоност ка позивању на појам рационалног у погледу друштвених односа, а сентименталистичку склоност ка дигресивности и обраћању читаоцу које је интимистичког карактера.

Важан моменат који примећујемо у Обрадовићевом делу јесте и за то време релативно нова појава у нашој култури: зачетак интелектуалног усмерења и посебно књижевног рада као могућег професионалног профила. Ако узмемо у обзир одређење језика схваћеног као „услов постанка и као средство стасања и саопштавања човекове мисли уопште, а посебно њених институционализованих појавних облика [...]” (Радовановић 2003: 119), онда можемо разумети зашто и на језичком плану код Обрадовића примећујемо ново поимање културе, књижевне традиције и човека. Модел интелектуалца који Доситеј Обрадовић уобличава могао би се дефинисати као прототип раног грађанског појединца. У том смислу је посебно за наше истраживање значајно да Драгиша Живковић истиче и етичку димензију сентиментализма, јер је за њега овај правац „настао као реакција грађанина на класицизам и аристократску еротску књижевност”, а овим појавама супротставио је „чедни и чисти грађански породични морал” (Живковић 1970: 81).

Поменути моралистичко-дидактички тон изразито је присутан и у *Совјетима здраваіо разума*. Прецизније говорећи о поетичким одликама дела, интересантно је у *Совјетима здраваіо разума* запазити и велику жанровску полива-

лентност, будући да се у њој јавља епистоларна форма, есејистички вид излагања, али и наратија (чешће аутобиографског типа, мада не искључиво). Због тога ни сентименталистичко поетичко одређење дела није dostatно. Разноврсност у изражајним средствима која се запажа у Обрадовићевом делу делом је последица и сложених друштвених околности на које оно одговара, посебно имајући у виду околност да српски народ у то време живи на територији под управом више различитих држава.

За грађанске идеале које заступа Доситеј Обрадовић, важно је рећи, услови се тек постепено развијају, и то најпре у региону који је под аустријском управом. Из тог разлога би се могло рећи да друштвени односи које Обрадовић узима за претпоставку постојања идеалног човека још увек нису сасвим ни остварени, већ им је ишао у сусрет, због чега је његов културни програм у целини морао наилазити на нераумевања. Тако, он је принуђен полемисати са свештеним лицима, а у том контексту хуманистичку природу свог просветитељског усмерења мора оправдавати и у хришћанском кључу, тражећи моралну основу у *Светом Јисму* и нарочито јеванђељима, која бивају унеколико реинтерпретирана (в. опширно писмо Серафиму; Обрадовичь 1784: 37–67). Како примећује Љубомир Симовић, Доситеј Обрадовић, било у белетристичким, било у нефикционалним делима, „спроводи један велики просветитељски програм [...] предлажући једну велику просветитељску реформу [...] која жели да српски народ преобликује према узору просвећених европских народа и држава тога доба” (Симовић 2001: 49).

Управо у вези са свим реченим, могло би се додати и да је окретање српске културе просветитељству и сентиментализму представљало важан преокрет и на плану промене парадигме избора изражајних средстава која би била у складу са новом перспективом о друштвеној стварности. Нарочито желимо истаћи и околност да се на том плану српска књижевност окреће не у општем смислу страним изворима, већ западним, односно европским (в. Живковић 1970: 87). Две су основне препреке са којима је Обрадовић у свом културном раду, а тиме и писању, и начину изражавања, морао

правити компромисе: већ смо истакли феудални сталеж који је био непријемчив за рационалистичке идеје, а с друге стране стоји проблем језичке баријере при комуникацији са махом слабо образованим становништвом. Најзад нас то води специфичности употребе разноврсних књижевних и културних извора који уобличавају језички профил Доситеја Обрадовића у *Совјешима здраваго разума*. Како запажа Михаил Бахтин, стварносни „дживљај (оно што се изражава) и његова спољашња објективација – сачињени су, као што знамо, од истог материјала. Нема доживљаја ван знаковног оваплоћења” (Бахтин 1980: 94). То не значи само да је свест нужно језичка и да су доживљај света, мисао, и језик тесно повезани, већ и да језички израз субјекта не може садржати средства која у неком облику већ не постоје у општем фонду семаантичких, синтаксичких и других елемената. Начин на који се они користе и сам има свој лингвистички, али и социолошки смисао.

Другим речима, јасно је да Доситеј Обрадовић изражава сопствену интерпретацију стварности не само опредељењем за филозофску идеју или школу, већ самим избором лексике којим преуређује и рекреира визију друштвених појава и њихових међусобних односа. Сам израз, иако је састављен од већ постојећих елемената, изражава нову логику стварности. Иако Доситеј није директно учествовао у настојањима да се обликује једна конвенционализована научна терминологија у окриљу Друштва српске словесности, нити је, уосталом, његов културни програм био у складу са начелима поменутог Друштва (Бјелаковић 2017: 62), може се приметити са једне врло широке историјске перспективе да се, говорећи о периоду прелаза из 18. у 19. век, ради о једном дугорочијем културном процесу модернизације српског језика и културе, у ком су се поменути културни програми јављали као опозити једни другима, али и уз одређена преклапања, те, као што каже Исидора Бјелаковић: „Ситуација је, дакле, била веома комплексна јер није реч о бинарној конкуренцији, будући да је и међу представницима исте – традиционалистичке, доситејевске струје било различитих ставова у погледу структуре будућег термино-

лошког система” (Ibid 2017: 62). Наравно, модернизацију у овом случају не треба узети само као један ванисторијски став, већ у смислу прилагођавања обрасцима који су српску културу укључили у културна струјања која су допирала са запада, али са којима су исто тако, на својим путовањима, појединци бивали у непосредном додиру, укључујући и самог Доситеја Обрадовића.

Мирјана Стефановић истиче да је просветитељство као „покрет новог духа” у великој мери „уједињавао културе различитих страна света”, због чега је присталицама филозофије рационализма пореклом из различитих средина могло деловати да су „јаче биле заједничке идеје од оних које су их делиле и међусобно различовно обликовале”, а према ауторки је исте такве оријентације и Обрадовићев став „да ће свако бити бољи Европљанин уколико је бољи Србин” (Стефановић 2018: 351). Јављање идеје о националном јединству подразумева припадност широј (европској) целини с једне стране, али с друге подразумева и, што је иначе типична одлика развоја грађанске свести, унутрашњу хомогеност: велику улогу у том аспекту игра и укидање ригидне диглосије, због чега још и у Доситејевом решењу за језичку реформу читав национални колектив, односно сви његови сталежи и друштвене групе, могу говорити једним језичким кодом. Управо на том месту примећујемо и простор за семантичко нијансирање на које упућује Михаил Бахтин када истиче „полиакцентност” језичких знакова; према овом аутору, језички знак једино и има виталност док се употребљава у различитим, међусобно конфликтним смисловима (Бахтин 1980: 25–26).

У наредним сегментима рада управо бисмо и анализирали начин на који Доситеј Обрадовић детерминише и омеђава такав нови тип просвећеног човека, експлицитно или имплицитно, негде полемички изоштено, а негде помирљиво. То се можда и најјасније може изразити придевима које приписује одређеним типовима карактера и понашања. Профилисање се одвија на више различитих планова: међуљудских и породичних односа; односа између особа мушког и женског пола; односа према раду, телесним уживањима; затим, религији, господару, и држави.

II. АНАЛИЗА ДОСИТЕЈЕВЕ ПЕРСПЕКТИВЕ О ОДНОСУ ЖЕНА :
МУШКАРАЦ И ПРОТОТИПУ ПРОСВЕТИТЕЉСКОГ
ЧОВЕКА

а) *Односи између полова, институција брака
и породични односи*

Мишел Вовел, у студији насловљеној у складу с тим, покушава синтетисати тип *човека доба просвећености*. Један проблем који се у том смислу појављује јесте питање исправности „разликовања идеалног 'човека просвећености' и 'људи просвећености' у својој анонимној и разноврсној скупини” (Вовел 2006: 6). У случају нашег истраживања, ипак, то не мора нужно бити проблем, јер дело којим се бавимо не узима у обзир само идеалну врсту просвећеног интелектуалца, већ има и знатно ширу амбицију поновног осмишљавања односа у друштву и према институцијама.

Једна од специфичности горенаведеног прегледа људских особина коју је лако сместа запазити јесте несразмерност квалификатива између особа мушког и женског пола, и то у корист првог. Ипак, и мали узорак на који је могуће указати умногоме је индикативан, будући да се ради управо о пасажима који говоре о потреби за побољшавањем права жена и давањем нових, грађанских права, упоредо са развојем и стварањем институција. Као пример из тада релативно недавне историје, наведена је краљица Елизабета, која се из тог разлога карактерише као *бесмртна* и *славна*. То Обрадовићу служи као аргументација за идеал српске грађанске жене: уколико су доброваспитане и просвећене (Обрадовић 1784: 17) не морају ни у чем заостајати за мушкарцима.

Неретко такође просветитељски оријентисане, услед широко распрострањене неписмености још и у том периоду, политички ангажоване културне раднице у периоду Краљевине Србије и Југославије позивале су се на Доситејева, за своје време, прогресивна виђења. Паулина Лебл-Албала, у једном чланку из 1922. године, говори о Обрадовићевим (као и Његошевим) ставовима о жени, и у том смислу, она истиче већ на почетку чланка како „ни један син не говори с већом нежности о својој матери но што то чини наш велики

народни просветитељ” (Лебл-Албала 1922: 179). У овој опасности примећујемо и другу страну позитивних квалификатива за женске особе присутних у Обрадовићевом тексту, а они би примарно спадали у групу придева афективног тона, и тиме упућују на раније разматране елементе Обрадовићеве сентименталистичке поетике. Примери за то би били: *милу майку* (Обрадовичь 1784: 9), односно *сладким родитѣлям* (Обрадовичь 1784: 116), спомињући такође и „све сродне свое и најпрелюбезніе, Оца и Матерь, Браћу и Сестре, Жену и Дѣцу, Сроднике и Пріятелѣ [...]” (Обрадовичь 1784: 112).

Модификације у начину језичког ословљавања чланова породице упућују и на нов, индивидуалнији и интимистички тип породичних односа, који се разликује и одваја од задружног вида организације, тако да и на овом плану примећујемо важан културолошки помак у организацији могућих видова друштвене организације. Уопштено говорећи, у односу на друге семантичке категорије придева, примећујемо релативну и сразмерну учесталост придева који описују емотивна стања, будући да је стил Доситеја Обрадовића и иначе доста афективно обојен, под чиме мислимо и на околност да га одликују многи узвици и дужи реченични склопови. Непосредност је, уосталом, поспешена и обраћањем било читаоцу, било личностима о којима је реч у епистоларним сегментима дела. У свему реченом већ се може навестити тежња да се човек репрезентује у разним видовима понашања и у контексту различитих друштвених односа.

Дидактичка природа дела кореспондира у доброј мери са реторском заснованошћу излагања (периодне реченице које омогућују структурираност уз помоћ опонирања контраста), тако да су на лексичком плану чести случајеви антонимичности у оквиру једне реченичне конструкције или пасуса. Делује да се о негативним карактеристикама говори конкретнијим одредницама, а разлог за то може се наћи и у околности да је на њих могуће директно упутити: мане као што су гордост, лењост, сластољубље и среброљубље, присутне су у савременом друштву у доба Доситеја Обрадовића, док се о позитивним одликама ипак говори са становишта недовољно друштвених развијених услова да се они оспоље у

правом облику. О позитивним одликама се, дакле, говори са становишта морала, који се уједно жели конституисати као саморазумљив, природан и вечан, првенствено у одредницама које се концентришу око централне одлике разумности која се повезује и са семантички врло широком и поливалентном ознаком *гобар*.

У начелу, ипак, може се рећи да се све позитивне одлике групишу око доминантних придева *разумань* односно *просвещень*, који представљају уједно и конкретизацију онога што се мисли под мање маркираним и семантички спецификованим придевима попут *гобарь*, *благодарань*, *добродѣшелянь* (Обрадовичь 1784: 115). Сам концепт разума код Доситеја Обрадовића неретко се повезује са хришћанским поимањима врлине, због чега осуде одлика као што су неправедност, завист, гордост, неблагодарност, окренутост ка материјалним задовољствима, представљају одређену врсту компромиса између карактерних особина које су пожељне у буржоаском друштву, и постојећег поретка. Тако је *илошски човекь*, ког Доситеј на једном месту критикује, опониран *словесном човеку* (в. Обрадовичь 1784: 41–42). Да се не ради само о случајном поистовећивању које је више стилске природе сведочи чињеница да се Доситеј у делу изјашњава и о експлицитно политичкој страни друштвеног живота грађанина, о чему ће бити касније речи. Дакле, појам здраворазумског као прееминентне етичке категорије јесте оно што Доситеј жели конституисати у *Совјешима*: из етички исправног, дакле, усаглашеног са вечним одредницама разума, доследно проистиче и естетски пријатно, и политички утемељено. Тако се дискрепанција између богатог, а марљивог, и сиромашног, али нерадног човека артикулише на плану морала, али и поред тога што у Доситејевој перспективи богатом човеку припадају плодови његовог рада, ипак је обавезан дужношћу према својој средини, која се очитује у дарезљивости, те он критикује фигуре тврдице који „[и]здрпань оди и очаянь [...]”, док „Богатимь завиди, сиромас ненавиди [...]” (Обрадовичь 1784: 85). Напротив, и имућан човек треба да живи уравнотежено и умерено, јер „колико му манѣ валя толико э срећни и богатїи [...]”, а „колико беззлбнїу толико

веселіу фамиліу рани, но и немоћна и неволна често нарани [...]", услед чега, и иначе, грађанин, „видећи богате у народу свому [...]" треба да им жели напредак, како би били спремни да учине још добра, те закључује да „Ніедань пощень чо-векъ [...] незавиди богатимъ" (Обрадовичъ 1784: 86–87).

Напоменућемо узгред да Вовел наводи да су у просвети-тељској визији друштва жене и војници „у неким аспектима маргинални" (Вовел 2006: 6). У Доситејевој идејној констелацији, ни жене, ни војници нису сасвим изгубили своју улогу. О улози просвећене жене као васпитатељке новог поколења већ смо донекле и говорили, а условно говорећи и војничка улога грађанина јавља се, конкретно, у смислу одбране државе, у чему би требало сви да учествују. Дакле, у контексту националне диференцијације, настанка националних идентитета, у Доситејевом делу се и патриотизам појављује као једна од основних врлина. Штавише, пасаж који се тиче родољубља изричит је: човек мора бити *благодаран, веран, и њокоран* „до смрти", и стога, дужан је да своју отаџбину „брани" (Обрадовичъ 1784: 112). Овај осећај дужности, повезан са односом покорности, који Обрадовић на више места истиче у поменутом одељку дела, представља свакако новину на плану обавеза неодвојивих од права која се захтевају у светлу нових, грађанских друштвених односа.

На овом месту могу се истаћи и атрибути приписани конкретним личностима на угледним друштвеним положајима (као што су Симеон Зорич, руски цар Петар Велики, темишварски епископ Георгије Поповић): они изражавају уважавање још увек у сасвим феудалном кључу, у архаичнијем језичком коду него што је то случај у остатку текста, посебно оним деловима намењеним најширој читалачкој публици. Свакако, прагматички узрок томе јесте и потреба за финансијским патронатом, али очевидно је да Доситеј Обрадовић успоставља поредак који не искључује ни монархистичког владара (када говори о владару, спомиње цара), ни црквену хијерархију, што у исто време релативизује и судове о Обрадовићевом наводном антиклерикализму. У најгрубљим цртама, идеални црквени поглавари и владари описују се у овом тексту као мудри односно: *ѝремудри, ми-*

лосџиви, блажене памети, дакле разумни и ѿпросвећени. Није сасвим сувишно напоменути да у односу на феудални социоекономски поредак, најважнија друштвена промена јесте појам приватне својине који обједињује раније разматране изразито моралне врлине попут штедљивости, марљивости у раду, уздржавања од прекомерног јела и пића, тако и грађанске дужности и обавезе очувања државног поретка и мира.

б) *Идеални грађанин Доситеја Обрадовића: дарезљив, ошџироуман, и ѿаџриоџа*

Још једна друштвена промена коју атрибуција Доситеја Обрадовића у *Совјетџима здраваџо разума* региструје јесте и еволуција у друштвеним односима, а нарочито у контексту релативно новонасталих економских неједнакости: на више места говори се, наиме, о супротности богатих и сиромашних, а у вези с тим и како богати и сиромашни део становништва треба да се односи према свом положају. Нарочито је карактеристично што се речи *моџућ* и *моћан* користе у пренесеном смислу финансијске (а не физичке) моћи, док *слаб* и *немоћан* остају у семантичкој сфери физичке слабости. Свакако да у залеђу овог раскорака у нијансама значења стоји фактор новца као новог вида социјалне моћи, док, с друге стране, део становништва који је неспособан за рад, у вредносном систему који заступа Обрадовић, ипак унеколико постаје принуђен на њега. У тексту се и изричито каже да „прошња э мати лђности и беспослице” и да је никоме не треба допуштати (Обрадовичь 1784: 115).

Сумарно говорећи, делује нам да Обрадовићев рационалистички, просветитељски програм има за основну консеквенцу увођење не само зачетака модерног друштва, већ управо друштва заснованог на принципу рада и тржишта, иако се у први план стављају етички разлози и смисао таквог устројства, или, другим речима, пре самих услова за настанак модерних, грађанских односа, у интелектуалном хоризонту се увршћује и учвршћује одговарајући, просветитељски, систем вредности. Друштвене идеале Доситеј Обрадовић легитимише и афирмише установљеним ауторитетима: књижевним класицима (нарочито грчким и латинским,

попут Лукијана, Хорација или Хесиода; в. нпр. Обрадовичъ 1784: 13, или, 1784: 24–25), затим библијским цитатима и алузијама (в. нпр. Ibid 1784: 10–11). Сем поменутих, може се говорити и о посезању за модернијим, унеколико и „секуларнијим” узорима, као што су, у контексту измењене улоге жене, „безсмртна Инлезска кралица славна Елисаветъ [...]” (Обрадовичъ 1784: 17) или, као један од класичних представника друштвене критике са становишта морала, у Доситејевом делу фигурира и „Остроумни Моліеръ” (Обрадовичъ 1784: 68). Близак круг представљају и владарске личности које, попут споменуте краљице Елизабете, показују склоност ка просветитељским идејама, чиме се, нарочито пред крај *Совјѣша*, дискусија премешта до најширих оквира самог државног поретка. Налазимо примере атрибуције ове врсте у контексту 1) црквених поглавара, који се одређују као „Блажене памети Господињ Георгіе Поповичъ Епископъ Тамишварски” (Обрадовичъ 1784: 35), односно, у ширем смислу, „блажени и свети свешенници, и добри вѣрни Хрїстова стада Пастири” (Обрадовичъ 1784: 61), или „Владѣтели, Архїереи и Свешенници”, који су „Прави Пастири и достойни високогъ почитанїя” (Обрадовичъ 1784: 92), али ништа мање и 2) племства и самог владара: очекивано, повлашћено место има „Велики Царь Петаръ [...]” (Обрадовичъ 1784: 34). Стога, идеал је „мударь, чловѣколюбивь, и добродѣтелянь Царь” (Обрадовичъ 1784: 112), док „благоразумни Патрїотъ у пречестнимъ персонамъ Судїя и Началника [...]” као и „у святой и високой персони Цара свога и Владѣтеля [...]” – види служитеље правде и закона (Обрадовичъ 1784: 113).

Уопштавајући поменуте закључке, примећујемо да се сви поменути квалитети концентришу око појма разумности као етичког језгра у мисли Доситеја Обрадовића. Већ на почетку се истиче „добродѣтелни чловекъ, кои э из детинства свога разумно и добро воспитанъ” (Обрадовичъ 1784: 4), који је налик како „праведному Јосифу и [...]” (Обрадовичъ 1784: 9), тако и „кроткому и чловѣколюбивому Іисусу” (Обрадовичъ 1784: 10). Младићи треба да су „добронаравни, склони къ науци, и остроумни” (1784: 16), а зрео, просвећен човек „праведанъ э као Аристидь, постоянь као Като, неумитанъ

као Фабрицију [sic!], мударь и добродѣтелянь као Сократъ, человѣколюбивъ и благъ као Исусъ Спаситель”, те „благодѣтелствуе благодарне како годъ и неблагодарне” (Обрадовић 1784: 118).

Дакле, између књижевно-културних и религијских ауторитета, и реторичких средстава, поменути систем вредности жели се представити као природан, у људској природи утемељен, и стога безвремен. Но, ипак су то у сржи идеолошке поставке које представљају предуслов за друштвено уређење типичног грађанског друштва. Са једне стране, *разум* подразумева умереност у погледу материјалних аспеката живота, марљивост у раду, и оданост просвећеним ауторитетима, дакле, морални интегритет; са друге, *просвећености* подразумева одређени степен образованости, односно, како сам Доситеј Обрадовић каже, учености, што у себе укључује предуслове за развој интелектуалног сталежа књижевника, научника и културних делатника, а одражава и интелектуализам као нову појаву, и то једну коју можемо схватити у смислу што свеобухватније спознаје света, што је један од просветитељских идеала (нпр. у контексту покрета енциклопедизма).

Другим речима, аспект разума као донекле и моралног квалитета, и аспект просвећености укрштају се не само у сталежу интелектуалних културних делатника, какав је и сам Обрадовић, већ и иначе, у просечном идеалном грађанину, будући да је пожељан човек који контролише своје афекте, жеље и потребе, а то га у извесном смислу окреће од емотивног ка рационалној страни личности. Мишел Вовел овај круг схватања просветитеља сумира на следећи начин: „Човек је еластичан и може да се усавршава, историја људи је историја прогреса, онако како се он оцртава на Земљи у границама живота овде на Земљи, у мери у којој је коначан циљ који се тражи – земаљска срећа” (Вовел 2006: 11). Изгледа да се свеукупност ставова о човеку и могућностима побољшања његовог положаја које износи Доситеј Обрадовић у *Совјетџима здраваіо разума* заиста и може изразити на тај начин. Такво гледиште даје једну нову нијансу природи његове синтезе научног сазнања са религиозним искуством

(и институцијама), што је са собом нужно повлачило прилагођавање културно-политичког програма специфичностима националног простора.

У тој сфери наравно да изузетну улогу играју управо друштвени односи и институције породице и брака, због чега је необично велики значај језичких средстава којима се ти елементи човекове стварности концептуализују. Ипак, то је био, у крајњој линији, тек један предуслов за сложене и амбивалентне културне, књижевне, а најзад и језичке процесе који су се одигравали у наредним деценијама. Језик Доситеја Обрадовића одражавао је његову изграђену свест о једном могућем развојном путу српске културе у прелазу на модерно доба. Он је реинтерпретирао познато у светлу савремених филозофских тенденција, али вероватно да је управо то отворило простор да његова гледишта о развоју српског друштва, културе и језика буду међу његовим наследницима схваћена као тек једна прелазна етапа.

III. ЗАКЉУЧАК

На примеру једног од полемички заостренијих дела Доситеја Обрадовића, у раду смо покушали издвојити одређене специфичности о перцепцији мушких и женских особа и њихових друштвених улога у прелазу на модеран период у српској култури. У години изласка *Совјеша здраваго разума*, 1784, жена се тек почињала профилисати као самосталан, грађански субјект. Из тог разлога, у свим категоријама придева који квалификују жене, примера је било несразмерно мало, и то у делу које иначе уводи доста крупне и далекосежне промене у поимању многих друштвених конвенција и устаљених односа. На основу анализе поменутих придева, основни закључак је да се идеална жена препознаје као просвећена и образована на многим пољима, али ипак бива умерена ка одређеном кругу делатности, наиме, васпитачком. С друге стране, у оквиру мушког рода примећујемо промену не само у друштвеној улози, већ својеврсну еволуцију у схватању појма *човека*, који у делу Доситеја Обрадовића постаје

модерни грађански субјект, који има специфичан однос према властима, институцијама и својини – сопственој и туђој. Управо зато су основне врлине које нови модел човека треба, према Доситеју Обрадовићу, да поседује – пре свега разумност, затим просвећеност и ученост, добродетел, марљивост, умереност, штедљивост, родољубље и оданост према отаџбини и цркви.

ЛИТЕРАТУРА

Извор:

Обрадовичь 1784: Д. Обрадовичь, *Совѣѣши здраваѣо разума. Прва частѣь*, Лајпциг: Брајткофова типографија [у Лаипсику, у Типографіѣй Брайткопфовой] <<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=928&m=2#page/1/mode/2up>>, 7.10.2025.

Секундарна лиѣература:

- Бахтин 1980: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Полит.
- Бјелаковић 2017: И. Бјелаковић, „Друштво српске словесности и проблем израде терминологије”, *Књижевности и језик у друшћиву српске словесности*, Београд: Српска академија наука и уметности, 61–77.
- Вовел 2006: М. Вовел (прир), *Човек доба ѣросвећености*, Београд: СЛЮ.
- Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Живковић 1970: Д. Живковић, „Одједи сентиментализма у српској књижевности XVIII и прве половине XX века”, *Европски оквири српске књижевности*, Београд: Просвета, 79–105.
- Лебл-Албала 1922: П. Лебл-Албала, „Доситеј и Његош о женама”, *Женски ѣокреѣи*, Београд: Штампарија „Будућност”. бр. 5/6, 179–192.
- Павић 1983: М. Павић, *Раћање нове српске књижевности: историја српске књижевности барока, класицизма и ѣредромантизма*, Београд: Српска књижевна задруга.

- Радовановић 2003: М. Радовановић, *Социолингвистика*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића,
- Стефановић 2018: М. Стефановић, „Просветитељство/просветитељства у словенским књижевностима”, *Српска славистика: колективна монографија: радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта*, том 2, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 349–358.
- Симовић 2001: Љ. Симовић, „Доситеј на коњу Белерофоновом”, *Дујло дно: есеји о српским песницима, о комедијама Штерије и Нушића и о Животу и прикљученијима Доситејејевим*, Београд: Стубови културе, 49–69.

PAVLE ZELJIĆ

LINGUISTIC AND CULTURAL CONCEPTUALISATION OF PERSONS OF THE MALE AND FEMALE GENDER IN *THE COUNSELS ON COMMON SENSE AND GOOD REASON, PART ONE* (1784) BY DOSITEJ OBRADOVIĆ

SUMMARY

The paper examines the primarily didactic literary work by Dositej Obradović, *The Counsels on Common Sense and Good Reason* (first published in 1784), consisting of essays and polemical discourses, focusing on the adjectives related to persons of the male and female gender. It may be said that the final aim of this research is not exclusively linguistic, as it represents a contribution to the matter of the ideal type of (hu)man which the Enlightenment project attempted to form within society, by articulating it in Serbian literature. Thus, we examine the ways in which positive and negative attributes ascribed to various kinds of social behavior delineate a different and new perspective on society – with the premise that this phenomenon is the most prominently visible in the works of Dositej Obradović. Accordingly, rather than primarily focusing on linguistics in themselves, we will use a sociolinguistic and culturological approach, considering the moralistic and thus programmatic, even declarative character of *The Counsels on Common Sense and Good Reason*. Obradović, as the author, frequently contrasts positive traits with negative ones, and consequently, it is significant to compare the status which the ideal type of woman is supposed to have in relation to the ideal type

of Enlightenment man. Moreover, our research is founded on the poetical characteristics of the Enlightenment and sentimentalistic literature in Serbia, and therefore the prototype or the concept of the human which is to be formed in the works by Dositej Obradović will be viewed in light of the general tendency of the development of Serbian culture at the transition between the 18th and 19th century.

Key words: *The Counsels on Common Sense and Good Reason*, Dositej Obradović, Enlightenment, sentimentalism, adjectives, sociolinguistics.

РИЗНИЦА
Прилози

Библиографија
Примљен: 12. 10. 2025.
Прихваћен: 15. 10. 2025.

Сандра Трифковић*
Институт за славистику
Универзитет у Келну
ORCID: 0009-0000-7258-5106

Стефан Здравинац**
Институт за славистику
Универзитет у Келну
ORCID: 0009-0008-5335-3105

БИБЛИОГРАФИЈА ГОДИШЊАКА ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ДОСИТЕЈЕВ ВРТ

Библиографија Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Доситејев врт* обухвата дванаест бројева часописа, од првог до дванаестог броја, објављених у периоду од 2013. до 2024. године. Библиографска грађа се састоји од 176 библиографских јединица разврстаних азбучно, према презимену аутора, односно хронолошки у случају два или више прилога истог аутора. Структура одреднице је следећа: подаци о аутору, наслов прилога, година, број и стране Годишњака на којима се прилог налази. У угластим заградама на крају одреднице се налази информација о томе у којој рубрици је прилог објављен.

Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” излази редовно од 2013. године. Закључно са трећим бројем Годишњака, одговорна уредница *Доситејевој врши* била је Драгана Вукићевић. У наредним бројевима Годишњак су колективно уређивали Драгана Вукићевић, Драгана Грбић и Душан Иванић (број 4); Исидора Бјелаковић, Драгана Грбић и Душан Иванић (од 5. до 10. броја), уз проширен састав Уредништва који су чинили Марио Капалдо, Марија Рита Лето, Роберт Ходел и Милица Ђуковић (од броја 7),

* trifkovicsandra96@gmail.com

** zdravinac@gmail.com

као и Персида Лазаревић Ди Ђакомо и Моника Фин (од броја 9). Од једанаестог броја Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Досиџејев врџи* главна уредница је Драгана Грбић.

Рубрике Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Досиџејев врџи* су следеће: „Век светлости (Студије и чланци)¹”, „Ризница (Прилози)” и „Доситејеви читаоци (Прикази)” сталне су рубрике од првог броја. Од 2014. године Задужбина „Доситеј Обрадовић” додељује Награду „Доситеј Обрадовић” за животно дело, те се од другог до четвртог броја Годишњака у рубрици „Ризница” штампају прилози у вези са овом наградом. Од броја 5 ова тематска целина има засебну рубрику са насловом „Награда ’Доситеј Обрадовић’ за животно дело”. Спорадично се јављају и рубрике: „Ехо” (бројеви 3 и 4), „(Забавно-поучне) Смесице” (бројеви 6 и 7), „Мисли из *Басана* Доситеја Обрадовића” (број 6), „Белешке” (број 11) и „Књижевни салон ’Код Доситеја’” (број 12). Поред наведених рубрика, у *Досиџејевом врџу* ће се наћи и рубрике посвећене округлим столовима и осталим окупљањима: „Српски језик данас”, „Дан матерњег језика”, „Свечана академија ’Возљубљени ученици’” (број 6); „Београдски графити за време бомбардовања Србије 1999. године” (број 7); „Свечана академија поводом 18 година од оснивања Задужбине ’Доситеј Обрадовић’” (број 10); „Одговор(и) на питања: Шта је просвећеност и шта значи просвећивати (данас)?” (број 12). У рубрици „Летопис”, односно „Хроника” (у броју 8) континуирано се из броја у број прате активности Задужбине „Доситеј Обрадовић”.

1. АЛЕКСИЋ, Бранко

Казановина метафизичка крива сила љубави произилази из „*curva Boscovichiana*” // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 51–86 [Век светлости].

Казановина метафизичка крива сила љубави произилази из „*curva Boscovichiana*” (II део) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 29–59 [Век светлости].

2. АНДОНОВСКИ, Јелена; КРСМАНОВИЋ, Никола

„Критичка мисао о Доситеју Обрадовићу” // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 279–281 [Хроника].

3. АНДОНОВСКИ, Јелена; КРСМАНОВИЋ, Никола; ГАВРИЛОВИЋ, Ивана

Критичка мисао о Доситеју Обрадовићу кроз призму савремених дигиталних технологија // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 189–209 [Ризница].

¹ Од броја 11 „Студије и огледи”.

4. АНДРЕЈЕВИЋ, Даница

Поводом поезије Љубице Милетић // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 261–264 [Дан матерњег језика].

5. АПОСТОЛОВИЋ, Јелена

Доситеј, Секереш и Мушкатиновић између књижевности и збиље: Интертекстуална анализа Павићеве приповетке „Анђео са наочарима” // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 73–84 [Век светлости].

6. АРАНЂЕЛОВИЋ РАСИНСКИ, Мирољуб

Сејмо, браћо, семе ума (композиција за свечану академију) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 13–15.

Невидљиви земљак – композиција поводом 18. рођендана Задужбине „Доситеј Обрадовић” // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 359–363 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” за 2022. годину].

7. БАЈИЋ, Весна

Државне титуле у делу *Житје Пејтра Великаго* Захарије Орфелина (Часть вторая, 1772) // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 117–134 [Ризница].

8. БАСТА, Данило

Доситејево завештање српском роду // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 169–175 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

Диптих немачког посветитељства // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 111–112 [Просветитељски разговори на ползу и увеселеније].

9. БЕЗРУКОВА, Ивана

Речник славеносрпског језика. Огледна свеска [приредили: Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић], Нови Сад: Матица српска, 2017, стр. 299 // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 135–144 [Доситејеви читаоци].

10. БЕЛЕСЛИЈИН, Драгана

Искошена визура – рецепција српске књижевности XVIII столећа Саве Дамјанова // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 268–275 [Доситејеви читаоци].

11. БИШОФ, Марија

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” : 2012. година // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 283–290 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

Доситејева стаза у Доситејевом врту // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 159–165 [Ехо].

12. БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора

О транскрипцији *Поздрава Мојсеју Пушнику* 3. Орфелина (1757) // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 125–133 [Век светлости].

Напомене о фонолошкој структури докумената архива манастира Савина (18. век) // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 15–32 [Век светлости].

Напомене о морфолошкој структури докумената *Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји* (прва половина 18. века) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 19–40 [Век светлости].

Језик неколико писама Павла Соларића // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 137–152 [Век светлости].

13. БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора; НИНКОВИЋ, Ненад

Писма народних капетана из Потиске и Поморишке војне границе (Национални архив у Сегедину, 1734–1746, други део) // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 169–188 [Ризница].

14. БОЈАНИН, Светомир

Реч на пријему награде // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 257–260 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

15. БУГАРСКИ, Стеван

Кућа Доситејева у Чакову // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 127–133 [Ризница].

Реч на пријему награде за животно дело „Доситеј Обрадовић” // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 239–241 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

16. БУЊАК, Петар

О Игнацију Красицком и првом роману у новој пољској књижевности // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 57–90 [Век светлости].

17. В. С.

In memoriam проф. др Мирослав Тимотијевић (1950–2016) // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 145–151 [Ризница].

18. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Бранислав

О писму, правопису и предметном језику *Српске драматике или Писменице* Јована Поповића (1843) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 141–164 [Век светлости].

19. ВОЈИНОВИЋ, Станиша

Претплатници Павла Соларића // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 153–165 [Век светлости].

20. ВОЈНОВИЋ, Жарко

Доситејеви пренумеранти из реда православног свештенства // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 53–73 [Век светлости].

Обликовање српског идентитета у *Поминку књижеском* Павла Соларића // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 99–115 [Век светлости].

21. ВУКИЋЕВИЋ, Дејан

Минијатура на зрну грашка // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 155–160 [Ехо].

22. ВУКИЋЕВИЋ, Драгана

Реч уреднице // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 11–14.

Увод у разговор о књизи Драгана Симеуновића, *Полиџичка мисао нововековних српских просветитеља* (Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, 2022, с. 211) // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 299–300 [Књижевни салон „Код Доситеја”].

23. ВУЧЕТИЋ, Марија; СТАНИЋ, Вероника

Летопис задужбине „Доситеј Обрадовић” за 2022. годину // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 365–377 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” за 2022. годину].

Летопис задужбине „Доситеј Обрадовић” за 2023. годину // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 407–418.

24. ГВОЗДЕН, Владимир

Моћ, жанр, субјект: неколико напомена о европским путничким и путописним дискурсима у 18. столећу // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 47–70 [Век светлости].

25. ГВОЗДЕНОВИЋ, Милош

Феномен духа времена у *Описанију живота мога* Саве Текелије и у *Житију* Герасима Зелића // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 97–139 [Век светлости].

26. ГОРДИЋ, Славко

Греси и огрешења државе и струке // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 221–223 [Округли сто „Српски језик данас”].

Универзално и национално у мишљењу и делању српских просветитеља [Драган Симеуновић, *Полиџичка мисао нововековних српских просветитеља*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, 2022] // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 301–307 [Књижевни салон „Код Доситеја”].

27. ГРБИЋ, Драгана

Савремени цветник о просвећености : One Contemporary Collection of Essays on Enlightenment (Ненад Николић, *Меандрџи просвећености: неколико лица српске књижевности XVIII и XIX века*, Службени гласник, Београд, 2010, с. 297) // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 233–247 [Доситејеви читаоци].

О реализацији пројекта *ПреКретања*. Хале – Лајпциг, прекретница у животу Доситеја Обрадовића / Драгана Грбић // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 271–277 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

Шари аероспацијски јесу оне машине дивне! – или о ускићењу Атанасија Стојковића ваздушним куглама // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 11–31 [Век светлости].

Шест књига едиције „Језичка баштина” Матице српске // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 163–169 [Доситејеви читаоци].

Историја – лучоноша просветитељства (Daniel Fulda, „Die Geschichte trägt der Aufklärung die Fackel vor” Eine deutsch-französische Bild-Geschichte; IZEA, Kleine Schriften 7/2016, Mitteldeutscher Verlag, Halle (Saale), 2017, S. 213) // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 145–152 [Доситејеви читаоци].

Небески летови : у спомен на Жарка Рошуља // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 303–306 [In memoriam].

Сусрети класика. Иво Андрић и Музеј Вука и Доситеја // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 133–142 [Ризница].

„Чини се као да не постоји сагласност о томе да ли се времена у којима живимо смеју назвати просвећеним, или не?” – Јохан Август Еберхард [Стивен Пинкер, *Просвећени свет: аргуменџи у користи разума, науке, хуманизма и најреџика*, превод са енглеског на српски Милица Цветковић, Лагуна 2019, 696; Steven Pinker, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, Penguin, New York, 2018] // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 151–162 [Доситејеви читаоци].

Извештај о реализацији радионица *Ариџмеџика и џеометрија* у оквиру међународног пројекта *Преисџивање уџицаја слободних умеџности* // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 273–276 [Хроника].

Доситејев(у) вртови – Реч уредника // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 15–26.

Портрет Атанасија Стојковића у аутобиографијама његових савременика // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 193–199 [Ризница].

Просветитељским нитима проткани опус Данила Н. Басте (Данило Н. Баста, *Сабрани сџиси у чеџрнаесџи књџиа*, Досије студио – Гутенбергова галаксија, Београд, 2020) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 247–270 [Доситејеви читаоци].

Доситеј и Вук поново у Халеу // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 321–328 [Белешке].

Књџевни салон *Код Доситеја* посвећен десетлеђу *Доситејевоџ врџи* // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 345–357 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” за 2022. годину].

„Одговор(и) на питања: Шта је просвећеност и шта значи просвећивати (данас)?” // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 103–110 [Просветитељски разговори на ползу и увеселеније].

28. ГРДИНИЋ, Никола

Доситејеви дани и Друштво за проучавање XVIII века у Новом Саду (1974–2012) // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 189–200 [Ризница].

Литерарност *Жишчија* Герасима Зелића // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 25–43 [Век светлости].

Литерарно просветитељство // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 13–27 [Век светлости].

29. ГРОМОВИЋ, Милан

Чувствително књижевље Никанора Грујића (Никанор Грујић, *Изабране њесме*. Приредио Радослав Ераковић. Бањалука: Центар за српске студије, 2023, стр. 214) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 279–284 [Доситејеви читаоци].

30. ГРУДЕН, Тамара

Приче графита 1999: Србине, ил си нинца ил си минца // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 195–209 [Округли сто „Београдски графити за време бомбардовања Србије 1999. године”].

31. ГРУЈИЋ, Јована

О Владети Јеротићу и његовом делу // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 207–224 [Ризница].

32. ДРАГАШ, Мирјана

О задужбини данас // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 259–263.

Следимо Доситеја : првих 18 година // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 179–182 [Свечана академија поводом 18 година од оснивања задужбине „Доситеј Обрадовић”].

33. ДРАКУЛИЋ, Наташа

Језик *Песмарице* Теодора Добрашевића (1763) // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 69–85 [Век светлости].

34. ДРАКУЛИЋ-ПРИЈМА, Драгана

Михаил Андрејевић Милорадовић – херој „без страха и мане” // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 45–68 [Век светлости].

35. ЂОРЂЕВИЋ, Драгана

Хроника *Дана Мајшице српске* у Градској библиотеци „Атанасије Стојковић” Рума // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 209–216 [Ризница].

36. ЂОРЂЕВИЋ, Јелена

Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића (Милена Зорић, *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића*, Нови Сад: Матица српска, 2018) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 156–162 [Доситејеви читаоци].

Отргнути од заборава (Милена Зорић, Горица Радмиловић (прир.). *Улој ума челољескоја (1808)*. Нови Сад: Матица српска, 2019); (Исидора Бјелаковић, Драгана Грбић (прир.). *Памјатник мужем у славеносерјском књијесћиву славним в жерћиву йризнатћелностћи и блајодаренија (1815)*. Нови Сад: Матица српска, 2019) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 226–232 [Доситејеви читаоци].

37. ЂОРЂЕВИЋ, Небојша

Траговима Пишчевића: породица и свакодневница на раскрћћу приватнога и јавнога у мемоарима Симеона и Александра Пишчевића // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 91–112 [Век светлости].

38. ЂОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ, Смиљана

Просветитељски паремииолошки зборник Јована Мушкатиновића: жанровска структура // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 106–123 [Век светлости].

39. ЂУРКОВИЋ, Урош

Неки аспекти образовне димензије љубави у делима Атанасија Стојковића // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 53–72 [Век светлости].

40. ЕРАКОВИЋ, Радослав

Мемоарска искушења српског Казанове // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 35–51 [Век светлости].

41. ЖИВКОВИЋ, Ана

Најновија књијевна прикљученија задужбине „Доситеј Обрадовић” (*Доситеј и Евроја*, прир. Душан Иванић, Задужбина „Доситеј Обрадовић”, Београд, 2011; Доситеј Обрадовић, *Писмо Хараламјију*, прир. Душан Иванић, Задужбина „Доситеј Обрадовић”, Београд, 2011; *Срби у Лајјцију*, прир. Душан Иванић, Задужбина „Доситеј Обрадовић” : Народна библиотека Србије, Београд, 2012; Доситеј Обрадовић, *Срјском народу или Слободно мислићи*, прир. Душан Иванић, Задужбина „Доситеј Обрадовић” : Народна библиотека Србије, Београд, 2012) // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 217–232 [Доситејеви читаоци].

Доситеј Обрадовић као вечни оријентир српске културе (Никола Грдинић, *О Доситеју Обрадовићу*, Завод за културу Војводине: Друштво за проучавање XVIII века, Нови Сад, 2013) // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 249–258 [Доситејеви читаоци].

О путовању и странствовању на XXXIX „Доситејевим данима” (Тема: *путовања*, уред. Никола Грдинић, Друштво за проучавање XVIII века: Завод за културу Војводине, Нови Сад, 2013) // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 259–267 [Доситејеви читаоци].

42. ЖУЊИЋ, Слободан

Доситеј Обрадовић и енглески морализам // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 124–142 [Век светлости].

43. ЗАИМОВА, Раја

Пајсијева историја и њени интерпретатори / превели Сандра Трифковић и Стефан Здравинац // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 35–50 [Век светлости].

Оријентални егзотизам између Истока и Запада (Случај *Хиљаду и једне ноћи*) / превели Сандра Трифковић и Стефан Здравинац // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 85–100 [Век светлости].

44. ЗДРАВИНАЦ, Стефан

Српске осмолисне азбуке // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 123–140 [Век светлости].

45. ЗУБАНОВИЋ, Слободан

Фрагменти о ливади // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 247–252 [Дан матерњег језика].

<Мала пијаца: Валандово> // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 257–258 [Дан матерњег језика].

46. ИВАНИЋ, Душан

Белешка о тексту // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 202 [Ризница].

Књижевни подруми Ђорђа Нешића // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 153–157 [Ехо].

Прилози Доситејевој поетици приповиједања // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 13–22 [Век светлости].

О Стевану Бугарском // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 235–237 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

Један препис *Лазареве Буквице* Доситеја Обрадовића // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 229–233 [Смесице].

Велике теме српске књижевности (*Велике теме српске књижевности. Научни састанак слависта у Вукове дане (1971–2019)*, Београд: МСЦ, 2019) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 145–150 [Доситејеви читаоци].

У спомен на Миодрага Матицког (1940–2020) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 263–266 [In memoriam].

Соларићеве пјесме о годишњим добима и српска лирика XIX вијека // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 29–41 [Век светлости].

47. ИВАНОВИЋ, Александра

Рајићев *Цвешник* и Лаурембергова *Acerra Philologica*: између пансофистичке енциклопедије и средњовековног зборника // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 79–95 [Век светлости].

48. ЈАНИЋ, Ђорђе

Између толеранције и верске слободе (Зборник радова *Доситеј Обрадовић и верске слободе*, 2014, 150 стр.; Симпозијум *Доситеј Обрадовић и верска толеранција*, 10. децембар 2013) // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 175–186 [Доситејеви читаоци].

49. ЈАЊИЋ, Ивана

Живот и дело Теодора Димитријевића Крачуна (Мирослав Тимотијевић, *Теодор Крачун*, Нови Сад: Галерија Матице српске – Петроварадин: Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине, 2019, 406 стр.) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 213–218 [Доситејеви читаоци].

50. Ј. О.

Др Атанасије Стојковић [пратећи текст из Каталога Галерије Матице српске] // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 191–192 [Ризница].

51. ЈЕЛИСАВЧИЋ, Маријана

Васпитање укуса и моралног осећања (Розана Морабито, *Просветишељство ума и срца: Културни пројекти Емануила Јанковића*, Задужбина „Доситеј Обрадовић”, Београд, 2018) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 151–155 [Доситејеви читаоци].

Академски осмех имагологије (Срђан Орсић, *Лик сџранца у српском роману 19. века*, Српско културно друштво „Просвјета”, Загреб; Културни и научни центар „Милутин Миланковић”, Даљ, 2018) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 188–194 [Доситејеви читаоци].

52. ЈЕЛИЋ, Војислав

Благо теби ако ти ум у срцу почива // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 205–206 [Ризница].

Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело (Одлука жирија) // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 203 [Ризница].

Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело (Одлука жирија) // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 135 [Ризница].

Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело (Одлука жирија) // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 137 [Ризница].

Одлука жирија // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 155–156 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

Доситејеве мисли из *Басана* Доситеја Обрадовића (изабрала Радмила Пурић) // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 279–299 [Мисли из *Басана* Доситеја Обрадовића].

53. ЈОВАНОВИЋ, Биљана; ПОТРЕБИЋ, Милан; ЖУПАЊАЦ, Невена

Рецепција дела Доситеја Обрадовића у настави // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 133–183 [Век светлости].

54. ЈОВАНОВИЋ, Владимир

Бисерка Цвејић: *кроз њрње до звезда* // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 137–146 [Ризница].

55. ЈОВАНОВИЋ МИНДИЋ, Станислава

Слике руских владара и њихова рецепција у српској средини (Владимир Симић, *Романови и Срби. Рецејција слике руских владара у уметности XVIII века*, Матица српска – Галерија Матице српске, Нови Сад, 2018) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 206–212 [Доситејеви читаоци].

56. ЈОВИЋЕВИЋ, Татјана

Новчићи у врту Доситејевих стихова // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 94–105 [Век светлости].

Дидактичност и модерност: о просвећивању, врлини и песничком умећу (Александра Павловић, *Пелен и мед. Српска дидактичка поезија од барока до романтизма*. Академска књига, Нови Сад, 2017; 401 стр.) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 135–142 [Доситејеви читаоци].

Павле Соларић – слика из писама // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 61–80 [Век светлости].

О „Доситејевим филозофијама”, из јучерашњице за (да)нас (Пера А. Илић, *Досијеј Обрадовић као филозоф просветитељства*. Прилог историји српске филозофије и филологије у осамнаестом и деветнаестом веку, Београд: Досије студио, 2023, 146 стр.) // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 325–335 [Доситејеви читаоци].

57. КАБАСИ, Николета

Доситеј Обрадовић, artifex и прерађивач Соавине етике // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 143–165 [Век светлости].

58. КАНТ, Имануел

Одговор на питање: Шта је просвећеност? / превео Данило Н. Баста // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 119–126 [Просветитељски разговори на ползу и увеселеније].

59. КНУДСЕН, Карин Есман

Како вртови причају приче / превела Јелена Пршић // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 103–125 [Ризница].

60. КОВАЧЕВИЋ, Милош

Најбитнији актуелни проблеми српскога језика и писма // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 191–209 [Округли сто „Српски језик данас”].

61. КОРДА-ПЕТРОВИЋ, Александра

Чешки просветитељи пре Доситеја и у Доситејево време // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 95–109 [Век светлости].

62. КРИЧКА, Марко

Српско друштво у Далмацији у другој половини 18. века // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 171–195 [Ризница].

63. КРСТИЋ, Предраг

Немачко прикљученије просвећености: Кант и друштво среде // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 127–145 [Просветитељски разговори на ползу и увеселеније].

64. КРЧМАР, Весна; ЈОВАНОВИЋ, Зоран

Прилог о Радомиру Путнику // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 389–397 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

65. КУЛИЋ, Милена

Научни скуп: „Номо universalis Атанасије Стојковић (1773–1832): поводом 250-годишњице рођења” (Матица српска, Нови Сад, 17. новембар 2023. године) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 217–221 [Ризница].

66. КУРЕШЕВИЋ, Марина

Најраскошније дело барокне културе (Јелена Тодоровић (прир.). *Захарија Орфелин. Свечани њоздрав Мојсеју Пућнику (1757)* / *Zaharija Orfelin. Festive Greeting to Mojsej Putnik (1757)*). Фототипско издање. Нови Сад: Платонеум – Матица српска – Беседа, 2014.) // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 227–230 [Доситејеви читаоци].

67. ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО, Персида

Од Руђера Бошковића до Доситеја Обрадовића кроз енглеске клубове, кружоке и удружења // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 36–57 [Век светлости].

Вишеструко корисно дело о Доситеју (Марија Рита Лето, *Несавршено мајсторско дело: Доситејево њремошћивање сиварносних и њриповедних ѡраница*, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд, 2014, с. 190) // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 227–236 [Доситејеви читаоци].

Друштвеност у дугом 18. веку. Историја, модели и трансфери у европским и колонијалним друштвима (1650–1850) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 339–342 [Белешке].

68. ЛИВАДА, Раша

Капетанија // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 245–246 [Дан матерњег језика].

69. ЉУЈИЋ, Тамара

Фигура владара у Орфелиновој биографији Петра Великог // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 121–132 [Ризница].

70. МАРИНОВИЋ, Анамарија

Од Аркадије до сатире, од платонске до еротске љубави – Мануел Марија Барбоза ду Бокаж // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 91–104 [Век светлости].

71. МАРИЋ, Илија

Доситеј као популарни филозоф // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 15–33 [Век светлости].

Доситеј – дискретни полемичар // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 13–33 [Век светлости].

О почетку српске философије: Доситеј и Кујунџић // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 17–33 [Век светлости].

Докторска дисертација Тихомира Остојића // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 165–170 [Ризница].

72. МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ, Јелена

Палимпсестни портрет Доситеја Обрадовића: Боривоје Маринковић – Милорад Павић // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 185–198 [Век светлости].

Светла уздарја Боривоју Маринковићу: „Где ја стадох – ти ћеш поћи!” (Зборник Филозофског факултета: *У спомена на Боривоја Маринковића*, уредили: Никола Грдинић, Светлана Томин и Невена Варница, Филозофски Факултет, Нови Сад, 2014, 340 стр.) // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 187–197 [Доситејеви читаоци].

Конституисање врта у српском грађанском песништву // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 89–119 [Ризница].

Ехеги monumentum за Доситеја Обрадовића (Драгана Грбић, *Дело Доситеја Обрадовића у европском књижевно-културном контексту. Културно-историјски одјеци немачке просвећености хале-лајпцишкој интелектуалној крући на јужнословенским просторима* / Dragana Grbić, *Das Werk von Dositej Obradović im europäischen Literatur- und Kulturkontext. Kulturhistorische einflüsse der deutschen Aufklärung des „Halle-Leipziger intellektuellen Kreises“ in der Südsla-*

via, Институт за књижевност и уметност, Београд 2018, 676 стр.) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 143–150 [Доситејејев читаноци].

Пре(д)романтичарски коперникански обрти (Татјана Јовићевић, *Књижевност изван џамћења. Лирска поезија „Доситејејеве доба“*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2021, 209 стр.) // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 225–231 [Доситејејев читаноци].

Tenebroso читање српске књижевности 18. и 19. века (Радослав Ераковић, *Осећајност и разум (есеји о српској књижевности XVIII и XIX века)*, Нови Сад: Матица српска, 2024, 221 стр.) // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 337–342 [Доситејејев читаноци].

73. МЕНДЕЛСОН, Мозес

О питању: Шта значи просвећивати? / превео Данило Н. Баста // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 113–117 [Просветитељски разговори на ползу и увеселеније].

74. МИЈАИЛОВИЋ, Катарина

О астрономској терминологији у књижевним језицима Срба у 18. и 19. веку (Исидора Г. Бјелаковић, *Терминологија у књижевним језицима код Срба у XVIII и XIX веку (астрономија)*. Нови Сад: Матица српска, 2022, стр. 378) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 271–277 [Доситејејев читаноци].

75. МИКИЋ, Радивоје

О Љубомиру Симовићу // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 157–164 [Награда „Доситеј Обрадовић“ за животно дело].

76. МИЛАНОВИЋ, Александар

Иван Поповић као историчар српског књижевног језика // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 91–100 [Век светлости].

Соларићеви погледи на српску ћирилицу // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 117–135 [Век светлости].

77. МИЛЕТИЋ, Љубица

Литургија у Јасеновцу // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 259 [Дан матерњег језика].

Безгласна звона // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 260 [Дан матерњег језика].

78. МИЛИНКОВИЋ, Снежана

Још неколико напомена о Доситејејевом преводу *Основа еџике* Франческа Соавеа // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 166–186 [Век светлости].

79. МИЛИЋ, Драгана

Слика Србије у немачким публикацијама 18. века *Милош Ђорђевић, *Немачки поглед на Србију у 18. веку*, Ниш: Филозофски

факултет Универзитета у Нишу, 2023, 216 стр.] // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 357–362 [Доситејеви читаоци].

80. МИЛИЋ, Јелена

Крепкости, клонућа: трагом Улице Доситејеве у *Дорћолу* Светлане Велмар-Јанковић // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 87–114 [Век светлости].

81. МИНИЋ КАРЛО, Драгутин

Доситеј за сва времена // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 275 [Забавно-поучне смесице].

82. МИРОН, Грета; ГРБИЋ, Драгана

Рецепција антике у југоисточној Европи током дугог 18. века // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 329–337 [Белешке].

83. МИТРОВИЋ, Марија

Трст у Доситејево доба // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 17–35 [Век светлости].

84. МИХАИЛОВИЋ, Милош

Научник *назбиљ* (Владимир Папић, *На жанровској размеђи ране модерности*. Нови Сад: Матица српска, 2023, стр. 193) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 297–301 [Доситејеви читаоци].

85. Н. Н.

Издавачка делатност Задужбине „Доситеј Обрадовић” [у 2012. години] // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 279–282 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

86. Н. Н.

Издавачка делатност Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2013. години // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 279 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

87. Н. Н.

Издавачка делатност Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2014. години // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 219 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

88. Н. Н.

Издавачка делатност Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2015. години // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 181 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

89. Н. Н.

Издавачка делатност Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2016. години // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 195.

90. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” : 2013. година // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 281–289 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

91. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” : 2014. година // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 221–230 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

92. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” : 2015. година // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 183–191 [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић”].

93. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” : 2016. година // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 183–193.

94. Н. Н.

Активности Задужбине у 2017. години [Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” : 2017. година] // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 307–313.

95. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2018. години // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 235–242.

96. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2019. години // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 283–290.

97. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2020. години // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 253–258.

98. Н. Н.

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2021. години // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 187–197.

99. Н. Н.

Одлука жирија // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 233–234 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

100. Н. Н.

Одлука жирија // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 181–182 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

101. Н. Н.

Награда за животно дело: одлука жирија // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 245–246 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

102. Н. Н.

Награда за животно дело: одлука жирија // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 241–242 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

103. Н. Н.

Одлука жирија // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 161–163 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

104. Н. Н.

Одлука жирија // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 305–307 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

105. Н. Н.

Одлука жирија // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 387–388 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

106. Н. Н.

Образложење жирија [Награда „Доситејево златно перо”] // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 419–426.

107. НАСТАСИЋ, Ленка

Странољубива проза (Даница Трифуњагић, *Имаинарна Европа у српској документарно-уметничкој прози 18. и првих деценија 19. века*, Нови Сад: Научно удружење за развој српских студија, 2023, 331 стр.) // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 343–348 [Доситејеви читаоци].

108. НЕДИЋ, Марко

Политичка мисао српских књижевника [Драган Симеуновић, *Политичка мисао нововековних српских просветитеља*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, 2022] // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 309–315 [Књижевни салон „Код Доситеја”].

109. НЕСТОРОВИЋ, Зорица

Мисија (Свечана беседа) // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 267–271 [Свечана академија „Возљубљени ученици”].

110. НИКОЛИЋ, Лука

Земљеописаније математическо или О развоју српске географске терминологије (Исидора Г. Бјелаковић, *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку [математичка географија и картографија]*).

Нови Сад: Два пера, 2017, стр. 542) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 219–225 [Доситејеви читаоци].

111. НИКОЛИЋ, Ненад

Историјска и просвећеност данас: две политике // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 147–161 [Просветитељски разговори на ползу и увеселеније].

112. НИНКОВИЋ, Ненад

Срби у Руском царству (*Срби у Руском царству, насеља, њорекло, стиановништиво, обичаји*). Приредио Борисав Челиковић, Београд: Службени гласник и САНУ, 2022, стр. 635) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 293–296 [Доситејеви читаоци].

113. НОВАКОВИЋ, Душко

Мала пијаца: Валандово // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 253–254 [Дан матерњег језика].

114. ОТАШЕВИЋ, Бранка

Проналазач и приповедач Раша Попов (1933–2017) // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 171–174 [In memoriam].

115. ОРСИЋ, Срђан

Проклијало семе просвештенија (Милица Ђуковић (прир.). *Тихомир Остојић. Пиштања српске књижевности XVIII и XIX века*. Ново Милешево: Банатски културни центар, 2018, 420 стр.) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 163–170 [Доситејеви читаоци].

Контемплације изнад хоризонта очекивања (Радослав Ераковић. *Дневник читалачких искушења*. Нови Сад: Матица српска, 2019: 269. стр.) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 168–176 [Доситејеви читаоци].

Реактуелизација и ревалоризација века српске просвећености (Душан Иванић, Војислав Јелић, Ненад Ристовић (уредници), *Век просветитељства у српској култури*. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 2020, 378 стр.) // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 213–223 [Доситејеви читаоци].

116. ПАВИЋ, Синиша

Беседа // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 249–251 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

117. ПАВЛОВИЋ, Александра

Дидактичка поезија просветитељства: Доситеј и његови следбеници // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 15–66 [Век светлости].

Павле Соларић и песници школе *објективне лирике* // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 43–59 [Век светлости].

Критика српских Софијиних ратника (Илија Марић, *Српска философска кришика: од почетака до Великої раїа*, Досије студио, Београд, 2021, стр. 554) // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 137–141 [Доситејеви читаоци].

118. ПАНТЕЛИЋ, Благоје

Доситеј и српска философска историографија: осврт на нову хрестоматију Илије Марића (Илија Марић, *Историографија српске философије до 1941.*, Београд: Досије студио, 2019, 468 стр.) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 195–205 [Доситејеви читаоци].

119. ПАПИЋ, Владимир

Српски путопис XVIII века на језичкој међи – између Јеротеја Рачанина и Силвестра Поповића // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 79–90 [Век светлости].

Просветитељске антиклерикалне тенденције у *Турским писмима* Стефана Зановића // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 75–88 [Век светлости].

120. ПЕЈОВИЋ МИЛОВАНЧЕВИЋ, Милица

Проф. др Светомир Бојанин // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 247–255 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

121. ПЕЈЧИЋ, Александар

Драмски појмовник Денија Дидроа I: Ка реалистичкој поезици // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 75–93 [Век светлости].

Драмски појмовник Денија Дидроа II: *Ка реалистичкој поезици* // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 111–131 [Век светлости].

122. ПЕРИШИЋ, Игор

Здраво, Разуме! (*Традиција просвећености и просвећивања у српској периодици*, зборник радова, уредила Татјана Јовићевић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2012, стр. 449) // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 248–267 [Доситејеви читаоци].

123. ПЕТРОВИЋ, Даница

О Димитрију Стефановићу // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 183–186 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

124. ПЕТРОВИЋ, Маша

Наравообученија: сусрет књижевности и примењене ликовне уметности на примеру карактеризације уметничких лутака израђених према ликовима басни Доситеја Обрадовића // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 87–103 [Век светлости].

125. ПЕТРОВИЋ, Сања

Предлог лексикографске обраде *Пролошкој жицији Светиої Максима Бранковића* из рукописа Гаврила Стефановића Венцловића // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 109–129 [Век светлости].

126. ПОПОВ, Раша

Раша Попов о себи // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 143–144 [Ризница].

127. ПОПОВ, Чедомир

Уводна реч академика Чедомира Попова на отварању Међународног научног скупа „Доситеј у српској историји и култури” // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 149–151 [Ехо].

128. ПОПОВИЋ, Алекса

Град у променама – промене у градовима XVIII века (*Stadt im Wandel. Der Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert / Towns in Change. The Danube Carpathian area in the long 18th century*, Mathias Beer, Harald Heppner, Ulrike Tischler-Hofer, Hrsg.); *Neue Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte / New Researches on East Central and South East European History / Recherches nouvelles sur l'histoire de l'Europe centrale et orientale*, Tomme 13; Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde – Steiermärkische Landesregierung – Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts im südöstlichen Europa – „Peter Lang”, Berlin – Bruxelles – Lausanne – New York – Oxford 2023, 456 стр.) // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 371–383 [Доситејеви читаоци].

129. ПОПОВИЋ, Емилија

Функција славенизама и књишких речи у *Женидби и угадби* и *Родољубцима* Јована Стерије Поповића // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 165–188 [Век светлости].

Речник славенизама и књишких речи у *Женидби и угадби* и *Родољубцима* Јована Стерије Поповића // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 271–295 [Ризница].

130. ПОПОВИЋ, Исидора

Емануил Јанковић и Доситеј Обрадовић – комедиографски принципи српских просветитеља // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 58–74 [Век светлости].

131. ПФАЈФЕР, Атила

Слободни краљевски Сомбор (Милан Степановић, *Визија слободе. Елиберџација Сомбора 1745–1749*, Сомбор: Историјски архив и Удружење грађана „Норма”, 2023, 222 стр.) // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 363–369 [Доситејеви читаоци].

132. ПУТНИК, Радомир

Поводом књиге *Полиитичка мисао нововековних српских просветишћела* [Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, 2022] // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 317–321 [Књижевни салон „Код Доситеја”].

Афоризам у Доситеја и Александра Поповића // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 399–405 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

133. РАДИЧЕВИЋ, Теодор

Мотрење једног Србина увече // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 201 [Ризница].

134. РАДУЛОВИЋ, Милан

Поетско житије и служба Доситеју од Мирка Магарашевића (Мирко Магарашевић, *Доситијејев ход*, Београд, Задужбина Доситеј Обрадовић, 2014) // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 171–178 [Доситејеви читаоци].

135. РАДУЛОВИЋ, Немања

Слика Индије у српској књижевности 19. века // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 33–78 [Век светлости].

Округли сто *Индија и српска култура* // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 277–278 [Хроника].

136. РАЈЕВИЋ, Бојан

Реконструкција родних улога у *Плачу Рахили или избијенију младенцев на повеленије Ирода цара јудејскога* Константина Маринковића // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 105–122 [Век светлости].

137. РЕМЕТИЋ, Слободан

Српски језик данас // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 175–181 [Округли сто „Српски језик данас”].

138. РИСТОВИЋ, Ненад

Обједињујући поглед на улогу три културна средишта у почецима модернизације српске културе (Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века: Кијев – Будим – Венеција*, Нови Сад: Академска књига, 2015, 226 стр.) // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 169–174 [Доситејеви читаоци].

Посвећеност музици као дару од Бога и дару Богу: *У спомен на Димитрија Стефановића (1929–2020)* // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 267–270 [In memoriam].

139. РШУМОВИЋ, Љубивоје

Прозбор о Раши Попову // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 139–142 [Ризница].

140. САВКОВИЋ, Нада

Велико путовање Павла Соларића // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 81–97 [Век светлости].

141. СИМЕУНОВИЋ, Драган

Следи Доситеја // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 183–186 [Свечана академија поводом 18 година од оснивања задужбине „Доситеј Обрадовић”].

142. СИМИЋ, Владимир

О српској елити и њеној уметности (Александра Человски, *Племство у српској визуелној култури XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 2021, 243 стр.) // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 143–148 [Доситејеви читаоци].

143. СИМОВИЋ, Љубомир

Беседа о Доситеју // Год. V, бр. 5 (2017), стр. 165–168 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

144. СИМОНОВИЋ, Милијана

Визуелна поезија Захарије Орфелина // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 23–45 [Век светлости].

145. СЛОБОДА, Марија

На ползу општества (*Драмски јунак Досићеј*, прир. Радомир Путник, Задужбина „Доситеј Обрадовић” – РТС Издаваштво, Београд, 2022, стр. 842) // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 153–157 [Доситејеви читаоци].

146. СРЕМАЦ, Радован

Попис становништва цивилног Срема из 1781. године // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 223–243 [Ризница].

Демографско кретање српског становништва у Шиду током 18. века // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 197–213 [Ризница].

147. СТАНОЈЕВИЋ, Добривоје

Графити као отпор // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 210–218 [Округли сто „Београдски графити за време бомбардовања Србије 1999. године”].

148. СТЕФАНОВИЋ, Димитрије

О Доситеју Обрадовићу // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 187–190 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

149. СТЕФАНОВИЋ-БАНОВИЋ, Милеса

Нешто о лексици у беседама на Благовести Гаврила Стефановића Венцловића // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 107–123 [Век светлости].

150. СТОИЉКОВИЋ, Андреа

Речник славенизама и књишких речи у драми *Фернандо и Јарика* Јоакима Вујића // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 215–269 [Ризница].

О првој штампаној збирци српских народних умотвори-на (Јован Мушкатировић, *Причће илићи по њростому ѡсловице шемже сенѡенције илићи реченија* (1807, друго издање), прир. Милена Зорић Латовљев. Нови Сад: Матица српска, 2022, 374 стр.) // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 349–355 [Доситејеви читаоци].

151. СТОЈАНОВИЋ, Јелица

Идентитетска питања Срба у Црној Гори и њихов статус // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 211–220 [Округли сто „Српски језик данас”].

152. СТОКИЋ, Нина

Драматизација и драмска интерполација лика и дела Доситеја Обрадовића // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 61–86 [Век светлости].

153. СТОКИЋ СИМОНЧИЋ, Гордана

Прва интегрална студија о манастирским библиотекама код Срба (Жарко Војновић, *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века*, Градска библиотека, Панчево, 2019, 306 стр.) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 163–167 [Доситејеви читаоци].

154. ТАНАСИЋ, Срето

Српски језик наш данашњи // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 183–190 [Округли сто „Српски језик данас”].

155. ТЕОФИЛОВИЋ, Витомир

Графити // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 219–221 [Округли сто „Београдски графити за време бомбардовања Србије 1999. године”].

156. ТЕРЗИЋ, Слободан

Синиша Павић: писац телевизијских романа // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 244–247 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

157. ТРИЈИЋ, Весна

Проблеми и постигнућа српске ретроспективне библиографије (*Српска библиографија. Књије 1868–1944. Дојуне*, Народна

библиотеке Србије, Београд, 2017. *Српска библиографија. Књи-
ге 1801–1867*, Народна библиотека Србије, Београд, 2019) // Год.
VIII, бр. 8 (2020), стр. 233–241 [Доситејеви читаоци].

158. ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе

Лауреатска беседа // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 315–318 [На-
града „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

159. ТРИФУЊАГИЋ, Даница

Перцепција другог у мемоарима Симеона и Александра
Пишчевића // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 89–108 [Век светлости].

160. ТРКУЉА, Јован

Достојан баштиник Доситејеве линије у српској култури //
Год. X, бр. 10 (2022), стр. 164–168 [Награда „Доситеј Обрадовић”
за животно дело].

161. ТУТЊЕВИЋ, Станиша

Милан Радуловић (1948–2017) // Год. V, бр. 5 (2017), стр.
175–182 [In memoriam].

162. ТУТУШ, Николина

О српском травнику из 18. века (речник фитонима) // Год.
VII, бр. 7 (2019), стр. 41–78 [Век светлости].

Лазар Чурчић – књигољуб и књигохранитељ (Зборник радо-
ва *Лазар Чурчић – књигољуб и књигохранитељ*, Библиотека Матице
српске, Нови Сад, 2019) // Год. VIII, бр. 8 (2020), стр. 177–187 [До-
ситејеви читаоци].

163. ЂАЛИЋ, Борислав

Историја Карловачке митрополије (Горан Васин, Ненад
Нинковић. *Историја Карловачке митрополије*, Нови Сад: Проме-
теј – РТВ, 2022, стр. 342) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 285–291
[Доситејеви читаоци].

164. ЂУКОВИЋ, Милица

Mehr... mehr Licht! (Драгана Грбић, *Прекрешања: Хале-
Лајпциг, прекрешица у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentschei-
dungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović*,
превод и редакција превода на немачки Ангела Рихтер. Übers-
etzung ins Deutsche und Redaktion der Übersetzung Angela Rich-
ter, Београд: Институт за књижевност и уметност, Halle: Seminar
für Slavistik der Martin-Luther-Universität, Halle: Interdisziplinä-
res Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung der
Martin-Luther – Universität Halle-Wittenberg, Halle-Београд, 2012,
265 стр; [Драгана Грбић, *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрешица*

у живоју Доситеја Обрадовића, каталог, стр. 31] // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 237–248 [Доситејеви читаоци].

Трагом монографије *Доситеј Обрадовић у Хојову: писма Августина Бошњаковића Тихомиру Остојићу* // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 143–158 [Ризница].

Писмо Михајла Пупина Тихомиру Остојићу и уводни чланак о Доситеју Обрадовићу у њујоршком *Србобрану* (1911) // Год. VI, бр. 6 (2018), стр. 161–171 [Ризница].

Краткоје написаније Тихомира Остојића о Алексију Везилићу (неколико напомена уз текст: Тихомир Остојић, „Чарање и врачање у XVIII веку”, *Караџић: листи за српски народни живој, обичаје и предање*, год. III, бр. 8–9, август-септембар 1901, стр. 157–158) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 115–132 [Ризница].

165. УГРЕНОВИЋ, Александра

Синоптичка таблица XVIII века уз хронолошку табелу живота и рада Доситеја Обрадовића // Год. I, бр. 1 (2013), стр. 201–213 [Ризница].

Доситејевићина као модел рецепције у српској духовној култури (Ђорђе Ј. Јанић, *Доситеј и доситејевићина*. Београд: СКЗ, 2014, 213 стр.) // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 199–215 [Доситејеви читаоци].

166. УСКОКОВИЋ, Лада

Како се одевао Доситеј Обрадовић: покушај реконструкције // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 11–22 [Век светлости].

167. ФИН, Моника

Конфесионална полемика у северној Далмацији за време Доситејевог боравка у Скрадину // Год. III, бр. 3 (2015), стр. 33–56 [Век светлости].

168. ХАС-ФЕХЕР, Каталин

Мађарско просветитељство // Год. IV, бр. 4 (2016), стр. 67–90 [Век светлости].

169. ЧЕЛОВСКИ, Александра

Поглед на интелектуалну историју српског просветитељства (Владимир Симић, *Поршрети српској интелектуалца у доба просветићелства*, Нови Сад: Матица српска: Галерија Матице српске, 2022, 354 стр.) // Год. X, бр. 10 (2022), стр. 149–152 [Доситејеви читаоци].

170. ЧЕРЕВИЦКИ, Тања

Епископ – монах, приложник и ктитор у прошлости Карловачке митрополије (Бранислав Тодић, *Епископ Викентије Појовић*

(1774–1785): *Прилої истрорији и уметности Вршачко-карансебешке епархије*, Матица српска, Нови Сад, 2020, 362 стр.) // Год. IX, бр. 9 (2021), стр. 233–237 [Доситејејви читаоци].

171. ЧОРТИЋ, Александар

Уметничка и вербална луцидност // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 222–226 [Округли сто „Београдски графити за време бомбардовања Србије 1999. године”]

172. ШАРОВИЋ, Марија

Вампири у Србији (Марија Клеут, *Вампири у Србији у XVIII веку: књија и коменшари*, Београд: Службени гласник, 2018) // Год. VII, бр. 7 (2019), стр. 171–178 [Доситејејви читаоци].

173. ШАШИЋ, Маријана

Атанасије Стојковић (фрагменти из биографије) // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 201–208 [Ризница].

174. ШПАДИЈЕР, Ирена

На страни истине, науке и просвећености // Год. XI, бр. 11 (2023), стр. 309–314 [Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело].

175. EWERTOWSKI, Tomasz

Слика Кине у *Тајној информацији о снази и стању кинеској царствија* Саве Владиславића // Год. II, бр. 2 (2014), стр. 71–93 [Век светлости].

176. HEPPNER, Harald

Der Vorteil der peripheren Lage. Die Stadt Belgrad im langen 18. Jahrhundert // Год. XII, бр. 12 (2024), стр. 35–51 [Век светлости].

КЊИЖЕВНИ САЛОН
„КОД ДОСИТЕЈА”

ENCYCLOPEDIA DOSITHEANA

(уредник Никола Грдинић)

Округли сто

Задужбина „Доситеј Обрадовић”, Београд,
Краља Милана 2, 24. априла 2025.

Учествовали: Никола Грдинић, Радослав Ераковић,
Душан Иванић, Војислав Јелић, Сања Париповић
Крчмар, Ненад Ристовић, Владимир Симић*.

Овде се објављују доспела излагања.

* Било је предвиђено и онлајн-учешће Драгане Грбић.

Никола Грдинић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

О ДОСИТЕАНИ

План *Енциклопедије Доситејане* (499 стр.) замишљен је као целина у којој се одреднице нижу од општијег према посебнијем у хијерархијском и хронолошком поретку. Отвара се тумачењем појма *просвећености* и прегледом развоја европског и српског просветитељског покрета, као најопштијег оквира. Оно што је најважније, свако Доситејево дело добило је посебну одредницу. Његов развој, еманиран у делима и животу има прогресивистички смисао, метафизички занос пута према богу, заменио је световном идејом напретка утемељеног у разуму. Обрађена су места у којима је боравио (цео његов живот био је једно велико путовање), и савременици, превасходно просветитељски писци, чиме се додатно осветљава његово дело, и ужи историјски контекст. У завршном делу енциклопедије обрађени су појединачни појмови, идеје, жанрови, апстрактна терминологија, сложени у азбучни поредак, мозаично. Атипичан план енциклопедије изграђен је ради превазилажења недостатка механичког слагања неповезаних одредница према редоследу слова азбуке организацијом у „стабло” тако да се из међуодноса делова, поступно и прегледно, сагледава и његов живот, и његово дело.

Приступ у изради енциклопедијских одредница руковођен је ставом да се Доситејево дело, као и свих просве-

* info@dositejeva.zaduzbina.rs

титељских писаца, не може свести на истраживање извора, на утврђивање одакле му је нешто. Тиме се скреће пажња са онога што је урадио на потенцијалне изворе којима се користио. Припремна фаза сваког истраживања може бити испитивање извора, да би се из тога сагледало како их је преобликовао, реинтерпретирао и служио њима као подлогом за развијање сопствене мисли, а не да би се на изворе свели. Испитивање извора сачињава већи део литературе о Доситеју и просветитељским писцима, што је припремна фаза анализе, никако се не може признати за анализу (интерпретацију, тумачење) саму. Тежиште обрада је на тумачењу, на интерпретацији развоја, кључним идејама, стиху, стилу, поетолошким ставовима, а не, превасходно не, на колекционирање чињеница које би се из ње према потреби узимале. Истраживање оријентисано на изворе има, и имало је, идеолошку позадину у којој се просветитељство видело као почетна фаза нововековног културног развоја, као нека врста културног описмењавања, пре правог почетка који се везује за језичку реформу из друге половине XIX века. Другачије гледање које осим филолошког критеријума укључује и друге факторе (културолошки, књижевноисторијски, естетски, проблемски) присутни су у предговору, и тексту Ненада Љубиковића „Пут којим нисмо пошли” у додатку енциклопедије. У њима се указује на разлику између неповољног вредносног статуса просветитељства у националној култури, превасходно због језичког стила одступајућег од говорног језика, према статусу које просветитељство има у европском контексту као високо цењена вредност. Превасходно због тога што су у просветитељству постављени темељи модерног света у коме постојимо; без познавања његовог идејног садржаја немогуће је разумети садашњост. У европској цивилизацији просветитељство је фундамент на коме се развило готово све у чему живимо, а без познавања темеља модерности не можемо разумети ни критички отпор према њему, нарочито у оним облицима испољавања када је био заснован и плодотворан. Дакле, две су интенције у енциклопедији: прелаз са истраживања порекла идеја на тумачење, и, са друге стране успостављање визије развоја која почетак

српске нововековне културе види у просветитељству, у поезији Захарија Орфелина и есејима Доситеја Обрадовића, а да су поезија Бранка Радичевића и језичка реформа Вука Стефановића продужетак, развојна етапа онога што је већ раније постојало као компонента развоја, а не револуционарна промена.

Енциклопедија се може читати од почетка према крају по тематским целинама од општијег према посебнијем, а према потреби само поједине одреднице, за шта је била предвиђена и употреба именског и предметног регистра. Предметни и именски регистар нису урађени, као ни коректура прелома енциклопедије, чудним сплетом околности. У том тренутку Културни центар Војводине није имао управника, претходни је поднео оставку а новоизабрани због короне боравио у болници. Уредник издавачке делатности Културног центра у тим околностима самосвојно одлучује да прелом не буде стубичан како је то уобичајено за енциклопедије, и укинуо коректуру. На мој захтев као уредника *Доситејане* да добијем прелом због израде регистра и коректуре добио сам невероватан одговор који је приближно гласио: а ко ти је крив што ниси одмах урадио регистре и предао, а коректура није потребна јер су то писали врхунски филолози па нема грешака. Ко је од тога могао имати корист, а ко је добио штету, није тешко наслутити. Колики су само труд и време утрошени, као и финансијска, маколико скромна средства, да би у завршници минули рад био оштећен. Питање може гласити: каква је целина у којој је овакав детаљ могућ? За промену такве целине треба се борити. Ако је утеша, могуће је друго издање.

Даљи рад на започетом пројекту је визија, шта и како би требало у култури радити. Ако се погледају програми домаћих издавача може се приметити настојање објављивања што више нових наслова, док су у програмима страних великих издавача (нпр. *Penguin Books*), преко деведесет посто поновљена издања, тек неколико процената нових. Те нове књиге пре објављивања пролазе кроз неколико различито конципираних комисија (од стручњака, пословних људи, потенцијалне публике) чији је задатак утврдити не само квали-

тет, већ нарочито колико је та књига потребна. Утврђује се чега нема, а за чим потреба постоји. То није просто питање.

Доситејана је штампана у тиражу од 500 примерака, нема дистрибуцију, и може се набавити понајпре директним обраћањем издавачу. Ако се понеки примерак појави у књижари кошта 4000 динара, што је чини за наше прилике неприступачном. Књига је средство комуникације, онај који пише жели нешто поручити, деловати, објаснити, ако то не стигне до публике књига не постоји, попут позоришне представе одигране у празној сали. Из тог угла посматрано *Доситејана* је посебан случај књиге која нам треба. Доситејев *Животи и прикљученија* обавезна је лектира у основној и свим врстама средњих школа у којима се предаје матерњи језик и књижевност, проучава се на групи наставничких факултета. Треба ученицима, студентима и наставницима. А сваке године се у школе и факултетете уписују нове генерације. Тржиште је потенцијално бескрајно, издања се могу стално обнављати за потребе образовања, као и за потребе читалаца који поседују у себи духовну радозналост и жељу за сазнавањем, а другачије су струке. Ова категорија читалаца реално постоји, то су особе које теже култури а по струци су банкарски службеници, лекари, или медицинске сестре које у ноћној смени гледању телевизије преферирају читање књига. Отуда, књига би требала бити штампана у већем тиражу, брошираном повезу, са ценом примереној студентском џепарцу, и доступна у књижарској мрежи. Енциклопедија се допуњава, исправља и сваке четири године мења. Прво издање је добро, друго – јако добро, у некој даљој будућности – савршено, колико то може у времену свог настанка. Јер, систем вредности се мења приближно сваких шездесет година. Иста оваква књига пројектује се у будућности са новом генерацијом аутора, начином обраде и садржајима. Нешто од старог ће преживети време, али нови, непредвидиви друштвени контексти изнедриће другачије тачке гледишта, другачији систем вредности и потребу за другачијом врстом знања. Илуструјмо то једним скорашњим примером. Истраживања Слободана Жуњића историје српске филозофске мисли XVII и XVIII века увела су у корпус филозофских

текстова латинистичке расправе и инаугуралне дисертације што је потпуно изменило општу слику. Илија Марић, такође истраживач домаћег философског наслеђа, писао је у говору за приређене Жунићеве рукописе: „имајући у виду овај српски латинитет, који је био сасвим уклопљен у токове философирања на Западу (Европи), Жуњић је последњих година свог живота тај ток видео као главни у српској философији из раздобља од XV па све до половине XIX века.” Штавише, „у једној од наших последњих шетњи” како сведочи Марић, рекао је да ако би поново писао овај део историје српске философије, он би философске списе на латинском истакао као „његов главни ток”. Подсетимо, просветитељство није књижевни, већ идејни покрет мада је на књижевност битно утицао. Колико боље и потпуније познавање прошлости утиче на будућност? Ако гледамо у садашњост ми још увек имамо оптерећење, никако да га се ослободимо, да је све што није написано на народном језику кривоглавица, узалудно потрошено време, странпутица у културном развоју. Желимо ли побећи од историје и њеног деловања из дубине времена? Чему може служити упрошћавање културе, њено стицање подразумева ментални напор, она није комад сира, на који зинеш и прогуташ га, па постанеш културан. Различити језички изрази, најпре латински језик и славеносербски стил (а не језик како се у струци код нас пише и говори, јер никада није био кодификован; није имао свој речник и граматику) у доба просвећености природан су процес развоја који има аналогију у развоју других култура. Окамењена, управо секташка, стигматизација латинског и славеносербског израза, ако је имала некаквог историјског смисла у решавању прагматичних и политичких проблема половином XIX века, у окончаној првој четвртини XXI века делује као мисаони архаизам.

Тако би серија издања *Досићеане* у будућности могла стећи квалитет који се једино и може стећи систематским обликом рада. Јер, праћењем промена у њеном конципирању могле би се разумети, односно проучавати, промене у културном развоју, смена визија којима се, не само Доситејево дело већ и просветитељски покрет, сагледавају на дру-

гачије, нове начине. То би значило прелаз са индивидуалног на системски начин рада. Један посао води другом. Парче упрљаног зида у соби закречили смо, а онда помислили зашто не окречити цео зид. У дискусији о енциклопедији коју је организовала Задужбина „Доситеј Обрадовић” у Београду колега Ненад Ристовић указао је да су обраде у трећем делу *Досићеане* у клици енциклопедија српског просветитељства. Једно повлачи друго. У овом тренутку већ је прихваћен пројекат *Енциклопедије Орфелиане*, урађена је концепција, трага се за стабилним извором финансирања трогодишњег пројекта. А у њој ће се обрадити низ личности из преддоситејевског времена. Када се обраде просветитељских писаца из ове две енциклопедије споје, биће потребне мање допуне или преправке за нову сврху, за *Лесикон српској просветишељства*. Радећи два посла већим делом урадиће се трећи.

Развијеност једне науке, шире гледано културе, мери се и бројем систематских приручника, компендија, антологија, прегледа. Тиме се истраживачу скраћује време потребно за улажење у проблематику. Требало би потражити одговор на питање шта је то што нашој култури у садашњем тренутку треба, а немамо.

Сања Ј. Париповић Крчмар*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

ЗАПАЖАЊА О ПРВОЈ ПЕРСОНАЛНОЈ
ЕНЦИКЛОПЕДИЈИ У СРПСКОЈ
КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРИ
(*Encyclopedia Dositheana*, Културни центар
Војводине „Милош Црњански”, Нови Сад,
2021, стр. 499)

О несумњиво многоструком значају *Encyclopedie Dositheane* за српску науку и културу, иако је у годинама иза нас о томе више пута указано, не сматрамо излишним изнова говорити. Напротив, ова књига тек задобија своја комуникацијска обличја из којих се константно потврђује њен друштвени смисао и чини повезница са савременошћу, са свим актуелним друштвеним питањима, а та повезница ће нам, надамо се, расветлити вид деловања на стварност, формирати мишљење у циљу постизања хуманијих времена.

Овим пионирским подухватом или књижевним догађајем, како је енциклопедија у години појављивања реципирана, на још један особит начин сустичемо се са великим и развијеним културама, како то у предговору наводи уредник проф. др Никола Грдинић, које израдом персоналних енциклопедија одају почаст својим великим писцима: „У нашим условима прву такву енциклопедију добија Доситеј Обрадовић, као најистакнутија фигура просветитељства, од

* sanja.paripovic@ff.uns.ac.rs

кога почиње модерно доба европске историје, са којим су постављени темељи онога у чему данас живимо, и око кога се у постмодерном добу воде полемике да ли је завршено, и да ли је то пројекат који заслужује да се заврши” (2021: 9). Осветљавањем феномена важних за просветитељски програм, јер је, указује уредник, Доситејево дело потребно контекстуализовати у српском просветитељству, а надасве и „српско просветитељство у контексту европског” (Грдинић 2021: 9), као и минуциозним увидима у личност и дело Доситеја Обрадовића постигнута је надоградња постојећег знања интенционално усмерена на савладавање апорија у досадашњим истраживањима. С правом се може рећи да ова књига енциклопедијски структурирана, за сада јединствена у нашој књижевноуметничкој продукцији, без обзира на све евентуалне недостатке лако надокнадиве потенцијалним поновљеним и допуњеним издањима, неговањем оваквог приступа писцима које увиђамо класицима, уткива српску културу у линију развијених култура.

Размишљајући о свом уделу у овом округлом столу посвећеном *Encyclopedie Dositheani* учинило ми се корисним предочити запажања из два угла: прво, из угла вишегодишњег сарадника, тачније аутора појединих одредница, а од прошле академске године и из угла предавача.

Као једна од оних који су учествовали у изради ове енциклопедије, којом би се Доситеј Обрадовић представио и ван окира досадашњих интерпретација, сматрам да ваља апострофирати да је она резултат како континуираног рада и истрајности у сагледавању проблемског подручја тако и превазилажења разних потешкоћа које научни рад собом носи, а надасве резултат је изузетне сарадње чланица редакционог одбора проф. др Наде Савковић, др Жаклине Дувњак Радић и моје маленкости са уредником проф. др Николом Грдинићем. Но, како те одлике подразумева израда сваког капиталног дела, оно што издваја *Encyclopediu Dositheanu* и даје јој посебан печат је самосвојан/специфичан како принцип рада тако и начело формирања енциклопедијских одредница. С једне стране, уредничким пажљивим одабиром аутора одредница, како је перципирано у једном приказу, енцикло-

педија се може посматрати у светлу „двоструке персоналности” јер је обележена научним интересовањима оних који креирају сегменте у оквиру тематских целина.¹ С друге тачке гледишта, константан редакциони тим, да га тако слободно је назовемо, радио је по идеји уредника, у годинама док су још излазиле свеске пре коначног издања енциклопедије, мозаичним принципом. Тако је свако за сваку свеску писао по неколико одредница из сваког тематског поља (Дела, Места, Људи, Појмови), што је допринело интегралном увиду Доситејевог живота и стваралачке личности из више угла. Односно, у овом случају, потирањем уског одређења на основу научних афинитета сваког од нас сарадника постигнуто је управо оно што је спецификум ове енциклопедије – нови приступ утемељен на преиспитивању природе самог предмета. То, наиме, значи избегавање понављања познатих чињеница, преформулације већ констатованог као и превазилажење нивоа идентификације, те приступање проблему аналитички и интерпретативно. Погледајмо само средишњи, најважнији део енциклопедије који се тиче Доситејевих дела, тачније свега што је писао, као пример не само усаглашености структуре одредница које нуде и опис и тумачење изнетих чињеница већ исцрпног/свеобухватног/подробног предочавања уз опште податке о делу, тематски преглед садржаја, историјски контекст и идеја, извора, поетике, сумирање реченог и неизоставан списак референци. Таквим формативним концептом одредница надилазе се досадашња знања, а ауторски прилози у појединим случајевима заиста јесу студије у малом.

Да бих речено илустровала, указаћу на питање стиха Доситеја Обрадовића којим сам се бавила не бих ли креирала одредницу која нуди преглед његовог стиховног распона. Премда у свом опсежном раду Доситеј није континуирано посвећивао пажњу лирици, а стихове често уметао у друга своја књижевна дела, може се закључити следеће: „Колико

¹ Софинкић, М. (2023). „Значај персоналне енциклопедије о Доситеју” (*Encyclopedia Dositheana*, Културни центар Војводине „Милош Црњански”, Нови Сад 2021, 499 стр.). *Темишварски зборник Матице српске*, бр. 15, 187–188, Нови Сад: Матица српска.

год се сматрало да је поезија Доситеју била споредна делатност, да његове песме нису допринеле развоју поезије, да се проносио суд о претераној дидактичности његових песама, није се порицала њихова усклађеност са осталим његовим прозним делима кроз које смо спознали доситејевске идеје. Његово лирско достигнуће имало је знатног утицаја на грађанске песнике, судећи по стиховима које налазимо у рукописним песмарицама; у стваралаштву његових савременика очитује се Доситејева песничка поетика. Песме сведоче о утицају различитих школа које су обележиле српску поезију XVIII века. Доситеј је добро познавао народну књижевност што је евидентно не само по употреби метричке мере, него и по садржају самих песама у којима се често помињу имена јунака и призивају догађаји опевани у њима, као и по формулаичким изразима. Под утицајем руске школе писао је пољским тринаестерцем, а кроз мноштво стихова распростра је богат репертоар имена из класичне грчке поезије, са којом се упознао током боравка у школи грчког просветитеља у Смирни од 1766. до 1768. године. Управо се овом чињеницом о споју трију струја, која репрезентује поетику тога периода и битна је за историју српске поезије, може кориговати мишљење по којем су му стихови слаби и мање важан сегмент његовог стваралаштва” (Париповић Крчмар 2021: 475).

Рад на теми суочио ме је са слабостима, недостацима и необрађеним подручјима у литератури, како то у предговору и сам уредник констатује за многа питања. Наиме, не само да је о Доситејевим стиховима мало писано, него и у том скромном корпусу од два текста (тачније, једног у виду напомена које прате песме и једног у целини посвећеног стиховању објављеном још с почетка прошлог века), далеко смо од веролошке анализе. Одредница „стих” је отуда и конципирана ван оквира енциклопедијског устројства; тачније, замишљена је као научни прилог предстојећој изради историје српског стиха. Писана је с намером да понуди темељни опис свих употребљаваних песничких облика Доситеја Обрадовића, па је тако подразумевала пре свега статистичку обраду, а потом индицирала интерпретативан приступ. Као

потврда надилажења постојећег знања у науци, што ову енциклопедију чини без премца, јесте и израђен хронолошки и метрички регистар песама Доситеја Обрадовића. Подсетићу за ову прилику на значај прегледно начињених метричких репертоара којима се пружа комплетан увид у индивидуалне поетике и формира база података релевантна за целокупну епоху унутар које се ствара; којима се отварају питања функције и семантике стиха, омогућује преиспитивање поимања тока појединих песничких традиција, као и специфичности позиција националних књижевности међу европским књижевностима датог времена.

С друге стране, из угла оног који има могућност да имплементира информације, односно сазнања које одреднице собом носе, могу да посведочим о вишеструкој могућности читања. Иако предмети на којима сам предавач нису уско везани нити за тај конкретан период нити за конкретну личност, тј. нити за просветитељство нити за дело Доситеја Обрадовића, ипак су поједини сегменти неизоставни део разумевања кључних поетолошких питања. Тако се у оквиру основних студија Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, на студијском програму *Језик, књижевност и култура*, модул *Српска књижевност и језик*, на другој години студија на предмету *Преглед њошика*, који се односи на нормативне поетике, не може, рецимо, заобићи питање естетизације путне линије, тј. естетизације животне стварности претварањем у знак, естетизације неестетског, као ни питање Доситејеве теорије укуса изнете у кратком тексту објављеном у *Собранију*. Ова беседа/есеј има за циљ усавршавање од природе датог укуса у писању, односно, то је основна идеја. Преко дистинкције физиолошког (јестественог) и моралног (природног/наравног) укуса, указује се да је укус естетско-етички принцип који треба да постане принцип комуникације и основно мерило друштвеног, социјалног и политичког живота. Дакле, његово уверење је хуманистичко, има универзално значење.

Исто тако, активирањем предмета у оквиру новог акредитованог програма на мастер студијама – *Уливи култура у српску књижевност*, са циљем да се стекну знања о утицају

различитих култура на српску књижевност од њених почетака до савременог доба, сагледају елементи одређене културе у књижевном делу и начини њена књижевноисторијска карактеризација, неизоставно се бавимо и делима Доситеја Обрадовића усмеравајући пажњу на распон од грчког утицаја до западне просвећености. Од упознавања са два културна модела (импортованог и аутентичног), констатације о почетку модерне српске књижевности, преко дела у којима се износе разне идеје аналогне страним текстовима, попут издвајања извора идеје верске толеранције и идеје напретка. Доситејева дела су праве филозофске и књижевне ризнице, па не чуди што се велики број истраживача бавио изворима Доситејевих чланака. Управо се на овом мастер курсу на нешто другачији начин приступа Доситеју, тачније сагледавају се преводи/прерарде/идеје/извори/преузимање начина писања, као још један вид читања с великом ползом. А управо у том процесу дијалогске еволуције научне мисли и налазимо непрекидну актуелност *Encyclopedie Dositheane*.

Душан Иванић*
проф. емеритус, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

ИЗАЗОВИ И ГРАНИЦЕ ДОСИТЕАНЕ

Чини ми се да морамо, улазећи у разговор, поћи од неких општијих оквира или општијих категорија као што је тип енциклопедије (опште, националне, стручне, регионалне, персоналне...). Прво од енциклопедије као врсте научног издања. У свакој енциклопедији се рачуна на исцрпност у одређеној мјери, унутар назначене области, рачуна се на тачност података и на вредновање (садржано већ у избору и обради одредница).

Структура ове *Енциклопедије* комбинује студије унутар енциклопедијских одредница. Такви су прилози уредника и главног сарадника Николе Грдинића, који из концепцијских образложења издања редовно залази у општије теме као што су модели у развоју српске културе или њена идеолошка тумачења и ограничења. Несумљиво је: „Прву, почетну модернизацију српског друштва извршила је црква” (16), али то није из идеолошких разлога признавано (не само у оквири-ма „социјалистичко-комунистичке идеологије”, и не само из идеолошких разлога, како мисли Грдинић). Грдинићева студија о просвјетитељству (од општих и европских оквира до српског просвјетитељства) готово је књига у књизи, синопсис главних еволутивних тенденција и тематско-мотивских тежишта ове сложене, превратничке и дуготрајне епохе.

* dusan.div@gmail.com

Не треба се питати да ли увод, „Општи оквир. Просвећеност” – кореспондира са персоналном енциклопедијом, укључујући повремене полемике око питања идеологизације научних истраживања или општијег односа према културној традицији (нпр. признаване су само секуларне гимназије, а не и оне које је основала црква), или да 300 година од Орфелиновог рођења Н. Сад нема споменика Захарији Орфелину, који је призивао већ Доситеј.

Дилема је такође да ли енциклопедијској концепцији одговарају аналитичке студије, а таквих је добар дио, умјесто сажетог прегледа с вредновањем, или сажетих релација према Доситејевом дјелу и мјесту у српској култури. Ту настаје још једна од дилема: остају ли однос личности и дјела према Доситеју одлучујући, или се одабране личности описују самостално (живот и дјело), независно од тога односа? У том случају полако улазимо у историју и Доситејевих савременика, и нових генерација. Ако је ту Јован Стејић, гдје су Еустахија Арсић, Сава Текелија, Михаило Витковић, Драго Теодоровић, Софија Теодоровић, Лазар Бојић. Укључен је круг раних заслужника и савременика, Рајић, Орфелин, Соларић, Магарашевић, и други, али је круг проучавалаца изостао, мислим на Јернеја Копитара, веома заслужног за Доситејеву афирмацију у славистици. Додајмо да су Лукијан Мушицки и Сима Милутиновић Сарајлија далеко значајнији по односу према Доситеју од, рецимо, Јована Дошеновића. Неке од личности из лондонског круга такође би се очекивале, иако су помињане у чланку о Лондону. Свакако би један регистар личности отклонио ову врсту слабости (али видимо из предговора да је био предвиђен, а из уредникове ријечи – да је вољом издавача изостављен).

Шта би још требало, имајући на уму оптималан оквир одредница. Поље је велико кад се ради о оваквој личности и о енциклопедијском захвату, и могло би се ширити на пописе/индексе пјесничких, сликарских и музичких дјела посвећених Доситеју. У оваквом типу енциклопедије, већ сам поменуо, добро би било и да се нађу важнији проучаваоци Доситејевог дјела и живота; потом издавачи/приређивачи (личности и институције): осим Копитара, Павел Јозеф Ша-

фарик, Глигорије Возаровић, Данило Медаковић, Константин Радченко, Ватрослав Јагић, Стојан Новаковић, Андра Гавриловић, Тихомир Остојић, Скерлић, Павле Поповић, Алојз Шмаус, Вера Јаварек итд., до Милорада Павића, Јована Деретића, Боривоја Маринковића, Миодрага Стојановића, па и наших савременика (Никола Грдинић, Мирјана Д. Стефановић), те заслужних издавача и центара проучавања Доситејевог дјела (Просвјета, Матица, Музеј Вука и Доситеја, Задужбина).

Тачност је једно од мјерила ваљаности енциклопедијских података. У чланку о Чакову, нпр., тврди се да је Доситеј само једном посјетио Чаково (између 1877/78), а сачувано је Доситејево писмо из Чакова Правитељствујушчем совјету, 3. децембра 1806, у којем моли за своје нећаке. То посредно говори да не треба уносити непоуздане тврдње, а у неку руку и сувишне податке. (Понекад су занимљиве и правописне ситнице, било као грешке или пуке нетачности, вјероватно неизбјегне, Книнско Поље треба тако писати, а не Книнско поље, нису Пађане него Пађене и сл.)

Уједначеност, уравнотеженост између одредница такође је важан чинилац ваљаности енциклопедијског текста. Овдје се гдјегдје умјесто о мјестима (елементарни подаци) опширно излаже историјат списа насталих у том мјесту, а они (ти списи) имају своју одредницу (нпр. **Плавно**), те се подаци умножавајау или преклапају.

Од текстова који се тичу филологије у ширем смислу ријечи очекује се тачност (цитати, библиографски подаци). Овдје се наслов *Совјеша* појављује као *Савешѝ здравої разума* (1784), па се то понавља и у податку о овом дјелу и из Сабраних дела Доситеја Обрадовића (1961). С друге стране у самом тексту одреднице се појављују *Совјешѝ*, у библиографском уводу *Савешѝ*, а као илустрација Медаковићево издање (*Совјешѝ здравоїа разума*, 1850), а на истој страници, испод тога факсимила, наслов за *Басне*. (На крају разговора уредник је разјаснио један од разлога оваквих грешака: одсуство коректуре, лектуре, регистара, вољом издавача!)

Изазован је наслов и тип ове енциклопедије, али је не треба гледати као праву, у пуном смилу, енциклопедију,

нити радове у њој као енциклопедијске. Она у намјери има елементе енциклопедије (Доситеј, дјела, мјеста, личности Доситејевог времена), али нема такву изведбу у чланцима. Прилози су писани махом као студије, расправе, информације општег типа... По садржини, по типу текстова, налази се између енциклопедије и зборника студија, прије свега оних које је написао Никола Грдинић, потом и његови сарадници, међу којима смо ваљда сви који овдје учествујемо у разговору. (Ако евентуално критикујемо, критикујемо себе, а није у реду да себе хвалимо.) Треба хвалити идеју, наслов, срећну мисао да се сачини персонална енциклопедија, и низ је знакова да она то јесте (представљање дјела, идеја (тема) личности и мјеста), и низ знакова да је и нешто друго!

Енциклопедијски текст би одреднице требало да представи дијахроно, не из синхроно-личне (ауторске) перспективе, већ као преглед значења која је имао у културној историји или историји тумачења... Дијахронија је пресјек синхроних стања! То је велики захтјев, али савладив с обзиром да је о свим тим текстовима (научна литература) писано. Управо с обзиром на огромну литературу о већини Доситејевих дјела, *Енциклопедија* је то савладала аналитички и синтетички, често актуелизујући смисао Доситејевих порука (посебно у прилозима Николе Грдинића).

Очито је да би овако замишљена персонална енциклопедија (уз већ поменуте могуће додатке) претпостављала више томова (барем два). Сводила би садашње студије на обимом мање, сажетије текстове (не треба нпр. Плавну 4–5 страница, те испада важније од Беча или Лајпцига; не треба историја Задра да се прати од првих трагова до пропасти Југославије. Тако је Хопово добило три странице, а Плавно или Задар пет страница. А књига Тихомира Остојића о Доситеју у Хопову има преко 400 страница, да не помињем другу литературу о тој теми!). Међутим, и око овога треба бити опрезан: треба дати основне црте о мјестима у којима је боравио, поготово ако су оставила траг на његовим дјелима и у његовом животу (дружења, пријатељи, атмосфера у граду или мјесту, текстови, околина – зима/љето у Плавну, кућа у којој је становао, Модра, посебно Беч). Историја напора да

се дође до ове књиге („Предговор”) говори јасно у каквим околностима и условима настају научна дјела већег замаха. Границе између енциклопедије и збирке студија нису ризичне по себи – ризична је садржина, ако излази изван оквира пожељног или довољног, или неопходног.

Општије идеје, о подјели (антагонистичкој) двају модела српске културе, уз чланак вазда изазовног и полемичног Ненада Љубинковића, „Пут којим нисмо пошли”, дјелују као додатак, тип општијих, есејистичких разлагања о просвјетителству у српској и европској култури. И сам Грдинић каже – та подјела (између двају модела српске културе) није оштра. Штавише, кад се гледа развој српске културе и просвјете, и науке, и других области – повезаност између Доситејевог доба и идеја тога доба са Србијом за Устанка и послије њега је готово потпуна: наставници на Великој школи, политичке идеје (Божа Грујовић), Вук у школи Лукијана Мушичког, Мушички као ментор, Вук и Соларић, Вук и Мркаљ; млађа генерација Срба из аустријских провинција долази непрестано у српску државну службу (Димитрије Исаиловић, Јован Гавриловић, Јован Хаџић, Јован Стејић, Атанасијед Николић, Стерија...)... У тим разматрањима је запостављен Бранко Радичевић као примјер повезаности једне и друге културе (фолклорне и грађанске); тобож „рурални” (Вуков сљедбеник) Ђуро Даничић даје граматику и превод Библије, школске и нормативне списе, рјечник старог српског језика... Није сасвим прихватљива ни Љубинковићева ријеч о Вуку да до 26 година «није изишао готово ни из најближег околиша»: прво био је у школи код Лукијана Мушичког двије године; у Будиму се састајао са Савом Мркаљем (који се тих састанака сјећа у писму Вуку, 1833), дружио се са Луком Миловановим. Знао је то Ненад Љубинковић, али је потцијењивао такве детаље. С Вуком се српска култура с обе стране Саве и у обе државе ујединила или потпуно повезала. Ми смо заправо пошли путем који је отворио и прокрчио Доситеј: пошла је српска култура, али је свраћала у ћорсокак!

Грдинићев преглед српског просвјетителства је сажета историја српске културе (културе Срба у аустријским земљама), с идејом да је (прет)просвјетителство имало почетак у

цркви и идејама црквене хијерархије. Опширнији увод у поетику (алегорија) готово да излази из домена основне теме и претвара се у анализе појединачних дјела („Мелодија к пролећу”, „Грлица ...појет сију пјесну”).

Разговору и дилемама никад краја! *Доситејана* је крупан граничник у проучавању Доситејевог дјела и српске културе његовог доба. Она је, прво, систематизација досадашњих знања о томе, друго – аналитичко отварање нових питања и увида и, не мање, отварање нових путева у изучавању српског просвјетитеља и српске културе. Она чини част прије свега њеном уреднику, професору Грдинићу, и без обзира на поменуте слабости, један је од најсрећнијих момената у изучавању средишње личности светог тројства српске културе (Свети Сава, Доситеј, Вук).

ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ
Прикази

УДК 347.719:811.163.41(497.11-12)"17/18"(049.32)
811.163.41'276.6:339(497.11-12)"17/18"(049.32)

Приказ
Примљен: 24. 10. 2025.
Прихваћен: 25. 10. 2025.

Исидора Г. Бјелаковић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
ORCID 0000-0002-6104-5224

О ЛЕКСИЦИ ТЕФТЕРА ИЗ ЈУГОИСТОЧНЕ
СРБИЈЕ XVIII И XIX ВЕКА
(Јелена Стошић, *Тештери са шросћора јућоистћочне
Србије као извори за језичка истраживања
(XVIII и XIX век)*, Ниш: Филозофски факултет,
2025, стр. 200)

1. Монографска публикација Јелене Стошић *Тештери са шросћора јућоистћочне Србије као извори за језичка истраживања (XVIII и XIX век)* представља спој иницијалне синтезе досадашњих ауторкиних истраживања (у оквиру пројекта *Извори за шроучавање српској језика на шилу јућоистћочне Србије у XVIII и XIX веку*) и новијих запажања, заснованих на језичком материјалу посведоченом у одабраним тештерима, воћеним у областима југоисточне Србије током 18. и 19. века. Иако су у појединим сегментима монографије своје место нашли делови ауторкиних објављених текстова, важно је напоменути да ова књига није организована као збирка засебних студија, него као заокружена целина, постављена од почетка до краја као монографија у пуном смислу речи.

Уз Предговор и Увод, који су конципирани као својеврсни водичи или синописи истраживања, монографија обух-

* isidora.bjelakovic@gmail.com

вата шест поглавља, од којих су прва два подељена на низ потпоглавља и мањих целина: 1. О тефтерима (Сачувани тефтери; Језик у тефтерима; Одлике тефтера као пословноадминистративних докумената), 2. Тефтери као значајан извор лексике (Напомене о лексици тефтера Нишавске митрополије из XIX века; Антропонимија Пирота и околине у XIX веку – на основу тефтера Нишавске митрополије и тефтера Малог Ристе; Економско-трговинска лексика у тефтерима нишког храма Светог Николаја; 3. Речник, 4. Закључак, 5. Извори и литература, 8. Прилози.

2. Прво поглавље *О тефтерима* осмишљено је као синтетички осврт на појам тефтера као докумената пословне администрације, на њихову структуру и садржај, те на податке о ранијим истраживањима овог профила и најзначајнијим рукописима који су досад анализирани или сачувани (не само на територији југоисточне Србије него и шире). У погледу језика закључује се да је углавном реч о српском народном, нијансираном црквенословенским карактеристикама у оним документима који су вођени при цркви.

Полазећи од структурно-семантичког критеријума, на самом крају првог поглавља наводе се опште текстолошке карактеристике тефтера, за које се утврђује да их одликује присуство следећих компонената: временска локализованост, терминологичност, номиналност, онимичност, персоналност, клишеизираност. Сви наведени елементи узимани су у обзир и у наредним поглављима, дакле, приликом анализе одабраних језичких карактеристика или лексичких поља.

3. Друга целина у монографији уједно представља и њен централни део јер подразумева анализу посведоченог лексикона из различитих углова, најпре као целину, а потом из перспективе одабраних тематских области: антропонимије и економско-трговачке лексике. Поред прецизног формулисања предмета, корпуса и циљева истраживања, примењујући дескриптивну, као и методологију унутрашње и спољашње компарације (типичне за истраживања историјске лексике), ауторка читаоца најпре уводи у свет опште лексике тефтера, указујући на њено порекло, дијалекатску

специфичност и семантичку профилисаност, те на прототипична језичка и лексичка места у њима. Приликом описа и анализе одабраних тефтера ауторка истовремено показује добру истраживачку интуицију и научну изграђеност, али и блискост са описиваним појмовима те одлично познавање ширег социолингвистичког контекста, односно општих прилика на просторима југоисточне Србије током 18. и 19. века.

Наредна два потпоглавља посвећена су анализи одабране лексике – антропонимије и економско-трговинске терминологије (будући да су управо тефтери драгоцену ризница за истраживања ових сегмената лексикона). Прецизном семантичком интерпретацијом, уз примену одабраног теоријско-методолошког модела, дајући синхрони пресек имена, занимања, трговине, мера, новца и сл., ауторка у својим истраживањима не само да указује на сву лепоту и разуђеност одабраних лексичких сегмената (данас у великој мери потиснутих и заборављених) него и спроводи специфичну имплицитну реконструкцију слике српског друштва и његове материјалне културе у југоисточној Србији током 18. и у 19. веку, чиме ово истраживање добија и лингвокултуролошку димензију.

Посебну вредност овој монографији даје речник економско-трговинске лексике, који се налази након овог поглавља, а који са преко 300 одредница пружа како увид у грађу у целини тако и могућност упознавања са контекстом у оквиру којег су обрађене лексеме употребљаване, чиме се добија потпунија слика о животу и култури српског становништва у овим областима током 18. и 19. века.

4. На крају публикације дати су Прилози – са фотографијама одабраних тефтера – као и богата литература, што представља још један од показатеља да је реч о резултату изузетно посвећеног и вишегодишњег рада.

5. Прикупљање лексичке грађе и анализа језика и лексикона тефтера са територија југоисточне Србије 18. и 19. века представљају важан и захтеван задатак како за истраживања историје језика (народног и књижевног), тако и за шире културолошке анализе. Тек у заокруженој целини, попут оне која је дата у овој публикацији, а иза које се крије крајња

научна посвећеност, умеће, ширина и свестраност интересовања, може се добити потпун увид у лексикон одабраног тематског поља једне области – у овом случају југоисточне Србије 18. и 19. века, што у дијахронијским језичким истраживањима српског језика представља прави куриозитет.

Са јасно формулисаним концептом истраживања, разноврсношћу тема и одлично систематизованим резултатима, публикација *Тешџери са џросџора југоисточне Србије као извори за језичка истраживања (XVIII и XIX век)* пружа јединствену и упечатљиву слику о богатству српског лексикона југоисточне Србије 18. и 19. века, о његовој разноврсности, путевима развоја, утицајима и пореклу, на основу чега се употпуњује општа слика о језичким и културним приликама на српском језичком подручју и добијају смернице за будућа истраживања.

УДК 27.282.7(=163.41)"1719"(049.32)
094(=497.11)"17"(049.32)
762.11"17"(049.32)

Приказ
Примљен: 14. 11. 2025.
Прихваћен: 17. 11. 2025.

Исидора Точанац Радовић*
Историјски институт, Београд

МЕСЕЦОСЛОВ ИЗ 1719. ГОДИНЕ
(*Месеџослов 1719*, приредио Жарко Војновић,
Београд : Народна библиотека Србије 2023, стр.30)

Историја српске књиге, следствено томе историја српске књижевности, као и национална библиографија, деле се на периоде. Као крај периода продуженог српског средњовековља у историји српске књиге узима се прва половина 17. века, када су штампане последње књиге намењене Србима – *Ђинамијев Псалтир* 1638. године и *Триод цвешни* Јована Светогорца 1649. године. Поставља се, стога, питање када тачно почиње нови период, који у историји књиге и књижевности везујемо за 18. век. Која књига представља почетак српског издаваштва тог новог доба, које карактеришу другачији облици културног живота и развоја? Које штампано издање треба да стоји на почетку српске националне библиографије новог доба?

Интересовање за српско издаваштво и књижевност новог доба пробудио је Стојан Новаковић својим делом *Српска библиографија за новију књижевност* из 1869. године. Он књижевност није посматрао у данашњем значењу појма, већ кроз издаваштво и књигу. Према томе, почетак новог доба у српској књижевности и издаваштву видео је у *Стемашојра-*

* isidora.tocanac.radovic@iib.ac.rs

фији, бакрорезној књизи Христофора Жефаровића, која је објављена у Бечу 1741. године. Према тадашњим знањима, то је била прва српска књига штампана после Велике сеобе 1690. године. Пробуђено интересовање српске јавности резултирало је низом допуна Новаковићеве *Библиографије*, које су објављиване у *Летопису Матице српске* од 1872. године. У једној од њих, 1879. године Ђорђе Рајковић представио је буквар Теофана Прокоповича *Первоје ученије ойроком*, који је за потребе српских школа штампао београдски митрополит Мојсије Петровић у штампарији у Римнику 1726. године.

Прокоповичев буквар из 1726. године је скоро један и по век сматран почетком перода новог доба у српској књижевности и издаваштву. За то време није престајала потрага за старијом књигом, јер то није било само питање историје српске књиге, већ и српске културе. Упорно трагање донело је резултате 2020. године када је Народна библиотека Србије дошла у посед једног илустрованог месецослова, штампаног у Бечу 1719. године. Реч је о бакрорезној књизи, тј. књизи која је настала техником отискивања са изрезаних бакарних плоча. Према садржају то је литургијска, богослужбена књига и припада специфичној врсти илустрованог црквеног календара. Састоји се од 12 листова, једнострано отиснутих са посебних плоча. На сваком листу налази се засебна илустрација, односно заједничка ликовна представа свих светитеља који се славе у току једног месеца. Месецослов нема насловну страну и први лист садржи празнике који се прослављају у септембру, месцу којим у Православној цркви почиње литургијска година. Према томе, последњи лист садржи илустрацију празника који се славе у месецу августу. Те мељна анализа потврдила је да је реч о књизи која испуњава услове да буде названа српском. О овом значајном открићу за српску културу, јавност је обавестио др Жарко Војновић, начелник Одељења за библиографију Народне библиотеке Србије, у свом тексту објављеном у часопису *Археографски ирилози* (42/2020). Он је, затим, приредио и фототипско издање под називом *Месецослов 1719*, које је Народна библиотека Србије објавила 2023. године.

Месецослов 1719. није уобичајено фототипско издање. Подељено је на целине од којих једна садржи два научна

рада, а друга листове пронађеног црквеног календара. У тексту насловљеном *Бакрорезни Месеџослов у сликама из 1719. Најстарија књиџа обновљеној српској издаваштву*, приређивач издања Жарко Војновић упознаје читаоце са вишедеценијском потрагом за књигом од првих оскудних информација о њеном постојању средином 20. века, до похрањивања у фонд Народне библиотеке Србије 2020. године. Он подробно анализира садржај месеџослова и открива детаље који су потврдили почетну претпоставку да је реч о књизи коју можемо назвати српском. Војновић нас подсећа да треба имати на уму то да у првим издавачким подухватима српске заједнице у Хабзбуршкој монархији не постоје чисто српски производи. Пре свега, у Монархији није постојала штампарија у властишту Срба, па су све њима потребне књиге штампане у Бечу, Римнику, Москви или Венеџији. Аутори нису увек били српског порекла, и такав је случај са писцем буква-ра Теофаном Прокоповичем, епископом псковским, затим новгородским, као и многим другим. Подвизи објављивања књига и других штампаних материјала у 18. веку подразумевали су сарадњу већег броја особа које нису нужно припадале истој верској или етничкој заједници. Зато се у означавању књига и друге штампане грађе из 18. века „српским”, примењује принцип према коме су та издања морала бити намењена Србима, без обзира на порекло садржаја или место издања, као и то да су одговарала специфичним потребама српске православне заједнице у Хабзбуршкој монархији. Такве подухвате су финансирали или на други начин подржавали архиепископи Карловачке митрополије. Жарко Војновић стога читаоцу скреће пажњу на кратке текстове на српкословенском језику, накнадно урезане у бакарне плоче са којих су отиснути листови месеџослова. Они откривају имена неких од личности заслужних за остварење овог значајног подухвата. Месеџослов је штампан 1719. године у, за сада, непознатој радионици у Бечу, са благословом карловачког митрополита Вићентија Поповића (1713–1725) и настојањем јеромонаха Стефана, могуће је из манастира Шишатовач, чија улога није до краја разјашњена. Ктитор, тј. финансијер био је Антоније барон Парчевић из Варади-

на, чија је породица пореклом из Бугарске. Нису, међутим, познате и јасне све околности везане за овај велики подвиг. Месеџослов, штампан 1719. године, је књига која је, како истиче Војновић, била намењена гледању, а не читању. То није било необично у време када је писменост међу Србима била на ниском нивоу. Илустровани календар празника био је од велике користи не само свештенству већ и верницима, који су на тај начин лако могли да прате празнике и литургијске циклусе. Стога, намену и употребну вредност ове књиге за српску заједницу у Хабзбуршкој монархији у првој половини 18. века не треба доводити у питање.

Месеџослов из 1719. године је уметничко дело. Празници су илустровани у форми тзв. минејских икона, карактеристичних за руске штампане минеје 18. века. Светитељи, којима су празници посвећени, представљени су у стојећем ставу, у засебним четвороугаоним пољима, са именима исписаним изнад њих. Распоређени су у неколико редова унутар оквира који представља један месец. У свом тексту Војновић анализира слике светаца, примећујући повећани број празника посвећених руским светитељима и указујући на руски ликовно-минејски материјал у књизи објављеној за Србе. Поред неспорне сличности са одређеним делима руске бакрорезне графике, претпоставку о могућем аутору потврдио је полускривени текст на листу са илустрацијом празника за месец јул, који сведочи да је бакарне плоче резао извесни Леонтиј Б. Даљим истраживањима потврђено је да је реч о Леонтију Кузмичу Буњину, познатом уметнику и мајстору руске бакрорезне графике. Он је 1707. године у Москви, где је живео и радио, изрезао комплет од 12 бакарних плоча црквеног календара у сликама. Остаје за сада отворено питања како су Буњинове плоче доспеле међу Србе, до руку карловачког митрополита Вићентија Поповића и јеромонаха Стефана.

У идентификовању аутора Месеџослова из 1719. године улогу је, несумњиво, имао и проф. др Олег Растиславович Хромов, један од најбољих познаваоца старе руске графичке уметности. У свом тескту *Рускиј ѓравер Леонтиј Кузьмич Бунин*, објављеном уз фототипско издања *Месеџослова 1719*,

Хромов упознаје читаоце са животним путем и делом Буњина. Рођен око 1650. године у трговачкој породици, која је била члан руске привилеговане трговачке компаније Гостињаја сотња, ступио је 1676. године у царску службу и у Сребрној палати у Москви радио је као илустратор-иконописац, гравер и пре свега словописац. Служба словописца, како нас Хромов подсећа, тада није подразумевала само познавање калиграфије, већ и других вештина потребних за производњу књига, као што су исцртавање и украшавање иницијала, лигатура, слова и орнамента и, посебно, добро познавање технике златописања. Буњин је 1700. године прешао у Оружану палату где је у његовој надлежности било штампање грбова. Поседовао је и посебну радионицу са холандским пресамма у којој је радио бакрорезе. Његов последњи потписани рад датиран је 1714. годином.

Опус Леонтија Буњина садржи више од 200 дела, како оних за које је поуздано утврђено његово ауторство, тако и оних за које се претпоставља да је имао удела у њиховом настанку. Већином су то гравире. Будући да није познато где се школовао и обучавао, отворено је питање о његовом образовању и ерудицији, који су довели до формирања таквог уметника и мајстора вештина, какав је био Буњин. Олег Хромов наглашава да се у Буњиновом раду истичу знање и утицај западноевропске уметности, чији су се обрасци појављивали у Московској Русији друге половине 17. века. Био је добро упознат са различитим жанровима европске гравире, радио је у складу са општеевропским трендовима орнаменталне уметности, али је у својим композицијама представљао иконографске детаље у духу православља, спајајући традиционалне и западноевропске елементе, наглашава Хромов. Буњин је изградио свој оригинални стил у руској графичкој уметности и данас се сматра великим мајстором књиге.

Олег Хромов нас својим текстом упознаје са најзначајнијим делима Леонтија Буњина. Посебну пажњу посветио је анализи дела *Свечи* (Святци, Лицевые святци), својеврсном илустрованом календару празника. Открива нам да постоје две варијанте *Свешаца*. Прва варијанта, рађена према бакарним плочама које је Буњин израдио 1679. године, сачувана

је у три примерка руских издања, од којих су два потпуна. За другу варијанту се до скоро није знало. Она је рађена према различитом комплету бакарних плоча израђених 1707. године, и сачувана је само у једном примерку. Реч је о уникатном српском издању Месеослова, штампаном у Бечу 1719. године, истиче Хромов. Та књига сада има велики значај како за српску, тако и руску културу и уметност. Она потврђује српско-руске везе у уметности, пре свега у бакрорезној графици, али и открива ново дело руског мајстора књиге и графике 17. и 18. века.

Вредност Месеослова из 1719. године неспоран је за српску историју, културу, историју уметност и историју српске књиге. Откриће, а затим и објављивање те књиге у фототипском издању, баца ново светло на напоре Срба у Хабзбуршкој монархији да у новим политичким, културним, па и животним, околностима обнове издавачку делатност и испуне своју потребу за књигама. Враћајући се на питања постављена на почетку овог текста, сада можемо са сигурношћу рећи да 1719. године почиње обнова српског издаваштва у 18. веку, а Месеослов је та књига којом почиње српска национална библиографија новог доба. Потрага за старијом књигом сигурно неће престати иако тренутно нема никаквих назнака о постојању било какве евентуално старије књиге новог доба, истиче Жарко Војновић, приређивач издања *Месеослов 1719*, који је објавила Народна библиотека Србије.

НАГРАДА
„ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”
ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЖИРИЈА ЗА ДОДЕЛУ НАГРАДЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО ЗА 2024. ГОДИНУ ЂОРЂУ КАДИЈЕВИЋУ

Жири за доделу Награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело, у саставу Љубодраг Димић, председник, Ненад Ристовић, Радивоје Микић, Дарко Танасковић и Бојан Јовић, чланови, 23. децембра 2024. године донео је одлуку да се Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело за 2024. годину додели Ђорђу Кадијевићу.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Ђорђе Кадијевић (Шибеник, 1933) је, делујући деценијама у неколико изузетно важних области (историчар уметности, ликовни критичар, филмски и телевизијски редитељ, сценариста, писац, професор), одавно заузео високо место у српској култури. О значају Кадијевићевог уметничког деловања сведоче, између осталог, и признања која је стекао у земљи и свету. Међу тим признањима посебан значај има чињеница да је УНЕСКО телевизијску серију „Вук Караџић” из 1987. године, снимљену у продукцији РТС-а, уврстио у културно благо Европе и света. Исто тако, бројни Кадијевићеви филмови („Празник”, 1967, „Поход”, 1968, „Дарови моје рођаке Марије”, 1969, „Чудо”, 1971, „Пуковниковица”, 1972, „Лептирица”, 1973, „Штићеник”, 1973, „Заклетва”, 1974, „Карађорђева смрт”, 1983, „Свето место”, 1990, „Нападч”, 1993) имају велики значај у историји српске филмске

уметности, како по жанровским одликама, тако и по високој вредности. Сви они су и важан допринос читавим филмским школама и тенденцијама у српској кинематографији.

Као протагониста нашег ликовног живота, Ђорђе Кадијевић је преко педесет година био стални критичар недељника НИН, конципирао је више стотина изложби, покренуо неколико ликовних колонија, а објавио је и књиге „Прва и друга уметност” (2017) и „Сто критика” (2019), у којима је дао свој поглед на токове ликовне уметности код Срба.

У целини гледано, деловање Ђорђа Кадијевића је сведочанство о једној изузетно важној стваралачкој мисији и доказ је да су и данас могуће личности чија се акција распростире на готово све области културе.

Београд, 23. децембра 2024. године

Радослав Зеленовић

О ДЕЛУ ЂОРЂА КАДИЈЕВИЋА

Поштовани господине Кадијевићу, драги Ђорђе, даме и господо, много је талената у којима се исказао Ђорђе Кадијевић. Срећом по нас којима је филм у срцу, добар део свог умећа он је посветио управо филму. Филм не траје дуго (ове године слави 130 рођендан) и тешко је тврдити да је он променио свет, али да га је обележио – у то нема никакве сумње. Свака цивилизација имала је своје писмо, свој језик: рекао бих да су покретне слике језик ове наше, данашње цивилизације. Ђорђе је дуго савременик филма, његово стваралаштво на покретним сликама траје већ готово шездесет година, а привучен медијем филма исказао се и као филмски и као телевизијски редитељ. Дебитовао је 1967. године и у прва три филма („Празник”, „Поход”, „Жарки”) говори о рату као узроку моралне изопачености. Филм „Празник” (1967), снимљен према његовом сценарију и прозведен у чувеном Кино клубу Београд, прича је о српском селу под четницима на Божић 1947. године. За овај филм, чији је уједно и сценограф, Кадијевић је на фестивалу у Пули награђен за успешан редитељски деби. „Поход” (1968), кроз бизарну причу о сељаку и телету, који су, упућени једно на друго, једва преживели немачку казнену експедицију, говори о пустоши коју рат оставља у људима. „Жарки” (1970) описује судбину ухваћеног партизанског курира који, мучен до смрти, надвладава суровост и умире не откривши противницима ништа. То јесу ратни филмови, али не ратни филмови какви су се тих година снимали – то су, у ствари, антиратни филмови: мале људске приче, без великих тенкова и авиона, које

описују патње обичног човека, а којих је у рату увек било напретек. Након ове трилогије, која би се могла назвати трилогијом о насиљу у ратним околностима, Кадијевић прелази у једно друго, такође ратно време распадања Аустроугарске монархије, сажето у неколико људских судбина из филма „Потпуковница” (1972). Филмом „Лептирица” (1973) стиче ширу препознатљивост, јер тај филм добија култни статус као први српски хорор филм, односно један од ретких филмова, заправо припрема ретких филмова фантастике на подручју тадашње југословенске кинематографије. Одавно је тај филм прешао границе неше земље, често је радо виђен гост на многим међународним фестивалима фантастике, а ових дана добио је још једну потврду своје ванвремености. Роберт Егерес новим филмом „Носферату”, приказаним скоро код нас, потврдио је свој статус једног од најталентованијих савремених редитеља. У Линколн центру у Њујорку ових дана биће представљена серија филмова који су били инспирација за овај пројекат. Међу њима биће приказана и легендарна „Лептирица” из 1973. године, вечерашњег лауреата Ђорђа Кадијевића. Настаје велика пауза у његовом стваралаштву од 1973. до 1983. и до филма „Живот и дело бесмртног војда Карађорђа”. Дуга пауза, необјашњиво дуга, из разговора који смо водили, посебно на једном малом, прекрасном фестивалу етнофилма у Кучеву, да је након те паузе, рекао бих, такав сам утисак стекао, намерно дошао. Свестан чињенице да не може да снима филмове, онакве какве жели, који одговарају његовом посебном сензибилитету, трагалачком жару и нарочито пажњи коју је посвећивао ликовном обликовању своје слике, те је пуних десет година направио паузу која је трајала до 1983. године. Свестан чињенице да у то време наша кинематографија ниједан од ових, њему тако важних захтева, није могла да испуни. Од 1911. године до 1983. године прошле су седамдесет и две године. Откуд 1911. у биографији Ђорђа Кадијевића? Те године снимљен је први српски филм „Живот и дела бесмртног војда Карађорђа” Чиче Илије Станојевића и то је било у исто време и први балкански филм. Од тада, па до 1983. и „Карађорђево смрти”, ми као кинематографија нисмо се претерано бавили тим временом, није се

претерано говорило о тим филмовима, јер се сматрало да је те филмове тешко снимити, јер су то филмови епохе, за које су потребни костими, специфична сценографија, и да су због тога веома скупи. Као да они други филмови који су снимани нису такође били филмови из епохе, и као што знамо, били веома скупи. Карађорђе из 1911. темељ је балканске и српске кинематографије, а „Карађорђева смрт” дело које је по анкети поводом 50 година постојања РТС-а проглашено за једно од 10 најбољих ТВ драма снимљених у историји ове медијске куће. У анкети су учествовали подједнако и публика и критичари. Коначно, 1987. серија „Вук Караџић”, чули смо мало пре, од УНЕСКО-а је проглашена за најбољу ТВ серију. Остаје нејасно зашто се та серија и до данашњег дана не може видети на екранима наше телевизије, али ово није место за разговор те врсте. Пријатељство са Ђорђем Кадијевићем је нешто што вам живот чини бољим. Разговори са њим прича су за себе. Иако у шали – а у свакој шали има много истине – он је човек-универзитет. Не постоји област о којој смо разговарали, а да после тога нисам изашао са новим сазнањима, али и са новим ентузијазмом. Огромно је стваралаштво и оставштина за будућност Ђорђа Кадијевића. Ја се надам да у њему још увек има снаге (а има!), да у њему још увек има идеје (а има!), да ће та оставштина за будућност бити увећана неким новим делима – на радост гледалаца, и нас, његових пријатеља. Хвала!

Иван Велисављевић

О ДЕЛУ ЋОРЂА КАДИЈЕВИЋА

Кадијевићев редитељски пут почиње на врхунцу југословенског новог филма и повезан је са групом сарадника из Кино-клуба „Београд” (пре свих са изванредним сниматељем Александром Петковићем). Међутим, Кадијевић је, поред пет целовечерњих филмова намењених биоскопском репертоару и фестивалским програмима, заправо више режирао за телевизију. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих, у време када Ћорђе Кадијевић улази у воде професионалне кинематографије, Телевизија Београд није имала развијену праксу производње играног програма са фантастичним, а камоли хорор мотивима, а ликови који су, како сам Кадијевић често наглашава у интервјуима, свесни ситуације у којој се налазе, свесни историјског или животног момента, тачније, последица свог деловања у тим околностима, били су реткост: на филму, као и на малом екрану ТВ пријемника, углавном су доминирали људи који не знају шта чине, које матица живота и историје носи као вихорови сламку, којима се небо сручи на главу а они остају пасивни и немоћни, или смешни у својој карикатуралности. У сарадњи са Василијем Поповићем и Филипом Давидом, тадашњим уредницима одлучним да донесу значајне новине не само на телевизију, већ и у књижевност, Кадијевић је отпочео изградњу своје поетике. Наравно, та поетика формирала се првенствено на филму, тако да је Кадијевић и филмским приступом телевизијској режији обогатио тадашњу продукцију РТВ Београд. У време „Дарова моје рођаке Марије” (1969) и „Чуда” (1971), првих дела које је Кадијевић урадио

за телевизију, а пре серијала „Приче тајанства и маште“, у оквиру којег су настали „Лептирица“, „Девичанска свирка“ и „Штићеник“ (сви из 1973), његови биоскопски филмови бавили су се ратном тематиком, али и овај пут из угла неуобичајеног за период у ком су снимљени: „Празник“ је говорио о четницима и контрареволуцији, „Поход“ би се данас могао тумачити као друмски и ратни филм који узима искошену тачку гледишта (сељака што покушава да спасе теле усред свеопштег ратног расула), „Жарки“ као кафкијански ратни филм искушења у ком један војвођански партизан преузима улогу готово христоликог кажњеника, „Пуковниковица“ стоји као један од ретких филмова смештених у Први светски рат, а који, притом, у центру радње има жену, док је „Свето место“ вероватно једини пример чистог хорора у југословенској кинематографији.

У дебитантском целовечерњем играном филм Ђорђа Кадијевића „Празник“ (приказан 1967. године на Пулском фестивалу), на самом крају, налази се сцена која у сажетом облику представља једну од опсесивних тема у поетици Ђорђа Кадијевића. Наиме, након што је наредио да кољач Манола убије двојицу недићеваца, четнички наредник Катић показује та два леша Немцима, тврдећи да су у питању амерички пилоти које је заробио (али који су му побегли, о чему Немци, мисли Катић, ништа не знају). Немачки официр брзо схвати о чему је реч и кратко каже: „Шарада“.

„Шарада“ је, према *Речнику српскохрватској књижевној језика* Матице српске, „врста загонетке у којој се тражена реч или одгонетка комбинује и саставља од делова речи који и сами имају неко значење“. Чак и не прелазећи на фигуративно значење речи, можемо казати да у Кадијевићевим филмовима смрт јесте загонетка, али ток догађаја који она проузрокује као да нема никакво значење којим би се смрти дао смисао: напротив, решење шараде углавном је апсурдно и приказује баналност зла које загонетку и поставља. Такве „шараде смрти“, саграђене око кључне сцене која увек приказује језиву лакрдију поводом неке смрти, врло су честе код Кадијевића, нарочито у његовим биоскопским филмовима.

„Празник”, рецимо, не говори само о подлом нареднику Катићу, или о четничким злочинима и колаборацији са окупатором (што би се у то време дало очекивати од једног филма на тему контрареволуције), већ и о одлуци да се једно митско, паганско, архетипско зло, ритуално насиље које заједница допушта, стави у службу баналне потребе за наградом, удвориштвом, похвалом велике и моћне силе оличене у нацистичкој Немачкој... Кољач Манола (у тумачењу Душана Јанићијевића), персонификација мрачног, хтонског божанства, у ритуализованим околностима убија двојицу недићеваца, али та шминка трансценденталности жртвовања спада и обесмишљава се у тренутку када Немци открију Катићеву шараду: иако капетан (Јанез Врховец), Катићев надређени, покушава да на неки начин рационализује злочин, да скине са себе кривицу и одговорност за Катићево понашање и грех припише самовољи појединца, заправо не постоји никакво религиозно, историјско, политичко оправдање за убиство – остаје само чињеница једног бесмисленог клања. У „Походу”, убијању и ратним гадостима нема краја: свуда само стрељања, насиље, отимачина... Сељак Ђила (Слободан Перовић) покушава да се провуче кроз то лудило и остане неутралан, непримећен, и успе у једином задатку коме приписује неки смисао: сачувати живот једног телета. На том путу он пролази кроз пакао: крије се испод пољског нужника и ћутке, да га не би открили, истрпи да се немачки војник помокри по његовом лицу; присуствује стрељању читаве породице; не једе, трпи хладноћу, глуми болесника, свађа се око телета са свим војскама на које наиђе, и не пристаје да га препусти чак ни партизанској јединици која умире од глади. Међутим, на крају, после победе коју доносе Црвена армија и југословенски партизани, цео Ђилин симболички поход доживљава пораз: иако покуша да спасе теле од принудног откупа, сакривши га у празну раку, касније га проналази мртвог. Млада пуковниковица (Љерка Драженовић), по којој четврти Кадичевићев филм носи назив, приспела је на фронт с намером да види свог мужа, пуковника аустроугарске војске: међутим, он побегне, узнемирен тиме што више неће моћи да чини прељубу. Време пролази, пуковниковица неће да оде

док јој се муж не појави, а српска војска је све ближе... Да би се отресли недоказне даме и коначно побегли, заповедници аустроугарске војске пред поразом, свесни скоре пропасти монархије, објаве да је пуковник мртав, убију локалног лудака који невероватно личи на пуковника (обе улоге тумачи Слободан Перовић), подмећу његов леш пред пуковниковицу и испрате га са свим војним почастима. Када се прави пуковник, израђављен и исцрпљен, појави баш у тренутку „своје сахране”, официри одлучују да заташкају одговорност за шараду и убиство локалног лудака, и убијају право пуковника. Лакрдија током сахране, када два редова вукљају леш, покушавајући да га замене с мртвим лудаком, али тако да их пуковниковица не види, можда је најупечатљивији доказ наше тезе о Кадијевићевој поетици. „Свето место”, као чистокрвни хорор, садржи најмањи елемент бурлескног и црнохуморног у себи, најмањи иронијски одмак, и тиме припада више низу Кадијевићевих телевизијских радова него филмова са ратном тематиком, али се и он, сценама плеса смрти демонског бића око свештеника Томе који је принуђен да три ноћи бдије над лешом лепе девојке-вештице, савршено уклапа у кохерентни ауторски свет Ђорђа Кадијевића.

Његови телевизијски хорор филмови, пак, саграђени су на темељу повезаности ероса, танатоса и ирационалности. Путовање у ирационално и фантастично, обележено оним што Дејан Огњановић назива „метафизичком стравом”, страхом који произлази из могућности „да је човек сведен на крхко, смртно тело, отворено за било какву интрузију и опседање од стране туђинских сила, или за издају изнутра”, или пак немоћи да се прихвати постојање енитета Зла, мрачне силе која је изнад људског тела и уништава га, чини рањивим, крхким, јадним, одвија се различитим путевима: лудила и убиства у „Девичанској свирци” (1973), вампирске жудње за крвљу у „Лептирици” (1973), фаустовским мотивом у „Штићенику” (1973)... Уопште, мистерије и загонетке које смрт поставља пред протагонисте Кадијевићевих хорора добијају нешто другачија решења него у биоскопским остварењима, што је, наравно, благо поетичко померање настало као последица изабране жанровске матрице.

Када се тако приђе Кадијевићевом опусу, веома је интересантно гледати његове филмове „из епохе”. Два изванредна телевизијска филма реконструкције су средњовековног амбијента: „Чудо” (1971), настало према народној епској песми „Болани Дојчин”, и „Заклетва” (1974), смештена у историјско време Ивана Црнојевића (друга половина XV века), односно у митско време народне песме „Женидба Максима Црнојевића”, и оба су заправо комбинације Кадијевићевих ауторских опсесија из ратног и хорор циклуса. У „Чуду”, тело Витеза (Душан Јанићијевић) дословно је угрожено „издајом изнутра”. Он је на самрти, болестан већ три године, али ипак креће да освети смрт сестре и заустави зулум Арапина над малим приморским градом. Снимљен на трагу Куросавине сведености, „Чудо” нас самим филмофилским референцама упућује на тумачење о усамљеном јунаку који спасава заједницу, успева да одбрани част и стане на пут одметницима који тлаче људе, пљачкају их и одводе им жене.

„Заклетва” је једним добрим делом у домену хорора, а садржи исту врсту лажног хепиенда као и „Чудо”. Вуко Кривокапић (Петар Божовић), слуга кнеза Иве Црнојевића, дошавши као кнежева пратња у Млетке, у просидбу дуждеве кћери, грешком бива ухапшен јер се случајно затекао на месту обрачуна Млечана и једног малтешког витеза. Малтешки витез зна да ће му Млечани одсећи главу и набити је на колац као трофеј, и заклиње Вука да обори тај колац, главу сруши у рупу са изметом (поново скатолошки мотив, који постоји у „Походу” и „Пуковниковици”), и тако онемогући Млечане да се поносе победом. Малтежанин обећава Вуку да ће, уколико то уради, бити награђен од Малтежанинове љубавнице са онолико злата колико буде хтео, само ако као доказ покаже Малтежанинов прстен. Вуко невољно пристаје: но, та заклетва почиње да га мучи, он халуцинира, сања кошмаре, и на крају, исцрпљен, не успева да испуни завет. Вуко излази из затвора, слободан, враћа прстен Малтежаниновој жени, и тамо угледа Малтежанинов труп без главе. Бежи у паници, налази се са својим Црногорцима и укључује у весело оро поводом кнежеве женидбе и повратка кући: али тај плес је злокобан и на Вуковом лицу види се сав ужас затвора,

неиспуњене заклетве и кошмара у ком ће га одсечена глава малтешког витеза доживотно прогонити. Раскошна и озбиљна реконструкција, пре свега у домену костима, испуњена атмосфером клаустрофобије и кошмара, „Заклетва” је један од најбољих југословенских ТВ филмова..

И у другим Кадијевићевим филмовима неко или нешто прогања главне јунаке, а делирични призори, насиље и одсечене главе уобичајено су разрешење те граничне ситуације. У „Човеку који је појео вука” (1981), параболу о уметнику, млади сеоски пинтер Алекса (Александар Берчек) занемарује посао који му доноси зараду, задужује се и гладује, посветивши се изради малих скулптура од дрвета. Околина га не разуме, а један од мештана, бесан због свађе, запали све Алексине фигурице. Алекса, са кумом који га једини подржава (Миодраг Крстовић), упркос снегу и хладноћи, одлази у планину, у завејану шуму, и тамо на огромној букви прави своје последње уметничко дело, велики тотем који ће, након његове смрти, запањени мештани подићи у центру села. Алексина смрт један је од најупечатљивијих ониричних призора не само на телевизији већ и у српској кинематографији уопште: у сцени веома јаке матафоричне снаге, огромна бурад иду ка избеумљеном Алекси који, луд и исцрпљен од хладноће, глади и рада на последњем уметничком делу, неуспешно покушава да их избегне, да би га та бурад на крају убила. „Карађорђева смрт” (1983) претходила је монументалној ТВ серији „Вук Караџић” и заувек дефинисала изглед кључних историјских личности српске историје, ушавши тако у колективну подсвест, чинећи непотребном чак и подсећање на њену радњу: сви врло добро памте одсечену Карађорђеву главу на столу кнеза Милоша Обреновића. Ипак, серија „Вук Караџић” на изванредан начин је изузетак: иако и у њој можемо пронаћи сијасет поменутих мотива, иако спаја и рат и фантазмагорију, иронију, трагични усуд и цинизам историје, реч је о просветитељској серији пар-екселанс каква још увек није превазиђена у нашој култури, ни по педантности реконструкције историјске епохе, ни по визуелном рафинману, ни по самој снази поруке и ауторске смелости.

У Кадијевићевим биоскопским филмовима неретко имамо утисак тамне бурлеске, која за последицу има извесну метафизичку нелагодност, страх и стрепњу пред бесмислом света у коме се на тај начин умире. Телевизијски Кадијевићеви радови пак везани су подједнако за хорор и поетску фантастику, постављајући питање Зла (увек, посредно или не, повезаног са теодицејом), оправданости веровања у трансцендирање чулног искуства, односно постојање вишег смисла, као и за историјску драму, реконструкцију епохе, то јест питања појединачног деловања у тренуцима када историја не даје много могућности... Да би такав поглед на свет успешно приказао, Ђорђе Кадијевић је морао да савлада неколико важних поетичких, чак можемо рећи и техничких, питања: одабира жанровских оквира (хорор, ратни филм, поетска фантастика, историјска драма), релевантних ликова (људи свесни историјског тренутка и својих поступака у том тренутку), амбијента (реконтекстуализација села и руралних пејзажа), режијских решења (наглашена ликовност и типично филмски израз у телевизијском филму)... Велика је вредност тог Кадијевићевог смелог приступа: сагледан у контексту значајних померања граница жанра, тематског приступа и режијских достигнућа, Кадијевићев опус засигурно је један од најцеловитијих и највреднијих ауторских опуса код нас.

Ђорђе Кадијевић

ЛАУРЕАТСКА БЕСЕДА НА УРУЧЕЊУ НАГРАДЕ
„ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО
ЗА 2024. ГОДИНУ

Желим да се захвалим свима који сте присутни на овој приредби сачињеној ни мање ни више него поводом моје маленкости. Хвала вам свима, а пре свега институцији која носи име Доситеја Обрадовића што се мене сетила. Хоћу да кажем да се и са вама, на оваквом месту и у оваквој прилици, присећам неких сопствених одлука, мисли и акција које су на неки начин одредиле мој живот. Волео сам филм више него ишта, иако сам по школској образби историчар. Уз то сам се бавио уметничком критиком и усудио се да се бавим и уметношћу. За дивно чудо то ми је од почетка пошло за руком – увек сам се томе чудио, и сада се чудим и чудићу се док још будем постојао. Оно што сам желео, то нипошто није било да правим кинематографију која би била едукативна, идеолошки опредељена – која би претендовала на то да утиче на стварност, да мења свет и људе. Све је то за мене била утопија. Једино што сам желео јесте да чиним оно што је у мени јаче од мене самог, а то је култ лепоте, лепоте филмске слике која не може да се пореди ни са чим. Хтео сам да радим другачије него што се радило у време када сам одлучио да се бавим филмом, али не на начин који би био идејно, идеолошки, политички или естетски адекватан кинематографији из које сам ја потекао. Хтео сам да правим друкчије филмове.

Припадао сам једној мањој групи аутора, мојих пријатеља – Душана Макавејева, Александра Петровића, Жике

Павловића, Желимира Жилника – који су мало другачије гледали на свет него што су то чинили, рецимо, Вељко Булајић или Жика Митровић. Ми смо се усудили да правимо филмове који нису били бог зна како критички усмерени на то да у било ком аспекту проблематизују рецепцију темељне промене идеолошког, политичког, моралног и чисто људског поимања света – каква се десила у нашој младости, у Другом светском рату и у ономе како се он завршио. Једино што се примећивало у нашем раду, а за шта би се могло рећи да је било „критичко“, јесте један благи тон који је био у дисонанци са реалном друштвено-политичком и објективном стварношћу. Но, већ то нам је замерано и дежурна идеолошка свест није била задовољна начином на који приказујемо оно за шта смо мислили да је један реалистички начин приказивања стварности о којој говоримо. Тако сам се затекао у друштву такозваног „црног таласа“. Боже, „црни талас“, каква страшна реч – и данас се чудим том имену које је потекло са једног скупа владајуће партије, на коме је оштро критикована појава новог начина изражавања у литератури и на филму. Последица те критике била је индивидуално различито дистрибуирана код појединаца: Душан Макавејев, који је већ био стекао светску славу, морао је да лута по свету да би нашао продуцента; Александар Петровић, иначе рођен у Француској, вратио се тамо, а тамо је и завршио свој живот; Жика Павловић се, могао бих рећи, најмање снашао, али је по Давичовом роману „Песма“ снимео серију због које му је много штошта опроштено; Желимир Жилник је био у затвору због наводног пародирања ране Марксове теорије комунистичке идеологије (из времена док је Маркс још увек био младохегелијанац).

Што се тиче мене, ја сам најмање био жигосан и страдалник у тој ситуацији, јер никад нисам направио филм који је прелазео границе Другог светског рата, који сам и сам проживео. Није ми се могло рећи да критикујем ону тековину која је произашла из наше народноослободилачке борбе, али су с друге стране ипак нађене љубазне речи којима ми је стављено до знања како из ових или оних разлога не могу добити средства за снимање свог следећег филма. Тако сам

се нашао пред неминовношћу да, после једног дугог апстиненцијског периода, прекинем да правим ратне филмове какве сам снимао шездесетих година и одредим се за други жанр – за жанр филмске фантастике. То је добро дочекано, нарочито на телевизији, где сам срео људе који су били другачији од филмских продуцената, који су били образовани (као што је био Павле Угринов), који су и сами били вршни уметници (као што је Филип Давид), који су били трезвени у свом недоумљу (као што је био Зоран Кораћ). То ми је дало шансу да стварам онакве филмове какве сам желео, с подједнаком страшћу, која је наступила код мене онда када сам изашао из „тамног мита“ рата који сам проживео и вратио се у једну другу митологему, коју сам носио у себи од давног, давног времена, пре него што сам мислио да ћу се икада бавити филмом. То даје шансу да радим онакве филмове какве сам желео са подједнаком страшћу, која је наступила код мене онда када сам изашао из, како бих рекао, тамног мита рата којег сам проживео. И вратила ме на другу митологију, коју сам носио у себи од давних времена, пре него што сам мислио да ћу се икад бавити овим. То је била филмска фантастика, и наравно то је у занимљивој фази у коју сам ушао, био историјски осврт на целокупну прошлост, почев од давног средњег века па до данас. Тако су настали филмови, о којима су говорили моји претходници, којима најтоплије захваљујем на лепим речима које сам чуо.

Шта да кажем у вези са самом Наградом коју сам добио. Знате, ја сам добио, рецимо, Вукову награду, и рекао бих, ако је поредим са Доситејевом наградом, коју добијам у овоме часу, да ми се чини да је Доситејева награда више актуелна, нарочито за текућу стварност, чији смо сви сведоци, него што је Вукова награда. Вук је водио једну борбу и у њој победио. Извршио је реформу нашег језика, нашег правописа, наших народних творевина, које је сакупљао. Борио се веома тешко и успео да победи и да заврши свој посао. А Доситеј?! Доситеј је проповедао нешто сасвим друго. Он је у традицији, великог и незаборавног учења својих претходника из времена просветитељства, заложиио сву своју енергију позивајући нас да се духовно уздигнемо, да се променимо

као људи, да стекнемо један степен духовне еманципације и да постанемо равни осталим народима у Европи, за шта смо били прикраћени, читавих пола миленијума, због среће и несреће тла на коме живимо; уклетог балканског простора, преко којег је прошло све зло и добро овога света – мислим на Европу у ужем смислу – почев од античких времена до данас. Мене помало чуди, што уопште постојимо и стварно после једног страшног периода, који је трајао пола миленијума, у коме нисмо били спомињани као посебан народ. Ми смо промовисани, на један начин, као становници по свему равни осталим суседима који живе на европском тлу. Требало је да их достигнемо и то наше достизање онога што нам је било ускраћено, да имамо нормалан развој грађанског друштва, да се развијамо онако како смо почели пре катастрофе која се десила у време турске инвазије, Косовског боја или посткосовског времена. Да будемо оно што смо могли бити, да будемо једна Италији паралелна варијанта ренесансе. Да није било катастрофе, коју смо доживели, да нисмо изгубили земљу и слободу, да нисмо постали раја, Европа би имала две верзије ренесансе – ону коју добро знамо, са Апенинског полуострва, али имала би и нашу, какву је започео деспот Стефан Лазаревић. Затим је све отишло у прах и пепео.

То су биле емоције и егзалтације, које сам осетио и желео сам да правим филмове о томе и правио сам их. На њима нико није могао да ми замери да станем, да се оцрне, као што мене убедили, док је трајала фама над „Црним таласом” у југословенском филму. А онда се појавила још једна, за мене самог мало изненађујућа, неочекивана прекупација – то је филмска фантастика. Сам нисам знао колико сам опседнут бајком, насупрот реалношћу. Увек говорим, кад наступам јавно, да ја од тадашње власти нисам добио мандат да правим ратне филмове, реалистичне филмове. Онда сам рекао: „Онда ћеш правити бајке – али од тих бајки ће вам се трести гаће”. Направио сам цео циклус филмова са фантастичном садржином, који кулминира са општепознатом „Лептирицом”, филмом који се у овом тренутку даје у Њујорку у Линколн центру на великој ревији светског филма, посвећеној филмској фантастици. То ми је било исто

толико драго, колико и моји реалистички филмови. Никада нисам осећао, децидирано и подвучено, разлику између онога што је, како се каже, реално и онога што је имагинативно и што живи у нама. Ми заправо живимо у два света. У једном, који је материјални и у коме влада закон физике, и у метафизичком свету наше унутарње духовне стварности, који је сасвим друкчији и има друга правила. И она су ме понела. Идући за њима осећао сам се исто тако на свом путу као и онда када сам правио реалистичке филмове – шездесетих година ратне. Ја сам био пун рата, ја сам цео рат проживео као живи сведок.

Ја сам вероватно најстарији у овој сали, не знам, ако има неко старији од мене, нека се јави. Нека ми каже, ко је видео краља Александра Карађорђевића уживо, пре светскога рата. Сумњам да постоји такав човек. Јер ја сам га видео зато што је мој отац био његов официр. И то је била једна препрека за мене. Мој отац није хтео да се врати у земљу и да погази своју заклетву. Клео се он, додуше, и мојој мајци, и то пред Богом, што је мене болело, наравно, али с друге стране, као војник, остао је у емиграцији. И ја сам фигурирао као изданак једног човека који је протумачен као непријатељ нове стварности, као човек који се није придружио нашој борби за нову реалност, који је имао неку идеологију за коју се веровало да је заувек мртва. То је била велика препрека за мене, и морао сам да се пробијам са великом дозом скептицизма хоће ли се мени таквом какав сам био дати прилика да се бавим једним таквим агресивним медијем као што је филм.

Знате, ја никада нисам хтео да правим од себе неку посебну личност због тога што носим назив филмски редитељ. Али с друге стране сам потпуно свестан да иза онога што сам радио стоје милиони и милиони гледалаца. И та потреба за комуникацијом је нешто што је мене охрабривало – зато што је то што сам радио било примљено. И ево сад се приказује. Знате ли кад је „Лептирица” снимана? Веома, веома давно, седамдесетих година. А сад се даје у Њујорку на једном од огромних фестивала – није фестивал – то је ревија филмова свих познатих великих светских редитеља који су правили фантастику. Међу њима Југославија – а сада Ср-

бија – има једног представника. То, морам рећи, није био ни циљ ни смисао мог бављења тим послом који је резултирао „Лептирицом” као филмом, али доказује једну ствар – да та „Лептирица” није била пролазна појава на биоскопским и телевизијским екранима, већ да је она остала толико деценија у сећању људи који и дан данас признају да осећају извесну посебну језу кад се сете тог филма. Ја ћу вам признати истину. Знате, то је моја највећа грешка – ја сам хтео да правим комедију, али то ми није пошло за руком. И онда – уместо комедије – створим најстрашнији филм! Налази се на холивудском списку 10 најстрашних филмова свих времена. То морам да признам и није ми жао. На питање откуд то код мене, ја не бих могао да вам дам одговор. Ја то не знам. Али знам да то осећам са подједнаким интензитетом рецепције и емоционалне реакције као онда када посматрам дискурзивну стварност која ми је свакодневно сервирана. Ја мислим да у суштини, за човека као живо биће, нема оштре границе између стварности и оне фикције која потиче из наше имагинације, из наших бајки – сви носимо нешто бајковито у себи. И зато имамо реакцију на такве филмове који буде у нама ту свест.

Ја сам у овом тренутку завршио своје дело – направио сам оно што сам могао: око 20 филмова и 4 телевизијске серије. Добио сам признања већа у свету него у сопственој земљи. У Риму сам добио Гран-при Европе за серију „Вук Карацић” – то је моје највеће интернационално признање. Накупио сам се других награда на страним фестивалима више него на домаћим (уколико сада и Пулу схватимо као да је у иностранству). Никада се у души не бих опростио од филма. Да није неког закона који тражи много више него од било ког другог човека који се бави уметношћу... То је један од најтежих послова на свету, то ћу вам рећи – то је филмска режија. Ту радите са 100 људи, од којих су неки глумци, и то велики, до обичних возача и статиста и физичких радника – и сви гледају у вас и чекају да им кажете шта да раде. А ви морате знати све, а пре свега оно што хоћете да се постигне. Од живих људи најтеже је развити серију или филм. Писац може да баци страну која му се не свиђа, а синеаста то не може да

учини – што је снимљено, снимљено је, и то је тако како је на траци. Тежи посао не могу да замислим да постоји. Никад нисам био у радном односу, никад нисам радио за плату, јер нисам могао да замислим себе да радим оно што неко други хоће. То је скупо коштало. Јако скупо. И на моменте је било веома тешко. Али то сам схватио као своју судбину. И зато сам и у овом тренутку пред вама – веровали или не – човек који је ушао у десету деценију свог живота. Да ми је неко рекао да ћу оволико да поживим, ја не бих веровао... Лепо је оно осамдесет-седамдесет година, међутим, кад се то пређе онда стварно мислите: „Дакле, нисам довољно добар да ме Бог хоће, а нисам ни довољно зао да ме хоће ђаво!” и онда остајем на овом свету до даљег (а оно је једно од најгорих места!).

Вратимо се Доситеју на крају моје приче. Мислим да је Доситејева награда, како сам заустео да кажем, данас актуелнија него Вукова – не зато што ја потцењујем Вука нити бих улазио у паралеле између Вука и Доситеја, али Доситејев поклич „Востани Србије!” важи и данас. Ми смо се више пута нагледали (кад кажем ми, то је моја генерација) како је Србија умела да востане па да падне, па востане па падне... Колико пута ће се то поновити и када ће најзад Србија бити усправна и сасвим сигурна на својим ногама, ко то зна? И питање је за сваког од вас ко је разборит, на коју страну би у овој ситуацији коју имамо данас стао Доситеј. Ја мислим да знам на коју страну би стао. И зато ценим ову награду која ме упозорава да и сам, као и он, треба да схватим да је наша највећа дужност да востанемо.

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ
„ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ”

Задужбина
Доситеј
Обрадовић

Вероника Станић*
Марија Вучетић

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ” ЗА 2024. ГОДИНУ

Задужбина „Доситеј Обрадовић” је у 2024. години различитим активностима и програмима обележила важне јубилеје, значајне за Доситејево дело: 240 година од објављивања дела „Совјети здраваго разума” и 220 година од настанка песме „Песна на инсурекцију Србијанов” („Востани Србије”). Такође, у овој години Задужбина је обележила и 20 година рада.

У години јубилеја, Задужбина „Доситеј Обрадовић” је у оквиру манифестације „Доситејеви дани” у априлу припремила следеће програме: Меморијални дан посвећен Доситеју Обрадовићу (10. април), Школски час посвећен Доситеју у Доситејевом дому, Књижевни салон „Код Доситеја” посвећен промоцији 11. броја годишњака „Доситејев врт”, свечани програм „Химна химни”, Књижевни салон „Код Доситеја” посвећен књизи академика Драгана Симеуновића „Политичка мисао нововековних српских просветитеља”, свечану академију „Учитељ Доситеј”, смотру рецитатора „Доситеј на сцени” и промоцију часописа „Српска мисао”, који је један број посветио Доситеју.

Поред ових програма, Задужбина се у том периоду активно бавила и својим редовним програмима који се односе на ученике основних и средњих школа – „Радионица баснописаца”, „Одјаци Доситејевих мисли у мени”, као и литерарни конкурс за ученике средњих школа „Идућ учи, у векове гледа”, који је ове године такође имао свој јубилеј – 20 година постојања.

Од почетка године трајале су припреме за изложбу „Сазвежђе Доситеј” и научни скуп са међународним учешћем „Савременост дела Доситеја Обрадовића”, као и за програм „Доситеју и данас и увек”, којим је Задужбина „Доситеј Обрадовић” обележи-

* info@dositejeva.zaduzbina.rs

ла двадест година рада. Изложба „Сазвежђе Доситеј” окупила је најзначајније институције српске културе, а то су: Народни музеј, Матица српска, Галерија Матице српске, Београдски универзитет, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Медија центар Министарства одбране и Задужбина „Доситеј Обрадовић”, које су на овој изложби представили дела велике уметничке вредности посвећена Доситеју.

На сцени „Раша Плаовић” Народног позоришта у Београду 21. јуна је одржан свечани програм „Доситеју у част”, на којој је уручена Награда „Доситеј Обрадовић” за животно дело за 2023. годину господину Радомиру Путнику. Средином новембра објављен је конкурс за Награду „Доситеј Обрадовић” за животно дело за 2024. годину, која је по одлуци жирија, додељена Ђорђу Кадиевићу.

У другој половини године одржани су и округли столови „Одговор(и) на питања: Шта је просвећеност и шта значи просвећивати (данас)?” и „250 година *Пуша у Далмацију* Алберта Фортиса” који је окупио најзначајније стручњаке из различитих дисциплина.

Сам крај године обележили су значајни догађаји – отварање изложбе „Сазвежђе Доситеј” 10. децембра, која је трајала до 1. фебруара и изазвала велику пажњу културне јавности, као и дводневни научни скуп „Савременост дела Доситеја Обрадовића” који је окупио велики број стручњака и познавалаца дела Доситеја Обрадовића.

Изузетно богат програм рада Задужбине „Доситеј Обрадовић” у 2024. години испуњава све циљеве због којих је Задужбина основана пре 20 година и својим активностима приближава новим генерацијама живот и дело Доситеја Обрадовића, великог просветитеља и првог српског министра просвете.

24. јануар 2024. године – Оснивање Савета Задужбине

Свечана конститутивна седница Савета Задужбине „Доситеј Обрадовић” одржана је 24. јануара у Доситејејевом дому. Мирјана Драгаш, управник Задужбине, упознала је присутне госте са потребом оснивања овог новог радног тела Задужбине које окупља угледне научнике, књижевнике, уметнике и привреднике, који ће заједничким радом обезбеђивати програмски развој Задужбине, остваривање нових облика рада и сарадње са угледним институцијама и појединцима, као и економску и финансијску одрживост Задужбине.

Управни одбор Задужбине донео је одлуку да председник Савета Задужбине буде господин Горан Перчевић.

10. фебруар 2023. године – Такмичење ученика средњих школа из књижевности у школској 2023/24. години

Друштво за српски језик и књижевност Србије, у сарадњи са Министарством просвете и Задужбином „Доситеј Обрадовић“, већ дуги низ година спроводи такмичење из књижевности у изради најбољег школског писменог задатка. Уводећи ово такмичење у школе, Друштво је сматрало да такмичење треба да обухвати теме којима се обележавају годишњице и јубилеји значајних писаца и културних догађаја који ће својом актуелношћу подстицати развијање и богаћење изражајних могућности ученика. Циљ такмичења је усавршавање писмености и подстицај на свестраније и слојевито проучавање књижевне уметности. Награде се сваке године уручују ученицима и менторима на Републичком зимском семинару.

22. фебруар 2024. године – Посета Савеза Срба из Румуније

Задужбину „Доситеј Обрадовић“ је у четвртак, 22. фебруара посетила делегација Савеза Срба из Румуније. Доситејев дом у Београду овом приликом посетили су Огњан Крстић, председник Савеза Срба, Славомир Гвозденовић, почасни председник, Саша Јашин, директор издаваштва, Љубинка Перинац Станков, главни и одговорни уредник часописа „Књижевни живот“, Никола Лакић, главни и одговорни уредник недељника „Наша реч“ и уредник српске редакције Радио Темишвара и Љубица Рајкић, ПР Савеза Срба.

Домаћини овог скупа били су Мирјана Драгаш, управник Задужбине, др Душко Бабић, председник УО Задужбине, проф. др Војислав Јелић, члан УО и господин Горан Перчевић, председник Савета Задужбине. Најзначајније теме разговора са гостима из Румуније биле су заједничке активности Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и Савеза Срба на промовисању дела Доситеја Обрадовића у Чакову, Темишвару и Београду као и активности које се односе на одржавање Доситејеве родне куће.

23. март 2024. године – „Песничко подне“ посвећено Бранку Радичевићу

„Песничко подне“ је манифестација коју Задужбина „Доситеј Обрадовић“ већ дуги низ година организује у сарадњи са Народним позориштем у Београду 21. марта, на Светски дан поезије, а посвећена је јубилејима великих песника, који су лепотом своје поезије оставили дубоки траг и трајање у култури.

Ове године, „Песничко подне” 23. марта 2024. било је посвећено Бранку Радичевићу и 200. годишњици његовог рођења. Бранкове стихове читали су Ана Чупић и Никола Угриновић, млади глумци и пријатељи Задужбине.

О песништву Бранка Радичевића говорио је проф. др Душан Иванић.

4. април 2024. године – Књижевни салон „Код Доситеја” – промоција 11. броја „Доситејевог врта”

У четвртак, 4. априла је у просторијама Задужбине одржана промоција 11. броја часописа „Доситејев врт”. Разговор је отворила проф. Драгана Вукићевић, уредник Доситејевог салона, а затим је проф. Душан Иванић говорио о значају овог часописа и радова који су у њему објављени. Татјана Јовићевић и Ана Мацановић представиле су појединачне радове из часописа, након чега је уредник часописа, Драгана Грбић у завршној речи најавила смер у ком ће се часопис кретати у будућности.

8. април 2024. године – Час посвећен Доситеју

Неколико дана пре почетка манифестације „Доситејеви дани”, Задужбина „Доситеј Обрадовић” је била домаћин ученицима трећег разреда Математичке гимназије и њиховом професору Урошу Микићу.

У Свечаној сали Доситејевог дома одржан је школски час посвећен Доситеју Обрадовићу, његовом животу и делу. Проф. Микић говорио је ученицима о Доситејевом делу и животу у Београду и историјским местима у којима је боравио. Такође, поводом 220. годишњице постојања песме „Востани Србије”, део часа посвећен је њеном настанку и значају за ослобођење српског народа.

Радујемо се што су ученици Математичке гимназије препознали Задужбину „Доситеј Обрадовић” као место на којем се могу сусрести са Доситејем и његовим делом на занимљив и другачији начин од уобичајеног.

10. април 2024. године – „Доситејев дан” – меморијални дан посвећен Доситеју Обрадовићу

Сваке године Задужбина „Доситеј Обрадовић” обележава 10. април као Доситејев дан поменом у Саборној цркви у Београду.

Велики просветитељ и први српски министар просвете Доситеј Обрадовић преминуо је 10. априла (28. марта по старом календару) 1811. године и сахрањен у порти Саборне цркве.

Ове године су помену присуствовали ученици Основне школе „Краљ Петар Први” са својим учитељима, као и сарадници Задужбине и поштоваоци његовог дела. Проф. Војислав Јелић је ђа-

цима говорио о значају басни и лепоте и доброте које се у њима налазе.

11. април 2024. године – Свечани програм „Химна химни“

У четвртак, 11. априла, поводом 220 година од кад је Доситеј Обрадовић написао „Пјесну на инсурекцију Србијанов“, познатију под називом „Востани Србије“, Задужбина је у Дому војске организовала пригодан програм под називом „Химна химни“.

Свечаност је отворила Мирјана Драгаш, управник Задужбине, која је истакла вишегодишње напоре које Задужбина улаже како би Доситејева химна српском народу поново задобила место које јој припада у српском друштву и јавности. Након тога је проф. др Душан Иванић подсетио публику на околности у којима је ова, незванична химна српског народа, настала и протумачио значење њених строфа.

Програм је употпуњен драмском интерпретацијом химне нашег познатог глумца и пријатеља Задужбине, Небојше Миловановића. У пригодној беседи, проф. др Миливоје Павловић говорио је о значају химне за један народ и његову државност, истакавши проблеме с којима се српски народ суочавао у претходном веку, што се одразило и на данашњи статус Доситејеве химне српској држави. Програм су увеличали чланови Уметничког ансамбла Министарства одбране „Станислав Бинички“.

16. април 2024. године – Књижевни салон „Код Доситеја“ – „Политичка мисао нововековних српских просветитеља“

У оквиру „Доситејевих дана“, 16. априла уприличен је нови Књижевни салон „Код Доситеја“ у просторијама Задужбине. Повод за окупљање била је промоција књиге академика Драгана Симеуновића „Политичка мисао нововековних српских просветитеља“, објављене у издању Доситејеве задужбине 2022. године.

Разговор о књизи водила је проф. Драгана Вукићевић, уредник салона, а своје утиске и речи хвале најпре су поделили Славко Гордић и Марко Недић, који су дали кратак преглед Симеуновићеве књиге и указали на њен значај за актуелне политичке теме и шири геополитички простор, а потом и Радомир Путник, који је нарочито истакао „прочишћени београдски стил“ којим је она написана.

24. април 2024. године – Свечана академија „Учитељ Доситеј“

У уторак 24. априла 2024. године у Народном позоришту у Београду, уприличена је јединствена свечана академија под називом „Учитељ Доситеј“. У присуству великог броја угледних пријатеља Задужбине, уважених представника институција културе

Републике Србије, просветних радника и заслужних добитника Награде „Доситејева повеља”, свечаност је обележена у духу Доситејевих порука нацији: „Лежи и лежаће довека у ропству један народ чије срце не зна шта је национални понос!” Тим речима из „Совјета здраваго разума” обележавамо 240 година од њиховог објављивања и 220 година од настанка химне „Востани Србије” (1804).

24. април 2024. године – „Доситеј на сцени” – смотра рецитаторских секција

Смотра „Доситеј на сцени” је ове године одржана по други пут у оквиру манифестације „Доситејеви дани” и обухватила је рецитаторске секције неколико одабраних гимназија, које су припремиле извођење песама српских песника посвећених Доситеју. Књига Драгомира Брајковића „Песмотрорци песмотрорцу – српски песници Доситеју” представила је полазиште у одабиру и припреми извођења песама.

Учествовали су ђаци и професори Филолошке гимназије, Електротехничке школе „Земун”, Математичке гимназије и Четврте гимназије из Београда, као у ученици и професори Ваљевске гимназије.

14. мај 2024. године – Промоција часописа за културу „Српска мисао”

У уторак, 14. маја 2024. године, у просторијама Задужбине „Доситеј Обрадовић” одржана је промоција новог броја часописа за културу „Српска мисао”, а повод за то била је чињеница да је његов темат овога пута био посвећен управо Доситејевом животу и делу, као и његовом утицају на целокупан развој српске културе.

Програм промоције водила је Мирјана Драгаш, управник Задужбине, која је, најпре, у уводној речи истакла значај Доситеја, рада његове Задужбине и часописа „Српска мисао” за очување српске културне баштине, а потом и најавила еминентне говорнике. Присутнима се први обратио песник и академик Матија Бећковић, који је новом броју „Српске мисли” допринео песмом „Кости си ми завела”, а потом су присутни чули стихове поеме „Доситеју умиленије”, а затим и њеног аутора – Љубивоја Ршумовића, који је одржао кратку беседу о Доситеју и томе шта га је подстакло да баш њему посвети своје стихове.

Професор Душан Иванић представио је нови број „Српске мисли” и његов разноврсни садржај који се састоји, како од уметничких, тако и од културолошких и научних текстова. Уследило је излагање Радомира Путника, који се, поред тога што је истакао

нарочити квалитет овог броја часописа, осврнуо и на актуелност Доситејевих размишљања у савременом свету и друштву. Публициста Драгољуб Којчић, дугогодишњи сарадник часописа, говорио је о значају комуникације у нашој заједници и учешћу „Српске мисли“ у тој комуникацији, на чему је захвалио Душици Милановић, као њеном творцу и уреднику. Напоследку, реч је узела и сама госпођа Милановић, те је, захваливши се најпре предговорницама, Задужбини и свима присутнима, говорила о краткој, али садржајној историји „Српске мисли“, као и о томе шта ју је подстакло да за централну личност овог њеног броја одабере баш Доситеја Обрадовића.

5. јун 2024. године – Посета најбољих ђака пожаревачке школе „Доситеј Обрадовић“

Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је у среду, 5. јуна била домаћин најуспешнијим ученицима и њиховим наставницима менторима Основне школе „Доситеј Обрадовић“ из Пожаревца. У питању су ђаци – носиоци дипломе „Вук Караџић“, као и ученици који су у школској 2023/24. години освојили једно од прва три места на државним и међународним такмичењима.

Госпођа Мирјана Драгаш, управник Задужбине, пожелела је гостима добродошлицу, упознавши их са двадесетогодишњим радом Задужбине и њеним најзначајнијим постигнућима у том периоду. Након тога, ђацима и њиховим менторима приказан је кратак филм „Учитељ Доситеј“ који је, кроз слику и реч, приближио идеје великог учитеља Доситеја Обрадовића.

Проф. др Војислав Јелић, члан Управног одбора Задужбине, обратио се присутнима о значају учења и знања у времену у којем смо преплављени бројним непотребним садржајима, неукусом и непровереним информацијама. Беседа проф. Јелића наишла је на велико интересовање ђака и професора.

10. јун 2024. године – Награде најбољим баснописцима за 2024. годину

„Радионица баснописаца“ за ученике трећег и четвртог разреда основних школа траје већ 16 година! Више од четири стотине радова пристигло је на адресу Задужбине „Доситеј Обрадовић“, а жири у саставу Слободан Станишић, Предраг Тодоровић, Љубица Бељански Ристић и Сузана Поњавић одабрали су најбоље!

Ове године, титулу најбољих баснописаца понели су ученици у следећим категоријама: најбољи литерарни рад, најбољи текст и илустрација и најбољи ликовни рад.

12. јун 2024. године – Награђени ученици на конкурс „Одјаци Доситејевих мисли у мени”

На литерарни конкурс који је Задужбина „Доситеј Обрадовић” расписала за ученике старијих разреда основних школа (VII и VIII разред) послата су 34 рада ученика из свих крајева Србије и региона, због чега изражавамо нарочито задовољство. Велики одзив заинтересованих наставника и ученика, као и мноштво квалитетних радова, учинили су да конкурс заживи, ширећи на прави начин племениту доситејевску мисију знања и просвећености. Изузетан утисак на све је оставио ентузијазам који су наставници показали подстицањем ученика да Доситеја доживе као свог учитеља и савременика. Посебно се захваљујемо наставницима из Сомбора, Ниша, Неготина, Инђије, Пожаревца, Новог Пазара и Београда, који су се истакли у посвећености и највећем учешћу на овом конкурс.

Жири је заседао у следећем саставу: Лела Росић (Филолошка гимназија), Душица Благојевић (ОШ „Милан Ракић”) и Урош Микић (Математичка гимназија).

18. јун 2024. године – Конкурс „Идућ учи, у векове гледа”

Литерарни конкурс „Идућ учи, у векове гледа” за ученике средњих школа ове године, као и сама Задужбине, обележава 20 година постојања.

Жири у саставу проф. др Валентина Хамовић (председник), проф. др Јелена Панић Мараш (члан) и др Наташа Кљајић (члан), прегледао је 66 радова приспелих на конкурс. Држећи се Доситејевих поука, ученици су у својим радовима проицали у недостатке друштвеног тренутка, самокритички сагледавали сопствене заблуде и животне навике, али и правили озбиљне уметничке замахе, врло успешно промишљали доситејевско наслеђе духовно се повезујући са моделима наше старије културе, покушавајући да проникну до универзалних значења и непролазних вредности.

21. јун 2024. године – Уручење Награде „Доситеј Обрадовић” за животно дело

У петак, 21. јуна 2024. године, на сцени „Раша Плаовић” Народног позоришта у Београду одржан је свечани програм „Доситеју у част”. Свечаност је била посвећена двома личностима: Доситеју Обрадовићу, великом српском учитељу и мислиоцу, и Радомиру Путнику, књижевнику и драматургу, добитнику Награде Доситеј Обрадовић за животно дело за 2023. годину.

У уметничком делу програма учествовали су ученици музичке школе „Коста Манојловић”. Драмски уметник Никола Угрино-

вић прочитао је песме „Два питања имам“, „У сазвежђу“, „Сабирање и множење“, „Одана читатељка“ и „Откривање времена“ – песме Радомира Путника из књиге „Откривање времена“.

Образложење жирија за доделу Награде за животно дело саопштио је др Марко Недић, члан жирија.

Награду „Доситеј Обрадовић“ за животно дело за 2023. годину уручио је др Душко Бабић, председник Управног одбора Задужбине „Доситеј Обрадовић“. О стваралаштву Радомира Путника, књижевника и драматурга, написали су есеј театролози др Весна Крчмар и др Зоран Т. Јовановић. Њихово слово о добитнику награде Радомиру Путнику, прочитала је Марија Вучетић, сарадник Задужбине.

11. септембар 2024. године – Књижевни салон „Код Доситеја“ – „Сазвежђа Павла Соларића: у потрази за савршеном прошлошћу Словена“

У среду, 11. септембра 2024. године одржан је Књижевни салон „Код Доситеја“ који је био посвећен књизи „Сазвежђа Павла Соларића: у потрази за савршеном прошлошћу Словена“ Персиде Лазаревић Ди Ђакомо.

О књизи су говорили проф. др Душан Иванић, проф. др Мирјана Стефановић и проф. др Персида Лазаревић Ди Ђакомо, ауторка.

Мирјана Драгаш, управник Задужбине, поздравила је присутне, говорећи о значајним јубилејима које Задужбина ове године обележава.

17. септембар 2024. године – Свечани програм „Доситеју и данас и увек“

У Свечаној сали Дома Војске Србије 17. септембра 2024. године одржан је свечани програм „Доситеју и данас и увек“ којим је Задужбина „Доситеј Обрадовић“ обележила двадест година рада.

Након извођења химне „Боже правде“, беседом „Ум и слобода – Доситејеве кључне речи“ присутнима се обратио проф. др Славко Гордић, дугогодишњи члан Управног одбора Задужбине.

Госпођа Мирјана Драгаш, управник Задужбине, у свом говору „Доситеју и данас и увек – о Доситеју и његовој задужбини“ је нагласила значај вредности садржаних у Доситејевом делу, њихово трајање кроз векове и утицај на савремени живот, на потребу да се Доситејевим порукама вратимо трајним врлинама, као што су знање, толеранција, љубав, поштење, поштовање, а које се често заборављају у свакодневном животу.

О оснивању Задужбине „Доситеј Обрадовић“, њеним циљевима и резултатима говорила је Вјера Мујовић, драмски умет-

ник и водитељ програма, а драмски уметници Ана Чупић и Никола Угриновић говорили су стихове посвећене Доситеју песника Миодрага Павловића, Васка Попе, Марије Бишоф, Мирослава Максимовића, Адама Пуслојића, Радомира Андрића, Драгомира Брајковића и Живорада Ђорђевића. Песник Љубивоје Ршумовић говорио је своју песму „Доситеју умиленије”. Ове песме посвећене Доситеју сабране су у књизи „Песмотрорци песмотрорцу” Драгомира Брајковића.

Уметнички ансамбл Министарства одбране „Станислав Бинички” под диригентским вођством потпуковника Александра Ђурова припремио је музички део свечаног програма.

26. септембар 2024. године – Округли сто „Одговор(и) на питања: Шта је просвећеност и шта значи просвећивати (данас)?”

У четвртак, 26. септембра 2024. године у Доситејевом дому, у оквиру програма међународне манифестације Дани европске баштине, одржан је Округли сто „Одговор(и) на питања: Шта је просвећеност и шта значи просвећивати (данас)?”.

Округли сто је организован поводом обележавања неколико важних јубилеја – 300 година од рођења Имануела Канта, 240 година од чувене полемике која се у Европи водила око појма просвећености и објављивања тзв. манифеста просветитељства „Beantwortung der Frage: Was heisst Aufklärung?”. Такође, дела Доситеја Обрадовића „Писмо Харалампију”, „Живот и прикљученија” и „Совјети здраваго разума” објављена су истовремено када се у Западној Европи водила поменута полемика, и у његовим главним идејама се огледала епоха.

Учесници округлог стола били су проф. др Ива Драшкић Вићановић, декан Филолошког факултета Универзитета у Београду, проф. др Ирина Деретић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), проф. др Ненад Николић (Филолошки факултет Универзитета у Београду) и доц. др Драгана Грбић (Институт за славистику Универзитета у Келну). Концепт округлог стола осмислила је др Драгана Грбић, која је била и модератор и организатор скупа.

24. септембар 2024. године – Књижевна награда „Доситејево златно перо” за 2024. годину

На овогодишњи, 10. по реду конкурс за Награду „Доситејево златно перо” пристигла су четрдесет три прилога, седам кратких прича и тридесет шест есеја, уз запажање да је према броју приспелих радова на конкурс научна критика и есејистика и ове године испредњачила у односу на приповедне, путописне и алого-

ријске облике, којима је наш књижевник и просветитељ подједнако посвећивао стваралачку пажњу.

Награђене и похваљене ауторе, као и оне кандидате који ове године нису ушли у овај круг, Задужбина подстиче да истрају у отпочетим научним и стваралачким активностима, упркос различитим изазовима и евентуалним спољашњим потешкоћама.

7. октобар 2024. године – Округли сто „250 година Пуџа у Далмацију Алберта Фортиса“

Поводом 250 година од изласка Пуџа у Далмацију Алберта Фортиса, Задужбина „Доситеј Обрадовић“ одлучила је да ову годишњицу обележи округлим столом којим би се дали нови погледи на ову утицајну књигу. Округли сто „250 година Пуџа у Далмацију Алберта Фортиса“ одржан је 7. октобра 2024. година у Доситејевом дому.

Намера округлог стола била је да окупи проучаваоце из различитих дисциплина (фолклористике, славистике, италијанистике...) који би се у дискусији осврнули на историјски значај Фортисовог путописа и место које данас има у култури.

6. новембар 2024. године – „Корен вида: Политичка мисао нововековних српских просветитеља“

Представници Задужбине „Доситеј Обрадовић“ посетили су 6. новембра 2024. Нови Сад, где је отворена изложба „Корен вида: Политичка мисао нововековних српских просветитеља“ у Културној станици Еђшег. Изложба је била посвећена делу академика проф. др Драгана Симеуновића „Политичка мисао нововековних српских просветитеља“. О делу су говорили проф. др Славко Гордић, власник Издавачке куће „Прометеј“ Нови Сад Зоран Колунџија, Јелена Делибашић, аутор изложбе, Мирјана Лукић Маринковић из Градске управе за културу Града Новог Сада.

Изложба је била веома посећена, а велико интересовање показали су ученици и професори из Новог Сада и околине.

10. децембар 2024. године – „Сазвежђе Доситеј“

У уторак, 10. децембра 2024. године у Дому Војске Србије отворена је изложба „Сазвежђе Доситеј“, којом је Задужбина „Доситеј Обрадовић“ на свечан начин обележила јубилеј – двадесет година рада и бављења делом Доситеја Обрадовића.

Након химне Републике Србије „Боже правде“, коју су извели чланови Уметничког ансамбла Министарства одбране „Станислав Бинички“, присутнима се обратила Мирјана Драгаш, управник Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и говорила о значају ове изложбе, која има задатак да опише Доситејев пут кроз земље просвећене

Европе и прикаже утицаје људи из културе са којима се сретао. Све то је сабрао и обликовао у 12 сазвежђа Александар Станојловић, уз стручну помоћ Браниславе Јордановић и рецензентску реч Душана Иванића. Након госпође Драгаш, присутнима се обратио и господин Никола Селаковић, министар културе Републике Србије и отворио изложбу. На изложби су представљена дела велике уметничке вредности посвећена Доситеју, а која се чувају у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић”, Народном музеју у Београду, Матици српској, Галерији Матице српске из Новог Сада, у Београдском универзитету, али и она која су део савременог стваралаштва Задужбине „Доситеј Обрадовић”. Изложба је изазвала велику пажњу јавности и продужена је до 1. фебруара 2025. године, уз организовано стручно вођење.

12. и 13. децембар 2024. године – Међународни научни скуп „Савременост дела Доситеја Обрадовића”

Задужбина „Доситеј Обрадовић” је 12. и 13. децембра 2024. године одржала Међународни научни скуп „Савременост дела Доситеја Обрадовића”, поводом обележавања великих књижевних јубилеја у 2024. години – 240 година Доситејевог дела „Совјети здраваго разума” и 220 година чувене песме буднице „Востани Србије”, као и 20 година постојања и активног рада Задужбине. Циљ научног скупа био је да се истакне значај Доситејевог дела и ширина књижевних области у којима се огледа језик који је био присутан, однос према учењу и школи, значај васпитања и образовања, етике, верског образовања и толеранције, значај Доситејевог учења кроз друге европске земље и утицај и сл.

С обзиром на то да Доситеј није био везан само за просвету, него је обављао и друге послове за устаничку Србију, предложено је да се приближи савременицима и та врста његовог деловања.

Учеснике научног скупа „Савременост дела Доситеја Обрадовића” поздравили су Мирјана Драгаш, управник Задужбине, Славомир Гвозденовић, представник Савеза Срба у Румунији, као и др Ивица Радовић, државни секретар Министарства просвете.

Децембар 2024. године – Издавачка делатност Задужбине

Крајем 2024. године Задужбина је објавила 12. број годишњака Задужбине *Досиџејев врш*. Главни уредник и овог броја била је др Драгана Грбић. Најновије издање *Досиџејевој врши* има 434 стране и 33 прилога распоређених у 6 рубрика.

Мирјана Драгаш*

ДОСИТЕЈУ И ДАНАС И УВЕК – О ДОСИТЕЈУ И ЊЕГОВОЈ ЗАДУЖБИНИ

Доситеј Обрадовић – јединствено име и јединствено дело!

Створено је у једном времену, а увек је вођено жељом за стицањем нових знања и учења. Доситејево дело је постало трајна и жива порука свим генерацијама, јер носи заветну поруку: да само деловање на истини и здравом разуму, у интересу добра заједнице, оправдава јединку као друштвено биће!

У новије доба српске историје ми немамо значајнијег и утицајнијег проповедника пожељних и великих вредности – као што су добро, добротинство, љубав, трпељивост, пријатељство, поштовање себе и другог, сарадња, верска толеранција, солидарност, разумевање свог и свих других народа. Да ли су те вредности трајне? Да ли оне човека и један народ чине бољим и срећнијим уколико негује те и сличне вредности? Исто тако – од Доситеја нема већег критичара наших и свих општих слабости, пре свега незнања и заосталости.

Знао је он да је српски народни језик основно средство да се образовањем и учењем (увек) обухвате сви слојеви друштва и једнако дечаци и девојчице и обнови српска држава.

Својим делом он свесно ствара праву националну књижевност на народном језику – намењену свим деловима српског народа ма где се он налазио „на ползу народу свог”. Он није поробљивач ни освајач, он је знао да тамо где се истим језиком говори, постоји само један народ „ма које вере и закона био”.

* info@dositejeva.zaduzbina.rs

Његово дело се славило и поштовало у српским и свим словенским народима у 19. веку, више него у 20. веку. Историјске околности и разни други утицаји скрајнули су његову звезду.

Али, његова кућа је остала, васкрсла, да нас подсети и опомене у овом новом, суровом свету, да без себе самих не можемо опстати ни као људи, ни као народ. Ово време модерног, данас технолошки развијеног света, у име демократије и људских права, нуди нам одрицање од себе, свог идентитета, своје породице и имена, од православља и државе. А то је оно што нас чини народом са идентитетом и именом. Не мирећи се са одрицањем од знања, учења, емпатије, солидарности и поштовања, морамо се држати сигурне луке која ће у човеку (уопште) сачувати праве, истинске, природне и људске вредности.

То нас враћа Доситејевом делу и порукама. Није то заосталост и конзервативизам, већ усклађеност људског живота са животом заједнице и природе. То је живот где се човек човеку радује, где је он друг и подршка, а не вук! Зато је, између осталог, задатак Задужбине да нам јача дух и моралне вредности, да младе подсећа да су школа, књига, језик и писмо оно што ће нам помоћи да очувамо пут хуманости, да ојачамо себе као личности. И без обзира што многи кажу „време књиге је прошло”, знамо да је ово време знања и науке, огромног технолошког напретка. Човек не сме пред тим иновацијама бити слаб. Токови историје су неумољиве, неукротиве реке које носе и против њих се не треба борити, већ само укротити ту чудесну снагу и усмерити у корист живота свих људи.

Управо је у томе и део наше мисије, мисије Задужбине „Доситеј Обрадовић”. Зато у будућем времену наше снаге треба да буду још више усмерене ка окупљању свих оних који су спремни и желе да науче и остваре више, а вредне и талентоване деце има, као што има и њихових наставника! Ширићемо обим рада стварајући мрежу која ће повезивати све у јединствено ново дело. Зато, наш је задатак да Доситеј као идеја и порука буде присутан у школама, градовима, на свим местима где се српским језиком говори и пише. Сектори, подружнице, активни, удружења су облици рада који ће бити више присутни свуда где наш народ живи, а и сви други којима су вредности и циљеви из Доситејевог дела блиски. Зато хоћемо да подржимо школе и наставнике који предано раде у корист ученика и младих. Наши напори биће велики, али уродиће плодом само ако се породица доситејеваца буде ширила!

Место и улога просветних радника (просветитеља) мора да се поштује, са пуно поверења. У томе мора постојати пуна сарадња деце, родитеља, наставника, школа и државе. Нова модерна школа је она која је технолошки опремљена за брзо учење, преношење информација, али је неопходна и методолошка промена рада. Тада у школи није досадно, не учи се за оцену него за знање.

Како заштитити децу од глобалних утицаја, лажи, полуистина, глади и алавости, немара и равнодушности? Како их упутити на пут учења, на пут чувања људских вредности? И данас је љубав иста, као што је некад била, мир и толеранција не мењају ни облик ни боју! Са знањем можемо свуда и увек, без знања (што се данас промовише) остајемо у мраку, изгубљени и ситни. Победа је у књизи и у школи! Технологија нам је олакшала живот и отворила многа врата, неслућене могућности и брзине, али робот не може заменити човека.

Задужбина је дигитализовала *Сабрана дела Досићеја Обраговића* као и друга издања, чиме је обезбеђена њихова већа доступност читаоцима, који на тај начин брже усвајају његове величанствене поруке. Ширење знања и свести о себи, о породици, народу, држави, језику, писму, ширење знања о свом идентитету, али и идентитету света у којем живимо наш је заједнички циљ. Писана и изговорена реч мора добити нову вредност, своје уземљење, како бисмо сачували одговорност и достојанство и како бисмо повезали стваралаштво и разумевање свих култура.

Карта Доситејевих путовања је пример и повод сарадње. Свесни себе и своје духовне снаге и трајања, данас се поново враћамо себи и старим провереним вредностима. Јачањем приватног сектора, стварањем моћних приватних фирми и појединача, поново се ствара могућност за развој и заштиту задужбинарства, за развој личне и корпоративне филантропије. Ово је важно, како бисмо и мимо државе, заштитили разне облике културног стваралаштва. Такав модеран облик корпоративне филантропије показао је још пре више од 20 година Хемофарм, који је откупио Доситејеву кућу у Чакову и поклатио Задужбини, чије је оснивање и поклатио. Данас се он огледа у идеји о повезивању Милете Гајића, у раду Интеркомерца и директора Горана Перчевића који је постао суоснивач Задужбине. Задужбинарство је и рад за Задужбину, без личног интереса. У новије време таква је и подршка Дома војске који је уз нас увек кад треба. Хвала! Ту се са дубоким разумевањем истиче присуство генерала Михаила Зоговића, као покретача. Све је то Задужбина и задужбинарство. Ту породицу морамо ширити и на-

редних година и остварити нове резултате и успехе. Нови задужбинари ће традицију задужбинарства обновити.

Али, све то не значи да ћемо у будућем времену занемарити сталне облике рада. Ту су ученички конкурси, научни и стручни скупови, тематске расправе, Књижевни салон „Код Доситеја”, издавање књига, научних и стручних часописа као што је „Доситејејев врт”, промоције младих писаца и истраживача, слависта, лектора, који су посвећени Доситејејевом делу и афирмацији његове стваралачке филозофске и педагошке, али и научне и књижевне мисије. Неговаћемо и Доситејејеве дане као посебну врсту окупљања. Тиме ћемо повезати Доситејејеве поруке са савременошћу. Стараћемо се да Доситејејев поглед на свет и односе у њему, буде више присутан у савременом друштву, што се посебно односи на младе.

То је порука, молба и посао Задужбине „Доситеј Обрадовић” за 21 век. Зато удружимо своје снаге да нам свима буде боље – ја верујем у то! Сигурна сам да у то верујете и ви – зато смо данас овде! Хвала!

Славко Гордић*
проф. емеритус Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УМ И СЛОБОДА – ДОСИТЕЈЕВЕ КЉУЧНЕ РЕЧИ
(*Поздравна реч на свечаности поводом три јубилеја
Загужбине „Доситеј Обрадовић”*)

„Очи ума” и „крила ума”! Већ у овим генитивским метафорама раног Доситеја налазимо прву од две кључне речи потоњег родоначелника и источника модерне српске културе. Друга кључна реч, нераздвојна од првопоменуто, јесте *слобода*. Јер, како пева један наш савременик, Доситеј је онај који „умом води у слободу”. Овај исказ Крстивоја Илића као да је најавило и оверило, свако на свој начин, неколико десетина значајних српских песника, од Мушицког, Соларића, Сарајлије и Змаја до Попе, Павловића и Симовића. Овај последњи је и аутор познате, епиграмски срочене песме: „Искључи радио, угаси телевизор, / непрочитане новине баци у кош: / седи под неко јесење дрво и читај / књигу коју је написао Доситеј!”

Да и данашњи читалац не сме имати тврде уши за Симовићев наговор посебно потврђује управо поменути Доситејев науч о неразлучивости ума и слободе. Свима нам је знан његов просветитељски критички однос према свему преживелом у ондашњем српском културном и општем животу, као и његово неодступно уверење да нам ваља „сврх сваке ствари слободно мислити”. Од ове његове, својевремено епохално свеprisутне, вере у ум и слободно мишљење није, међутим, била мање силна његова љубав за

* info@dositejeva.zaduzbina.rs

слободу сопственог народа, што такође добро знамо, мада, сократовски речено, нису ретки ни они који знају али не хају.

Зато, управо овде и данас, подсећамо на неколико крилатих родољубивих речи и херојских чинова нашег великог учитеља, светског путника, znalца једанаест језика, који у једном приватном писму казује како је „карактер Срба чист, мужеван и херојски, колико и ког славнијег народа у Европи”, а у *Совјејшима здравато разума* како „лежи и лежати ће довека у ропству један народ којег срце не зна шта је национална понос”. Овим речима, свагда актуелним и свежим, као да су овог јутра забележене, аутор је остао доследан до самог краја свог живота, кад у устаничкој Србији, којој је подарио сву своју злехуду уштећевину и прегалаштво њеног првог министра просвете, „попечитеља просвештенија”, осуђен од Беча на смрт „чим пређе границу”, у часу кад се под навалом Турака Београд хитно евакуисао, изјављује да у Београду остаје и да свето тле „мајке Србије” не мисли напустити, а да му лепша смрт од смрти под копитама турских хатова и не треба. Ове су чињенице, како нас је недавно подсетио Драган Симеуновић, натерале и најжешће Доситејеве критичаре да му признају „херојски самопрегор у одсудном часу”.

Ако све речено и наговештено, почев од Симовићевих стихова па до Симеуновићевих студија и подсећања, још увек нашим савременицима не даје убедљив одговор на питање *Зашто читати Досићеја*, како је управо насловљена књига Душана Иванића у издању Задужбине „Доситеј Обрадовић” (из 2015), онда би ваљало, макар телеграфски, подсетити на увиде овог поузданог историчара српске књижевности. Најкраће речено, по Иванићевим налазима, постоји голем низ одговора на питање из његовог наслова, међу којима „осим оних књижевноисторијске, педагошке, националне, културноисторијске природе” има и оних „који се тичу личног укуса и задовољства у тексту”, изазваног „једном изузетном стилско-реторичком енергијом”, хумором и „широком скалом сликовитости”.

Дакако, већина поменутих тематских и експресивних својстава као разлога за читање Доситејевог опуса одликују и *Совјејше здравато разума*, објављене у Лајпцигу 1784, чија је годишњица један од лепих повода нашој светковини, а међу чијим корицама читамо пет чланака, три трактата из етике, у којима је аутор хтео „само почетак наравоучителне философије дати”, као и два аутобиографски утемељена есеја.

Други пак јубиларни повод нашој свечаности је двеста двадесета годишњица Доситејеве химне „Востани Србије”, која нам

је свима поодавно на срцу и у слуху, а за чије место у друштву и јавности Задужбина улаже вишегодишње напоре, о чему је пре неколико месеци било речи и на свечаном програму „Химна химни“, уприличеном под овим кровом.

Трећем нашем јубилеју, двадесетогодишњици постојања и широког спектра деловања Задужбине, претходило је обележавање њеног пунолетства пре две године. У данашњем подсећању на ондашњи извештај, уз неке нужне допуне, тешко је без пропуста и огрешења сачинити плетеницу разноликих активности, тема, наслова и имена, која је навела законодавце да с јаким разлогом уврсте Задужбину у ред институција од посебног значаја на културној, научној и педагошкој мапи наше земље. Нек овај пут најпре буде поменута брига око обнове Доситејеве родне куће у Чакову, у Румунији, па приређивање и објављивање најпотпунијег научног издања његових целокупних дела, те одржавање низа међународних научних скупова, симпозијума и округлих столова, сачуваним од заборављања посебним зборницима и хрестоматијама. Доситеј и Европа, дом и свет, то је истраживачка орбита трију у Задужбини објављених монографија италијанских слависткиња Марије Рите Лето, Николете Кабаси и Персиде Лазаревић Ди Ђакомо, као и недавно објављених књига Радомира Путника, Душана Иванића и Драгана Симеуновића. Али, колико год заглављена у велике теме и имена, какав је случај и са њеном наградом страном издавачу за преводе српских писаца, или с Наградом „Доситеј Обрадовић“ за животно дело домаћим истакнутим научницима и уметницима, Задужбина, у доситејевском духу, да и то кажемо, са истом посвећеношћу настоји и на дослуху с младима и најмлађима посредством својих радионица, приредаба, конкурса и награда, каква је и она с поетским називом „Доситејево златно перо“. Довољно је, уосталом, статистичким системом случајног узорка, погледати само календар првог полугодишта текуће године па се осведочити о, песнички речено, „миљу и обиљу“ прегнућа, иницијатива и резултата наше Задужбине, из које, безмало сваког дана, исијава радосна вест о њеном бодром и креативном ходу кроз ово драматично време. Ваш извештач, на муци с питањем шта издвојити, поменуће макар оснивање Савета Задужбине, припрему за скори научни скуп „Савременост Доситејевог дела“, такмичење ученика средњих школа у књижевности, посету Задужбини Савеза Срба из Румуније, традиционалну манифестацију посвећену Светском дану поезије, низ манифестација посвећених „Доситејевом дану“, промоције часописа „Доситејев врт“ и „Српска мисао“ с тематским блоком о Доситеју, као и Симеуновићеве књиге *Полишичка мисао*

нововековних српских просветиола, с Доситејем као главним њеним јунаком. Као да је, ипак, највише сјаја али и присности било на свечаној академији под називом „Учитељ Доситеј”, одржаној 23. априла, где се, уз надахнуте беседе и уметничке наступе, чула и поздравна реч Славице Ђукић Дејановић, министра просвете, која је уручила повеље „Доситеј Обрадовић” најуспешнијим образовно-васпитним установама, училиштима, струковним удружењима и појединцима.

Да признања не мимоилазе ни саму Задужбину, посведочује венац награда и похвала нашем раду, међу којима је и Сретењска златна медаља за заслуге у култури. С не мањим поносом Задужбина је доживела и законску одлуку о обележавању Доситејевих дана у нашим школама, као што су Вукови дани, као што је Св. Сава. Тако је напослетку и на овај, официјелан начин Доситеј, што би рекао Душан Иванић, „уврштен у велико тројство српске културе”.

Поменимо, на самом крају, уз високо поштовање за утемељиваче и прве прегаоце, и неколико челника и најагилнијих сарадника наше Задужбине у последњим годинама. Поред већ спомињаних имена, посебан и трајан печат овој кући дали су и дају Мирјана Драгаш, Душко Бабић, Горан Перчевић, Војислав Јелић, Марко Недић, Рада Ђуричин, Марија Бишоф, Драгана Вукићевић и Драгана Грбић, али и многи други из Србије и дијаспоре. Како стоји у једном ранијем извештају, њихов је допринос немерљив и пружен несебично, без питања „шта ја имам од тога и шта добијам”, што је, додали бисмо, у лепом сагласју с Доситејевом посланицом „поштеном раду српском”, од којег не иште „никаква достојинства”, него му жели и иште његову „ползу и исправљеније”.

Хвала вам на пажњи!

Мирјана Драгаш*

ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ „САЗВЕЖЋЕ ДОСИТЕЈ”

Добро вече желим свима!

Поштована господо, министре Селаковићу, државни секретари министарстава, помоћници министара, директори музеја и библиотека, сарадници и пријатељи Задужбине – хвала што сте дошли да отворимо ову изложбу и да обележимо на свечан начин јубилеј Задужбине „Доситеј Обрадовић” – двадесет година рада и бављења делом Доситеја Обрадовића.

Димитрије Обрадовић рођен је тачно пре 285 година у Чакову код Темишвара и већ као мали дечак показао је огромно интересовање за књиге, читање и учење. Тад је замислио да је његов пут значајан у вери и посвећењу и да жели да се замонаши. Пут га води у манастир Хопово, где се замонашио и добио име Доситеј. Но, игуман манастира Теодор Милутиновић брзо му прориче пут из манастира у потрази за новим књигама и знањима.

Ова изложба има задатак да нам опише Доситејев пут, кроз земље просвећене Европе и прикаже утицаје људи из културе са којима се сретао. Сликочно је то овде приказано кроз 12 сазвежђа.

Од банатског до хоповског, а затим далматинско, грчко, бечко, немачко, руско, лондонско, тршћанско – све до Београда и његовог сазвежђа. Ту су дата имена најзначајнијих људи са којима се Доситеј сретао, од којих и са којима је учио и радио, људима који су му уливали сазнање и веру да народи морају имати добре и јаке државе, развијене школе, штампане књиге које шире знања

* info@dositejeva.zaduzbina.rs

и видике. На свом европском путу дугом 40 година, Доситеј је научио (пре 200 година) 10 језика, упознао се са различитим верама и културама, био очаран идејом европског просветитељства и рационализма и све је то желео да подари свом роду који је и даље живео у мраку – у Отоманској империји. Понесен таквим идејама, радио је на просвећивању свог народа, преводио и приређивао разна дела међу којима су најпознатије Езопове басне, „Живот и прикљученија” – као његово аутобиографско дело.

Пре 240 година штампани су „Совјети здраваго разума” у Лајпцигу, а пре 220 година у Венецији пише чувену песму будницицу „Востани Србије”, коју и данас волимо и слушамо, као позив на буђење, стварање, рад, саборност, разумевање, међусобно поштовање и стварање и обнављање државе.

Његови први радови само су преводи и прерада популарних практично-моралних грчких и италијанских списа. Доситеј, од прве књиге „Буквица” почиње да пише и објављује на „прост српски језик” и тиме је поставио основ реформи, писању књига које „његов народ разуме”, а пре свега оних о значају учења, књиге, науке, о љубави према породици, школи, о патриотизму, о љубави према науци. Он тумачи и пише да сви они који истим језиком говоре припадају истом народу – (јер народ одређује језик!) без обзира којег су закона и вере. Доситеј је био уважен у читавој Европи свога доба, а његово учење преузимали су и други народи на путу свог развоја (Румуни, Бугари).

Мисао о верској трпеливости и равноправности помогла му је да се уздигне над старинским схватањем национализма по вери. Уместо племенског и вероисповедног схватања нације он је поставио ново и савремено – пуно разумевања и толеранције. Ту он први свесно ствара праву националну књижевност на чистом народном језику и намењује је свима. У томе је велики и трајан. Као практични мислилац и народни учитељ, он велича науку и књижевност, као средство човекољубља и добре нарави, а васпитање младих (и дечака и девојчица) сматра као „најнужнију и најполезнију човеку на свету”. Зато нам је Доситеј тако близак и данас.

Да бисмо још боље спознали његове идеје о значају школе, васпитања, љубави, толеранције и приближили их нама данас, а посебно младима, организовали смо ову изложбу да сликовито, на сажет начин покажемо да је кроз читаво ово време Доситеј ту, међу нама, и да се његовим порукама враћамо јер су свевремене.

У томе су веома допринели сви чланови ауторског тима – Драгана Михаиловић и Светлана Пуцаревић из Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”, Елиана Гавриловић из Музеја

Вука и Доситеја, Јелена Веселинов из Матице српске, Снежана Мишић и Данило Медаковић из Галерије Матице српске и Маја Маринковић са Београдског универзитета. Напомињем да вечерас можете видети два дела са Београдског универзитета која се први пут јавно излажу и на томе смо им веома захвални.

Све то је сабрао и обликовао у Сазвежђа Александар Станојловић, уз стручну помоћ Браниславе Јордановић и рецензентску реч Душана Иванића. Хвала тиму Дома војске Драгани Марковић и Јелени Кнежевић и тиму Задужбине Марији Вучетић и Вероники Станић! Без свих њих изложба не би била могућа, а за Задужбину је ово од великог значаја јер на посебан начин обележава јубилеј – двадесет година рада.

Још један догађај ће нас окупити – за два дана, у четвртак, 12. децембра почиње научни скуп под називом „Савременост дела Доситеја Обрадовића“, који окупља око 35 научника из земље и иностранства који ће још једном указати на значај и трајност Доситејевог дела, и потребу да му се враћамо, проверавајући себе како бисмо били бољи људи и узор младима.

Будимо зато пуни разумевања и толеранције и што је могуће више на Доситејевом путу. Ми то желимо и радимо, будимо у томе заједно. Хвала!

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Доситејејев врш* научна је периодична публикација специјализована за проучавање 18. века и према последњој Категоризацији српских научних часописа из области хуманистичких наука Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије спада у категорију М52.

Годишњак се објављује једном годишње, а рок за пријем прилога је 15. септембар текуће године. Радове је потребно послати у ворду и ПДФ-у на имејл адресу Уредништва dositejevvrst@gmail.com. Имејл је потребно насловити (поље Subject): **Прилог за *Доситејејев врш*.**

Рад који се прилаже не сме бити раније објављиван, нити бити у процесу разматрања за објављивање у другом часопису. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе је потребно навести у посебној напомени у дну прве странице чланка. Рад треба да представља резултат оригиналног ауторског истраживања.

Годишњаку *Доситејејев врш* и Задужбини „Доситеј Обрадовић”, као оснивачу ове периодичне публикације и свог академског гласила, уступа се право на прво објављивање рада или било ког дела рада у штампаном и електронском облику.

Текст који се прилаже мора бити приређен у складу са Упутством ауторима за уређење текста, које се објављује на крају сваког броја *Доситејејеве врше*, а које је доступно и на

интернет страници Задужбине „Доситеј Обрадовић” <https://dositejeva-zaduzbina.rs/biblioteka/> .

Све прилоге уз текст је потребно доставити у одвојеним документима, а за ликовне прилоге **обезбедити ауторска права** са тачно назначеном дозволом за објављивање у *Доситејевој врши*.

У случају да су у тексту коришћени посебни фонтови и специјални знакови (нпр. старогрчки, старословенски, хебрејски и сл.), аутори су замољени да о томе информишу Уредништво.

Где је могуће линкови референци и ДОИ бројеви су приложени.

Аутори су замољени да наведу ORCID код, као и ID са академских друштвених мрежа попут academia.edu или researchgate.net, уколико постоји.

ПОЛИТИКА ОТВОРЕНОГ ПРИСТУПА

Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Доситејејев врш* је часопис са отвореним приступом и сви његови прилози се могу преузети на сајту Задужбине „Доситеј Обрадовић” <https://dositejeva-zaduzbina.rs/biblioteka/> и користити у складу са лиценцом написаном испод сваког објављеног чланка. Тиме *Доситејејев врш*, у складу са својом основном оријентацијом ка поетици просветитељства и демократизацији знања, пружа непосредни отворени приступ свом садржају и сви научни резултати су доступни јавности, чиме се подржава размена знања у што ширим академским круговима и омогућава широј читалачкој публици да користи прилоге у научне сврхе.

ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИЈЕ

Пре објављивања у Годишњаку Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Доситејејев врш* прилози се рецензирају од стране **два анонимна рецензента**, чиме се битно доприноси побољшању квалитета научних радова.

Рецензент је замољен да заврши рецензију у року од три недеље од дана пријема рукописа. Уколико је спречен да заврши рецензију у предвиђеном року, рецензент се обавезује да без одлагања обавести Уредништво. Уредништво *Досишејевој врши* не пружа никакву накнаду за рецензирање радова.

Рецензенти се бирају спрам потребних знања и компетенција из предметне области из које је предложени рад. Рецензенти не могу бити коаутори заједничких публикација са било којим од аутора рукописа.

Због принципа анонимности рецензије, рецензенти су обавезани да о теми и раду који оцењују не говоре са другим сарадницима, колегама или ауторима, те да своја образложења пажљиво поткрепе прецизним аргументима.

Основни аспекти у процесу рецензирања се односе на процену 1. релевантности теме и истраживања за годишњак *Досишејев врш*; 2. научне релевантности теме у оквиру општог академског контекста; 3. структуре рада, која мора бити у складу са свим принципима писања академског научног рада; и 4. релевантности коришћене литературе.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

1. **Дужина рукописа:** до 16 страница (35.000 знакова са размацама укључујући и литературу).

2. **Формат:** *фонџ:* Times New Roman; *величина фонџа:* 12; *размак између редова:* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.

3. **Параграфи:** *форматџ:* Normal; *џрви ред:* увучен аутоматски (Col 1).

4. **Име аутора:** Наводе се име(на) аутора, **средње слово** и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.

5. **Назив установе аутора (афилијација):** Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и

седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

6. Контакт подаци: Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. У оквиру прве фусноте потребно је навести и ORCID код, уколико постоји. Уколико је неопходно навести назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм. Тај податак се наводи у посебној напомени, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

7. Језик рада и писмо: Основни језик Годишњака Задужбине „Доситеј Обрадовић” *Досиџејев врџ* је српски. Пред српског *Досиџејев врџ* је отворен и за прилоге на енглеском, немачком, руском и италијанском језику. За радове на српском језику препоручено писмо је ћирилица.

8. Наслов: Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.

9. Апстракт: Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има до 100 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или језику чланка. Апстракт треба да буде испод наслова рада, без ознаке *Апстракт*. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

10. Кључне речи: Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан апстракт и пишу се дају непосредно након апстракта, са ознаком *Кључне речи*. [Техничке пропозиције за уређење:

формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

11. Претходне верзије рада: Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику:

... (Деретић 1974: 47–51)..., / (в. Деретић 1974: 47–51)...,
/ (уп. Деретић 1974: 47–51)... / Ј. Деретић (1974: 47–51) сма-
тра да...

[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „ ”]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа, са ознаком: ЛИТЕРАТУРА. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абecedним редоследом. Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Име аутора, наслов рада, извор итд. наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Деретић 1969: Ј. Деретић, *Досићеј и његово доба*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

Деретић 1974: Ј. Деретић, *Поеџика Досићеја Обрадовића*, Београд: Вук Караџић.

Деретић 1989: Ј. Деретић, *Поеџика просвећивања: Књижевност и наука у делу Досићеја Обрадовића*, Београд: Књижевне новине.

[за чланак]

Младеновић 1990: А. Младеновић, „Доситејев назив за српски језик”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане 19/2*, Београд: Међународни славистички центар, 9–20.

Шмаус 1934: А. Шмаус „Пословне везе Доситеја Обрадовића са фирмом Бреиткопф”, у: *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор*, Београд, св. 1–2, 27–41.

[за прилог у зборнику]

Ђорђевић 1911: Т. Ђорђевић „Доситеј Обрадовић и фолклорно градиво”, у: *Споменица Досићеја Обрадовића*, Београд: Српска књижевна задруга, 38–52.

Стојановић 2011: М. Стојановић, „Евангелистичка школа у Смирни у време Доситејево”, у: Душан Иванић (ур.), *Досићеј и (српска) школа*, Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, 119–124.

[за радове штампане латиницом]

Куна 1970: Н. Kuna, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

[за радове на страном језику – латиницом]

Невекловски 1995: G. Neweklowsky: *Dositej Obradović Leben und Abenteuer. Teil 1, Leipzig 1783: Konkordanzen, Wortlisten*, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Остојић 1909: Т. Ostojić, „Dositheus Obradović's Klosterjahre“, у: *Archiv für slavische Philologie*, Berlin, Vol. XXX, 89–133.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Радченко 1897: К. Θ. Радченко, *Доситѐй Обрадовичъ и еѐго лиѣературная дѣятельносѣь*, Кіевъ: Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра.

Толстој 2004: С. Толстая, „О лингвистических воззрениях Йована Раича“ у: Анањева, Н.Е., Карцева, З. И, *Славянский вестник*, Выпуск 2 К 70-летию В. П. Гудкова, Москва: Филологический факультет, Кафедра славянской филологии.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a, b, c* или *a, б, в*, нпр.: *2006a, 2006b* или *2009a, 2009б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Обрадовић, Рајић*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Деретић⁴ 2004: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Просвета.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, преко апликаата Paragraph – са менија Format), нпр.:

Кајперт 1985: Н. Keipert „Doppelübersetzungen bei Dositsej Obradović“, у: *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, Vol. XXXI–XXXII, 215–224.

Поступак цитирања докумената преузетих с Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиџе*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Остојић, Тихомир. *Досиџеј Обрадовић у Хојову*, <<https://pretraziva.rs/prikaz/dositej-obradovic-u-hopovu/1>> 15.10.2023.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов љериодичне љубликације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пр. Heppner, Harald. Emotions Between the Lines: The Viennese Court and the Orthodoxes in the Danube-Carpathian Region. *Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe*, Jahrgang (2021), Heft 4 (2021), Seite 9–20 Graz: Universitätsbibliothek <<https://unipub.uni-graz.at/sog18/periodical/titleinfo/6883955>> 15.10.2023.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклољедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пр.: „Serbian Literature”. *Britannica*. <<https://www.britannica.com/art/Serbian-literature#ref224615>> 15.10.2023.

16. Резиме: Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка ЛИТЕРАТУРА. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа.

Уредништво

Издавач
Задужбина „Доситеј Обрадовић”

За издавача
Мирјана Драгаш

Графичко уређење
Биљана Живојиновић

Припрема и штампа

Циоја
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

www.cigoja.rs

Тираж
300

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41

ДОСИТЕЈЕВ врт : годишњак Задужбине “Доситеј Обрадовић” =
Dositej' s Garden : annual of “The Dositej Obradović” Endowment / главни
уредник Драгана Грбић. – Год. 1, бр. 1 (2013)- . – Београд : Задужбина
“Доситеј Обрадовић”, 2013- (Београд : Чигоја штампа). – 24 cm

Годишње. – Друго издање на другом медијуму: Доситејев врт (Online) =
ISSN 3104-3429
ISSN 2334-9476 = Доситејев врт
COBISS.SR-ID 203263244